sigmund freud

kitle psikolojisi

bozak yayınları

KİTLE PSİKOLOJİSİ

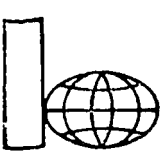
BOZAK YAYINLARI : 13
PSİKOLOJİ DİZİSİ : 9

1. Baskı : EYLÜL - 1975
***Kapak Düzeni* : Cavit Bozak**
Dizgi ve Baskı: Bozak Matbaası

SIGMUND FREUD

KİTLE PSİKOLOJİSİ

Türkçesi
Kâmuran Şipal

İSTANBUL

BOZAK Matbaası Koll. Şti.

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM

Giriş 1

II. BÖLÜM

Le Bon'un kitle ruhu tanımı 5

III. BÖLÜM

Kollektif ruh yaşamına ilişkin diğer bazı görüşler 17

IV. BÖLÜM

Telkin ve libido 25

V. BÖLÜM

İki yapay kitle: Kilise ve ordu 33

VI. BÖLÜM

Daha başka ödevler ve çalışma doğrultuları 43

VII. BÖLÜM

Özdeşleşme 49

VIII. BÖLÜM

Tutkunluk ve ipnoz 60

IX. BÖLÜM

Sürü içgüdüsü 69

X. BÖLÜM

Sürü ve ilk insan topluluğu 77

XI. BÖLÜM

Ben'de bir basamak 85

XII. BÖLÜM

Ekler 93

Dip notları 109

I. BÖLÜM

GİRİŞ

Bireysel psikolojiyle toplum ya da kitle psikolojisi arasında varolup, ilk bakışta bize pek önemli görünebilecek karşıtlık, konuyu biraz derinliğine ele aldığımız zaman, enikonu yitirir sivriliğini. Gerçi bireysel psikoloji tek insan üzerine eğilir ve onun içgüdüsel gereksinmelerine hangi yollardan doyum sağlamaya çalıştığını araştırır. Ama bunu yaparken, bireyin öbür bireylerle ilişkilerini ancak seyrek, yani ayrık koşullarda gözden uzak tutar. Bireyin ruhsal yaşamında başkaları'nın model, obje, yardımcı dost ya da düşman kişiler olarak her vakit rol oynadığı görülür. Dolayısıyla, bireysel psikoloji bu geniş, ama düpedüz haklı nedenlere dayanılarak genişletilmiş anlamda daha başından beri toplum psikolojisi kimliğini taşır.

Bireyin anne ve babasına, kardeşlerine, sevi objesine, öğretmenine ve hekimine karşı tutumu, kısaca şimdiye kadar psikanaliz araştırılarının özellikle üzerine eğildiği ilişkiler, kendilerine toplumsal fenomenler olarak bir yaklaşımı gerektirir ve bu bakımdan, bizim bensevisel (narsistik) diye adlandırdığımız olaylara karşıt bir nitelik taşır; çünkü adı geçen olaylarda içgüdüsel doyum, başkaların'n etkisinden bağımsızlık içerisinde gerçekleştirilir ya da bu etkide yoksunluğa katlanılabilir. Buradan görülüyor ki, toplumsal ve bensevisel, belki **Bleuler**'in kullanacağı bir deyimle (otistik) benyönelik ruhsal

eylemler arasındaki karşıtlık, bireysel psikolojiyi toplumsal— ya da kitle psikolojisinden ayırmak için bir ölçüt olarak kullanılmaya elverişli değildir.

Anne-babaya, kardeşlere, bir kız ya da kadın sevgiliye ya da bir dosta karşı beslenecek yukarıda sözü edilen ilişkilerde, birey, tek kişinin ya da kendisi için alabildiğine önem kazanmış kişilerden oluşan küçük bir topluluğun etkisi altındadır. Oysa, bilindiği gibi, toplum-ya da kitle psikolojisi deyince öteden beri dikkate alınmaz bu ilişkiler ve aralarında bir ortaklığın bulunduğu çok sayıda kişi tarafından bireyin etkilenişi, bu psikolojinin inceleme konusu diye gösterilir. Yani kitle psikolojisi tek insanı, bir kabilenin, bir ulusun, bir kast'ın, bir sınıfın, bir kurumun üyesi ya da belli bir zamanda bir araya gelip bir amaç için kitlesel örgütlenmeye giden bir insan yığınının parçası olarak ele alır. Doğal bir bağ söz konusu edilemeyeceğine göre, bu özel koşullar altında kendini açığa vuran olayları, götürüp daha başka kaynaklara dayandıramayacağımız ayrı bir içgüdünün, yani başka durumlarda karşılaşılmayacak toplum içgüdüsünün —**herd instinct, group mind**—, dışavurumları diye görmek akla yakın bir davranıştır. Ancak, burada, sayı faktörüne fazla önem verip, bu faktörün insanın ruhsal yaşamında genellikle etkinlik göstermeyen yeni bir içgüdüyü tek başına uyandırabileceğini doğrusu kolay benimseyemeyeceğiz. Bu da bizi daha başka iki olasılığı dikkate almak, aynı işi bu olasılıklardan beklemek gibi bir davranışa götürür. Olasılıklardan biri, kitle içgüdüsünün daha başka öğelere ayrılmaz ilksel bir karakter taşımadığı, ikincisi adı geçen içgüdünün doğuşunu hazırlayan ilk adımlara daha dar bir çev-

rede, örneğin bir aile ortamında rastlayabileceğimizdir.

Ancak gelişiminin başlangıç evresinde bulunmasına rağmen kitle psikolojisi henüz başı sonu görülmedik bir sorunlar kalabalığını içermekte, araştırıcıların karşısına şöyle doğru dürüst bir ayırım işleminden bile geçirilmemiş ödevler çıkarmaktadır. Kitle oluşumunda karşılaşılan değişik biçimlerin yalnız gruplandırılması ve bunlarda kendilerini açığa vuran ruhsal fenomenlerin tanımlanması bile enikonu bir gözlem ve anlatım çabasını gerektirmekte ve şimdiden bu konuda zengin bir literatürün doğmasını sağlamış bulunmaktadır. Kendisine sunduğumuz bu incecik kitabı kitle psikolojisinin genişliğiyle karşılaştıran her okuyucu, kitle psikolojisini ilgilendiren noktalardan ancak bazılarının burada ele alınacağını hiç duraksamadan kestirebilecektir. Gerçekten, kitapta, kitle psikolojisinin ancak birkaç sorunu derinlik psikolojisi açısından özellikle inceleme konusu yapılacaktır, o kadar.

II. BÖLÜM

LE BON'UN KİTLE RUHU TANIMI

İşe bir tanımla başlamaktansa, kitle ruhunu yansıtan olaylara bir kaç sözle değinerek, bunlardan incelememize çıkış noktası yapabileceğimiz pek dikkati çekici ve karakteristik bazılarını seçip üzerlerinde durmak bana daha uygun bir davranış görünüyor. **Le Bon'un**[1] kendisine haklı bir ün sağlamış **Kitle Psikolojisi**[2] adındaki kitabından çıkaracağımız bir özet yukarıda saptadığımız iki amaca da sanırım ulaştıracaktır bizi.

Durumu bir kez daha gözlerimizin önünde canlandıralım. Tek kişinin yatkınlıklarını (dispozisyon), içtepilerini, dürtülerini ve eğilimlerini o kişinin davranışları ve hemcinsleriyle ilişkilerine varıncaya kadar araştıran ruhbilim, diyelim üstlendiği görevi eksiksiz yerine getirdi de, adı geçen sorunlara bir açıklık ve berraklık kazandırdı; o zaman kendini ansızın yeni bir ödev karşısında bulacak, çözüm isteyen bu ödevin birden önünde belirdiğini görecektir. Tanıdığı bireyin duygu, düşünce ve davranışları, belli bir koşul gerçekleştiği, yani birey «psikolojik kitle» özelliği kazanmış bir topluluk içerisine karıştığı vakit, nasıl olup beklenilene uymayan bir doğrultu izliyor? Buna göre, ne anlam taşıyor kitle ve bireyin ruh yaşamını bu kadar derinliğine etkileme gücünü nerden alıyor? Ayrıca, kitlenin zorla bireyde sağladığı ruhsal değişimin içyüzü nedir.

Yukarıdaki üç soruyu cevaplandırmak bir kitle psikolojisinin görevini oluşturuyor. Bu görevi en iyi başarmanın çaresi, hiç kuşkusuz üçüncü sorudan başlamaktır işe. Kitle psikolojisine gerekli malzemeyi sağlayacak yol da, bireydeki tepkisel değişiklikleri gözlemlemektir; çünkü bir açıklamada bulunmak isteniyorsa, ilkin açıklanacak şeyin tanımı yapılır. Bu yüzden, şimdi sözü **Le Bon**'a bırakıyorum: «Psikolojik kitlede en tipik özellik şudur: kitleyi yaratan bireyler, ne türden olursa olsun, yaşayışları, işleri, karakterleri ya da zekâları birbirine ne denli benzerse benzesin, ya da birbirinden ne denli ayrılık gösterirse göstersin, kitlede geçirdikleri biçim değişikliğinden, yalnız ve yalnız bu nedenden ötürü kollektif bir ruh kazanır; dolayısıyla, her biri tek başınayken hissedeceği, düşüneceği ve davranacağından bir başka türlü hisseder, düşünür ve davranır. Öyle duygu ve düşünceler vardır ki, birbiriyle kaynaşarak bir kitle yaratmış bireylerde rastlanır ancak ya da bu bireylerde eylemlere dönüşür. Bir organizmadaki hücreler nasıl bir araya gelerek tek tek hücrelerdekinden apayrı özellikler taşıyan yeni bir varlık oluştururlarsa, psikolojik kitle de bir an için birbiriyle kaynaşmış ayrıtür (heterojen) öğelerin oluşturduğu geçici bir varlıktır (s. 13).»

Le Bon'un anlatımını yarıda kesip, okuyucuya bizim bu konuya ilişkin açıklamalarımızı sunmadan, bir noktayı belirtmek isteriz: Bireyler kendi aralarında kaynaşıp bir kitle yaratmışsa, elbette onları birbirine bağlayan bir bağın varlığı gerekir ve bu bağ da kitlenin karakteristik özelliğinden başkası olamaz. Ne var ki, bu soruya değinmez **Le Bon**; bireyin kitle içerisinde geçirdiği değişikliği ele alarak,

onu bizim derinlik psikolojisinin ana varsayımlarına pek uygun deyimlerle anlatmaya çalışır:

«Bir kitleye mensup bireyle yalıtık (tek başına) birey arasındaki ayrımın derecesini saptamak kolay, ancak bu ayrımın nedenlerini bulgulamak biraz güçtür.

Bu nedenleri hiç değilse bir ölçüde ele geçirebilmek için ilk yapılacak şey, yalnız organik yaşamda değil, entellektüel (düşünsel) fonksiyonlarda da bilinçsiz fenomenlerin baskın rol oynadığına ilişkin modern psikolojinin saptamasını anımsamak gerekir. Bilinçsiz düşünsel yaşam, bilinçsiz ruhsal yaşamın ancak ufak bir parçasıdır. En dakik çözümleme ve en keskin gözlemlemeler bile ruhsal yaşamda ancak sayısı az bilinçli[3] nedenlerin varlığını tanıtlamaktan öteye geçememektedir. Bizim bilinçli dediğimiz eylemler, özellikle kalıtımsal etkenlerden oluşan bilinçsiz bir özden alır kaynağını. Bu öz atalara ilişkindir ve ırksal ruhu yapan sayısız soyaçekimsel yatkınlıkları barındırır bünyesinde. Eylemlerimizin tarafımızdan itiraf edilen nedenleri gerisinde, hiç kuşkusuz varlığını itirafa yanaşmayacağımız gizli birtakım nedenler bulunur, ama onların da gerisinde bizim bile farketmediğimiz daha gizli nedenler saklı yatar. Günlük yaşamdaki eylemlerimizin çoğunluğu, dikkatimizden kaçan gizli nedenlerin ürününden başka bir şey değildir (s. 14).»

Le Bon'un belirttiğine göre, tek kişinin bireysel yoldan edindiği özellikler kitle içerisinde silinir, dolayısıyla bireyin kendine özgü karakteri kaybolur. Irksal bilinçdışı kendini açığa vurup, ayrı türdenlik (heterojenite) aynı türdenlik (homojenite) içerisinde eriyip gider. Diyebiliriz ki, bireyden bireye pek

değişen ruhsal üst yapılar kaldırılıp bir kenara atılır, güçsüz duruma getirilir; bireylerin tümünde homojen özellik gösteren bilinçsiz alt yapı ise gün ışığına çıkarılır (etkin duruma sokulur).

Le Bon'a göre, bu yoldan kitle bireylerindeki ortalama karakter doğup çıkar ortaya. Ancak, Le Bon, kitleyi yaratan bireylerin, daha önce kendilerinde bulunmayan kimi özellikler de kazandığı kanısındadır ve bunu üç ayrı nedene bağlar.

«Nedenlerden biri, bir kalabalık ortasında yaşamasından ötürü, kitle içerisinde bireyin karşı durulmaz bir güce sahip olduğu yolunda bir duyguya kapılması ve bu duyguyla kendini birtakım içgüdüsel isteklerin eline teslim etmesidir; oysa normalde çaresiz dizginleyip frenleyeceği içgüdülerdir bunlar. Anonimlikte, dolayısıyla kitlesel sorumsuzlukta bireyleri başka vakit geride tutan sorumluluk tümüyle kaybolup gider (s. 15).»

Doğrusu biz kendi açımızdan yeni özelliklerin ortaya çıkışına pek değer vermez, kitle içerisinde bireyin bilinçsiz geriye itimleri üzerinden atmasını sağlayacak koşullar bulduğunu belirtmekle yetinirdik. Kitle içerisinde bireyin kazandığı sözde yeni özelliklere gelince, bunlar da insan ruhunda tüm kötü'yü nihayet istidat halinde bünyesinde barındıran bilinçaltının dışavurumlarıdır. Kitle yaşamında vicdan ve sorumluluğun yitimini anlamak bizim için hiç de zor değildir; çünkü sosyal korkunun vicdan denilen nesnenin çekirdeğini oluşturduğunu daha epey önceleri ileri sürmüş bulunuyoruz[1].

«Bulaşım (sirayet) diyebileceğimiz ikinci neden de, yine kitle yaşamında bireylerin yeni birtakım özellikler kazanmasına ve bu özelliklerin kendilerini şu ya da bu doğrultuda açığa vurmasına yardım eder.

Bulaşım, kolay saptanabilen, ama nedeni açıklanamayan bir olaydır ve tarafımızdan az sonra ele alınacak ipnotik fenomenler kapsamına sokulması gerekir. Kalabalıkta her duygu, her davranış sarı (bulaşıcı), hem de ileri derecede saridir; öyle ki, bireyin kendi kişisel çıkarını kitle çıkarına feda ettiği görülür. Bu ise, ancak kitlenin bir parçası durumunda ele geçirilebilip, onun doğasına düpedüz aykırı düşen bir yetenektir. (s. 16).»

Son cümleyi ilerde önemli bir varsayıma temel alacağımızı belirtelim.

«Üçüncü neden nedenlerden en önemlisi olup, kitleyi yaratan bireylerde, yalıtık (tek başına) bireydekilere büsbütün karşıt birtakım özelliklerin doğmasına yol açar. Bu neden telkinsel yatkınlıktır (suggestibilite); zaten daha önce sözünü ettiğim bulaşım, telkinsel yatkınlığın sonucundan başka bir şey değildir.

Bu olayı anlamak için fizyolojideki kimi yeni bulguları göz önünde tutmak gerekmektedir. Bazı işlemler sonucu bir insanın tüm bilinçli kişiliğini kaybederek, kendisinden bu bilinci koparıp alanın tüm telkinlerini benimseyebileceğini ve karakteriyle alışkanlıklarına düpedüz aykırı davranışlarda bulunabileceğini artık bilmekteyiz. Pek titiz gözlemlerin ortaya koyduğuna göre, aktif bir kitlenin sinesinde bir süre dinlenen birey çok geçmeksizin ya kitleden kaynağını alan birtakım esintiler sonucu ya bilinmedik bir başka nedenden ötürü özel durum kazanmakta ve bu durum ipnotize edileni ipnotizörün etkisi altında saran o büyülü havaya pek benzemektedir... Nihayet ipnotizmada da bireyin bilinçli kişiliği bütünüyle kaybolur, irade ve ayrım gücü ortadan kalkar, tüm duygu ve düşünceleri ipnotizör tarafından belirlenen bir doğrultuya yönelir.

Psikolojik kitle içerisindeki bireyin de durumu aşağı yukarı bunun gibidir: Artık davranışlarının bilincinde değildir birey; ipnotize edilen kişideki gibi, bazı yeteneklerinin silinip gitmesine karşılık, bazıları alabildiğine güçlülük kazanır.

İpnotize edilen kişi, telkinin etkisiyle belli eylemleri yapmak için karşı durulmaz bir içgüdü zorlamasıyla harekete geçer. Bu içgüdü zorlaması, kitlelerde ipnotize edilen tek kişiye göre çok daha karşı durulmaz bir nitelik taşır; çünkü kitlede bütün bireyleri aynı şekilde egemenliği altında tutan telkin, etkileşim sonucu güçlenip büyür. (s. 16)»

«Buna göre, kitle bireyinin ana özellikleri şunlardır: bilinçli kişiliğin yiterek bilinçsiz kişiliğin egemenliği ele geçirişi, duygu ve düşüncelerin telkin ve bulaşım (sirayet) sonucu aynı doğrultuya yönelişi, telkinle alınan direktifleri geciktirmeden gerçekleştirme eğilimi, yani bireyin artık kendisi olmaktan çıkıp iradeden yoksun bir otomat durumuna girişi (s. 17)»

Le Bon'dan yukarıdaki uzun alıntıyı okuyucuya sundumsa, onun kitledeki bireyin durumunu ipnotik duruma benzetmekle kalmayıp, buna gerçekten ipnotik bir gözle bakmasıdır. Hani burada amacımız **Le Bon**'a bir itiraz yöneltmek değil, kitle yaşamında bireyin geçirdiği değişim için ileri sürülen son iki nedenin, yani bulaşımla aşırı derecedeki telkin yatkınlığının aynı türden şeyler sayılamayacağını belirtmektir; çünkü **Le Bon**'a göre bulaşım da telkin yatkınlığının bir dışavurumudur. Öte yandan, her iki nedenin yol açtığı sonuçlar yine **Le Bon**'un yazısında kesin sınırlarla birbirinden ayrılmış değildir. Belki **Le Bon**'un sözlerini en iyi değerlendirmenin yolu, bulaşım ola-

yını kitledeki tek tek bireyler arasındaki etkileşime bağlamak, kitledeki ipnotik durumlarla **Le Bon'un** eş tuttuğu telkinsel olayların nedenini ise bir başka kaynakta aramaktır. Ama hangi kaynakta? Denklemdeki ana öğelerin birinden, yani kitle için ipnotizör rolü oynayan kişiden **Le Bon'un** anlatımında söz açılmaması, bize can alıcı bir eksiklik gibi gelmektedir. Ama yine de **Le Bon,** karanlıkta bırakarak aydınlığa çıkarmadığı bu büyüleyici etkiyi, bireylerin birbiri üzerinde yaptığı ve başlangıçtaki ilk telkinin pekiştirilmesini sağlayan bulaşıcı (sâri) etkiden ayırır.

Kitle bireyinin değerlendirilmesinde **Le Bon'un** öne sürdüğü önemli bir başka görüş açısı da şudur: «Ayrıca, örgütlenmiş kitleye sırf katılışı bile, insanın uygarlık merdiveninde birden çok basamağı gerisin geri inmesine yol açar. Yalıtık durumdayken belki üstün bir aşamada bulunan birey, kitle içerisinde bir barbara dönüşür, yani içgüdüleriyle davranan bir varlık olup çıkar. İlkeller gibi içinden geldiği gibi hareket eder, ansızın parlar, vahşice eylemlere girişir, coşkulara ve kahramanlık heveslerine kaptırır kendini. (s. 17)» Bundan sonra, **Le Bon,** kitle içerisinde eriyip yokoluşuyla, bireyin düşünsel yetenek bakımından uğradığı kayıp üzerinde durur daha çok[5].

Şimdi bireyi bir yana bırakarak biraz da **Le Bon'un** kitle ruhuyla ilgili tanımına geçelim. Bu tanımda, psikanalistlerin kaynağını bulgulayıp, belli bir yere yerleştirmekte güçlük çekeceği hiç bir nokta yoktur. Zaten ilkellerin ruh yaşamıyla çocukların ruh yaşamı arasındaki paralelliklere dikkati çeken **Le**

Bon'un kendisi, izleyeceğimiz yolu bize gösterir. (s. 19)

Kitle, davranışında patlamalı, değişken ve aşırı hassastır; hemen yalnız bilinçaltının yönetimi altında bulunur[6]. Kitleye egemen içtepiler, duruma göre soylu ya da gaddar, atılgan ya da korkak nitelik taşıyabilir; ama hepsinde de dediğini yaptırtan zorlayıcı bir karakter saklıdır; öyle ki, bazan kişisel çıkarlar, hattâ özyaşamı sürdürme kaygusu bireyin gözüne görünmez olur. (s. 20) Hiç bir eylem kitlede önceden düşünü konusu yapılıp tasarlanmaz. Kimi şeyleri ele geçirmek için tutkuyla davrandığı zaman bile uzun sürmez tutkusu, bir istekte sürekli karar kılmak gücünden yoksundur. Gönlünde uyanan şiddetli arzuların ertelenmesine katlanamaz, herşeye gücüyeterlik gibi bir duygu içerisinde yaşar. Kitle bireyi, «olmaz» diye bir şey bilmez[7].

Kitle etkilemelere alabildiğine açık ve safdildir; eleştirilere yer vermez davranışında, imkânsız diye bir şey tanımaz. Çağrışım yoluyla birbirini sürükleyip getiren ve yalıtık (yek başına) bireylerin serbest düşlemlerinde (fantazya) rastlanıp, ussal hiç bir mekanizma tarafından gerçeğe uygunluğu ölçülmeyen imgelerle (imaj) düşünür. Duyguları her vakit pek yalın ve pek coşkun bir özellik gösterir. Yani kitle için ne kuşku, ne kesinsizlik diye bir şey vardır[8].

Bir anda en son kerteyedek vardırır işi; alt tarafı bir kuşku göz açıp kapamadan kaya gibi bir kesinliğe dönüşür; hafif bir antipatiden azgın bir nefret doğup çıkar. (s. 32)[9]

Kitlenin kendisi tüm aşırılıklara eğilim gösterdiği gibi, onu kamçılamak da yine ancak aşırı uyarmalar-

la gerçekleşir. Kitleyi etkileyecek kimsenin, elindeki tanıtları mantık açısından ölçüp tartmasının gereği yoktur; işi alabildiğine güçlü imajlara dökmek, abartmaya kaçmak ve boyuna aynı şeyi tekrarlamak amaca ulaşılmasını sağlar.

Kitle Gerçek ve Düzmece bakımından kuşku nedir bilmediği, öte yandan kendisinde büyük bir gücün varlığı bilinci içinde yaşadığı için, otoriteye inançla bağlı olduğu gibi hoşgörüsüzdür de. Güce saygı duyar, bir çeşit zayıflık belirtisi diye baktığı iyiliğin pek fazla etkisinde kalmaz. Kendi kahramanlarından beklediği güçlülük, hattâ zorbalıktır. Egemenlik ve baskı altında tutulmayı, efendisinden korkmayı ister. Gerçekte düpedüz tutucu bir karakter taşır, tüm yeniliklere ve ilerlemelere karşı derin bir nefret duyar, geleneğe karşı ise sınırsız bir saygı besler (s. 37.).

Kitle ahlâk konusunda doğru bir yargıya varabilmek için kitle bireylerinin bir araya gelmesiyle bütün kişisel engellemelerin ortadan kalktığını ve çok eski zamanlardan bir kalıntı olarak bireyin ruhunda uyuklayan tüm gaddar, hoyrat ve yıkıcı içgüdülerin kendilerine serbestçe doyum sağlamak üzere aktif duruma geçirildiğini düşünmek gerekir. Ancak, kitleler de telkinin etkisi altında yoksunluk, özgecillik ve kendini bir ideale veriş gibi yüce işler görebilme gücünü de elde eder. Yalıtık bireyde kişisel çıkar davranışın hemen tek nedeniyken, aynı çıkarın kitlelerde ön planda seyrek yer aldığı görülür. Tek kişinin kitle tarafından ahlâklaştırılmasından söz açabiliriz adetâ (s. 39). Kitlenin düşünsel başarısı her vakit bireyinkinin epey altında bulunmasına karşılık,

ahlâksal davranış bakımından bu düzeyin hayli üstüne çıkabileceği gibi, onun bir hayli de altına düşebilir.

Le Bon'un tanımlamasında birkaç nokta daha var ki, kitle ruhunu ilkellerin ruhuyla özdeş tutmanın haklı bir davranış olduğunu enikonu aydınlığa kavuşturur. Kitlelerde en aykırı düşünceler yan yana varlığını sürdürür, bir arada güzel güzel geçinebilir ve mantık açısından aralarında gözlemlenebilen çelişki hiç de bir çatışmaya yol açmaz; gelgelelim, psikanalizin çoktan tanıtladığı gibi, bireylerin, çocukların ve nevrozluların bilinçsiz ruhsal yaşamlarında da durum başka türlü değildir[10].

Ayrıca kitle sözlerde saklı yatan gerçekten majik (sihirsel) gücün egemenliği altındadır; bu majik güç kitle ruhunda en korkunç fırtınaları estirebildiği gibi, en korkunç fırtınaları dindirebilir (s. 74). Mantıksal neden ve tanıtlarla bazı söz ve sloganlara karşı çıkılamaz. Bu söz ve sloganlar bir huşu havasıyla kitleler önünde dile getirilir getirilmez, bireylerin yüzlerine bir saygı ifadesi gelip oturur, başlar eğilir. Çokları tarafından doğa güçleri ya da doğaüstü güçler diye bakılır söz ve sologanlara (s. 75). Bunu anlamak için ilkellerin isimleri tabu saydıklarını, isim ve sözlerde majik güçlerin etkinliğini gördüklerini anımsamak yetecektir[11].

Ve kitlenin üzerinde durulacak son bir özelliği varsa, gerçek'e susamışlık diye bir şeyi asla tanımamasıdır. Hep illüzyonlara (hayal) kucak açar kitle, bir türlü illüzyonlardan yoksun kalamaz. İrreel'e her vakit Reel'den önde yer verir. Gerçekdışı'nın da Gerçek kadar etkisine açıktır, her ikisini birbirinden ayırmaya eğilim duymaz (s. 47).

Düşlemlere (fantazya) ve gerçekleşmemiş istekleri bünyesinde barındıran hayallere (illüzyon) ağırlık verilmesini, nevrozlar psikolojisinin karakteristik bir özelliği diye gösterebileceğimizi ortaya koymuş, nevrozlular için bildiğimiz nesnel değil, ruhsal realitenin gerçeklik taşıdığını, bir isteri arazının gerçek değil, hayal bir yaşantının tekrarından doğduğunu, saplantı nevrozundaki suçluluk bilincinin ise asla eyleme dönüşmemiş kötü bir tasarımdan kaynağını aldığını saptamış, hattâ hattâ düş ve ipnozdaki gibi kitlenin ruhsal etkinliğinde de **gerçeklik kontrolü**'nün isteklerin duygu yüklü içtepisel gücü karşısında gerilediğini belirtmiştik.

Le Bon'un kitlelerdeki önderlere ilişkin açıklamaları ise, pek o kadar doyurucu değildir ve bu konudaki yasaları bir berraklık içerisinde sunmaz bize. **Le Bon**, ister hayvan, ister insan, bir araya gelen belli sayıda canlı yaratığın içgüdüsel bir eğilime uyarak hemen bir önder otoritesi altına girdiğini söyler (s. 86). Kitle uysal bir sürü gibidir, başında bir efendi olmadan yaşayamaz. İtaate karşı öylesine bir susamışlık içerisinde bulunur ki, kendisini çıkıp efendi ilân edecek herkese içgüdüsel bir boyun eğişle cevap verir.

Kitlenin gereksinmesi bir önderin ortaya çıkışına olumlu bir zemin hazırlamakla beraber, önderdeki kişisel özelliklerin de herşeye rağmen kitlenin isteğine uygun düşmesi zorunludur. Kitleyi inandırabilmek için önderin kendisi güçlü bir inancın (bir düşüncenin) büyüsüne kapılmış, iradesiz kitleye benimseteceği güçlü ve etkileyici bir iradeyle donanmış olmalıdır. Daha sonra, çeşitli önder tiplerine değinir

Le Bon, bunların kitleyi etkilerken başvurdukları araçlardan söz açar. Önderlere ağırlık kazandıran şeyin, genellikle önderlerin kendileri ve yobazca inandıkları düşünceler olduklarını belirtir.

Ayrıca gerek düşüncelere, gerek önderlere «prestij» adını verdiği esrarengiz ve karşı durulmaz bir otorite mal eder. Prestij bir bireyin, bir eserin ya da bir düşüncenin üzerimizde kurup sürdürdüğü bir çeşit egemenliktir. Varlığımızdaki eleştiri mekanizmasını felce uğratarak, içimizi hayret ve saygıyla doldurur. Tıpkı ipnozdakine benzer bir büyülenmişliğin ruhumuzda doğmasına yol açar (s. 96).

Le Bon, biri edinsel ya da yapay, ötekisi kişisel olmak üzere ikiye ayırır prestiji. Sonradan kazanılmış ya da yapay prestiji kişilere sağlayan, isim servet ve saygınlıktır. Dünya görüşlerinde, sanat eserlerinde vb. ise gelenek yapar aynı işi. Bunların hepsinde de kökü geçmişe dayandığından, prestij, gördüğü bil mecemsi etkinin anlaşılmasında bize pek yarar sağlamaz. Kişisel prestij az insanda bulunur ve bulunduğu insanları önderliğe yüceltir, onların dışında ne varsa, sanki miknatisi bir çekim gücüne kapılarak kendilerine itaat etmesini sağlar. Ancak her prestijin varlığını koruyabilmesi başarıya bağlıdır; başarısızlıklar sonucu uçup gider (s. 103).

Bunları okuyunca, Le Bon'un önderlerin rolü konusundaki sözleriyle prestije verdiği ağırlığın yine Le Bon'un kitle ruhuna ilişkin o pek parlak açıklamalarıyla bağdaşmadığı izlenimine kapılmamak elde değil doğrusu.

III. BÖLÜM

KOLLEKTİF RUH YAŞAMINA İLİŞKİN DİĞER BAZI GÖRÜŞLER:

Düşüncelerini incelememizin başına giriş yaptıksa, **Le Bon**'un ruh yaşamına verdiği önemin, bizim psikolojinin aynı yaşama verdiği önemle enikonu çakışıyor olmasındandır. Ancak şimdi, bu yazar tarafından ileri sürülen savlardan hiç birinin doğrusu bir yenilik getirmediğini eklemeden duramayacağız. Kitle ruhunun dışavurumları konusunda **Le Bon**'un bütün aşağılayıcı ve olumsuz açıklamaları kendisinden önce başkaları tarafından da yine öyle kararlı ve düşmanca bir hava içerisinde söylenmiş, ayrıca litaratürde öteden beri düşünürler, devlet adamları ve sanatçılar tarafından hep birbirine uyan sözlerle tekrarlana gelmiştir[12]. **Le Bon**'un en önemli görüşlerini içeren her iki kural, yani kitlede düşünsel yeteneğin kollektif yoldan engellenmesi ve duygularda görülen güçleniş, daha geçenlerde **Sighele** tarafından dile getirilmiştir[13]. Doğrusu **Le Bon**'un kendi malı olarak geriye yalnız bilinçaltıyla ilgili görüşü ve kollektif ruh yaşamını ilkellerdeki ruh yaşamıyla karşılaştırması kalmaktadır, ki bunlar da tabiî ondan önce sık sık ele alınmıştır.

Ama iş bu kadarla bitmiyor. Gerek Le Bon'un, gerek diğer araştırıcıların kitle ruhuna ilişkin kanı ve düşünceleri asla eleştiriden uzak kalmış değildir. Kitle ruhu konusunda daha önce anlattığımız olayların

gerektiği gibi gözlemlendiğine şüphe yoktur. Ancak, kitle ruhunun âdeta karşıt bir etkiyi içeren daha başka kimi dışavurumları var ki, bu ruhu çok daha yüce bir yere oturtmak zorunluğunu ortaya koymaktadır.

Nihayet **Le Bon**'un kendisi de kitle ahlâkının, bazan kitleyi yaratan bireylerdekinden daha yüksek bir aşama gösterebileceğini, üstün bir özgecillik ve teslimiyet gücüne ancak kitlelerde rastlanabileceğini itirafa yanaşmazlık etmez: «Yalıtık bireyde kişisel çıkar, davranışın hemen tek nedenini oluşturmasına karşılık, kitlelerde aynı çıkarın ağır basması pek seyrek rastlanır durumdur (s. 38).»

Kimi araştırıcılar ise bireyin uyacağı ahlâk normlarını doğrudan doğruya toplumun saptadığını, bireyin genellikle bu yüksek normlara şu ya da bu nedenden ötürü ayak uyduramadığı görüşünü savunur veya kitle içerisinde ayrık durumlarda kendini coşkuya kaptırma fenomeninin doğup, bu fenomenin alabildiğine büyük kitlesel başarılara olanak sağladığı kanısını benimserler.

Düşünsel başarı bakımından zihin çalışmasına dayanan büyük kararları ancak yalnızlıkta iş gören bireyin alabileceği, önemli sonuçlara yol açacak bulgulamaların yalıtık birey tarafından yapılıp, sorunların bu bireyce çözümlenebileceği gerçi doğrudur. Ama en başta dilin kendisinin, öte yandan halk türkülerinin, folklorun vb. tanıtladığı gibi, kitle ruhu da dâhice kültürel eserler ortaya koyabilecek güçtedir. Tek tek düşünür ve sanatçıların içinde yaşadıkları kitleden gelen uyarılara ne çok şey borçlu olduğu, bu düşünür ve sanatçılara başkalarının da katkısı

bulunan bir ruhsal çalışmayı bütünleyici kişiler gözüyle bakmanın daha yerinde sayılıp sayılmayacağını da bir kenara bırakalım.

Hani bu katıksız çelişkiler göz önünde tutuldu mu, kitle psikolojisi konusundaki uğraşılar bir sonuç vermeyeceğe benzer. Ne var ki, bizim için daha umut verici bir çıkış yolu bulmak güç değildir. Kimbilir, belki birbirinden ayrı tutulması gereken pek değişik topluluklar «kitle» adı altında bir araya toplanmış bulunuyor. **Sighele**'den, **Le Bon**'dan ve daha başka kimi araştırıcılardan öğrendiklerimiz, geçici çıkar birliğiyle değişik bireylerin bir araya sıkıştırılmasından çarçabuk doğup ortaya çıkmış kısa ömürlü kitleleri ilgilendiren bilgilerdir. Devrimci kitlelerdeki, özellikle Fransız devrimindeki karakteristik özelliklerin, adı geçen araştırıcıların açıklamalarını etkilediği gözden kaçacak gibi değildir. Bu araştırıcılarınkine karşıt görüşler ise, insanların içerisinde yaşadığı ve toplumsal kurumlar tarafından temsil edilen oturmuş (stabil) kitlelerin inceleme konusu yapılmasından kaynağını almaktadır. İlk gruba giren kitleler, denizde uzun dalgaları kısa, ama yüksek dalgaların kovalaması gibi ikinci gruptaki kitleler üzerine oturtulmuştur.

The Group Mind[14] adlı kitabında yukarıda belirttiğimiz çelişkiden yola koyulan **Mc Dougall**[15], bu çelişkinin çözümünü organizasyon faktöründe bulur; en yalın durumuyla kitlenin (group) asla bir örgütlenme göstermediğini ya da bunun sözü edilmeğe değer bir örgütlenme sayılamayacağını söyler. Böyle bir kitleye de yığın (**croud**) ismini verir. Ancak, bir yığın insanın da hiç değilse bir örgütlenmenin ilk adımlarını içermesi gerektiğini ve özellikle bu yalın

kitlelerde kolektif psikolojiye ilişkin kimi temel olguların kolaylıkla gözlemlenebileceğini belirtmekten geri kalmaz (s. 22). İnsan yığınında rastlantı rüzgârının bir araya getirdiği bireylerden psikolojik anlamda kitle gibi bir şeyin doğup ortaya çıkabilmesini, o bireyler arasında bir ortaklığın bulunmasına, diyelim bir mesleğe karşı ortak bir ilgi beslenmesine, belli bir durumda duyguların aynı doğrultuyu izlemesine, dolayısıyla belli ölçüde bir etkileşim yeteneğinin varlığı koşuluna bağlar. **(Some degree of reciprocal influence between the members of the group.** s. 23) Bu ortaklıklar (**This mental homogenity**) ne denli güçlüyse, bireylerden psikolojik bir kitlenin ortaya çıkışı o denli kolay gerçekleşir ve bir **kitle ruhu**'na ilişkin dışavurumlar o denli belirgin nitelik taşır. Bir kitlede en dikkati çekici, aynı zamanda en önemli olay, teker teker bireylerin duygularında bir güçlenmenin başgösterişidir (**exaltation or intensification of emotion**) (s. 24). **Mc Dougall**'a göre, duygularının bir kitledeki kadar şiddetlenmesine başka koşullar altında pek rastlanmamakta, sınırsız ölçüde kendilerini tutkularının eline bırakmak, beri yandan kitlede eriyerek içlerindeki kişisel sınırlılık duygusunu yitirmek bireyler için bir haz kaynağı oluşturmaktadır. Bireylerin bir tutkuya hep birden kendilerini kaptırmalarını «**principle of direct induction of emotion by way of the primitive sympatetic response**» (s. 25) adını verdiği ilkeyle, yani bildiğimiz duygusal bulaşımla açıklar **Mc Dougall.** Gerçek olan bir şey varsa, kitlede patlak veren bir heyecan durumuna ilişkin belirtilerin bireyler tarafından algılanması ve bireylerde otomatik yoldan aynı heyecanı doğurmasıdır. Belli bir heyecan ne kadar çok kişide

kendini açığa vurursa, kitlenin öbür bireylerinde ortaya çıkmasını sağlayan otomatik zorlama o kadar güçlenir. Ruhundaki eleştiri mekanizması çalışmasını durduran birey, kendini aynı heyecan durumu içerisine sürüklenmeye bırakır. Öte yandan, bireyin heyecanı onu etkileyen öbür bireylerin heyecanında bu kez artışlara yol açar; böylece bireysel heyecan karşılıklı endüksiyon (ateşleme) yoluyla şiddetlenir. Başkaları gibi yapmak, çoğunluk ile uzlaşma içerisinde bulunmak gibi içsel bir zorlamanın bu olayın doğuşunda rol oynadığı gözden kaçacak gibi değildir. Kaba ve yalınkat duyguların ise, bu yoldan kitle içerisinde yayılma şansı daha da büyüktür (s. 39). Ayrıca kitleden kaynağını alan diğer bazı etkiler ruhsal şiddette artış sağlayan bu mekanizmanın çalışmasını kolaylaştırır. Kitle, bireyde sınırsız bir otorite ve yenilmez bir tehlike izlenimi uyandırır; bir an için, cezalarından korkulan ve hatırı için bu kadar çok kısıtlamalara göğüs gerilen otoritenin gerçek sahibi tüm insan toplumunun yerini alır. Ona ters düşmek besbelli netameli, oysa dört bir yanda egemen durumu örnek alıp onun izinden gitmek, yani bazan «kötülerle» kötü olmak güven verici görülür. Yeni otoriteye itaat dolayısıyla, birey «vicdan» mekanizmasının faaliyetini tatil edip haz sağlama ayartısına kapılabilir ve bu duruma da şüphesiz benliğindeki tutuklukları yenerek ulaşır. Anlaşılıyor ki, kitle içinde bireyin normal yaşam koşullarında yanaşmayacağı birtakım eylemlere girişmesi ya da bu eylemleri onaylaması o kadar acayip değildir; ayrıca, bu bize o bilmecemsi «telkin» sözcüğüyle anlatılagelen karanlık üzerindeki örtüyü hiç değilse biraz aralayabilme umudunu verir.

Kitle içerisinde bir kollektif zekâ engellemesi yasasının varlığına **Mc Dougall** da karşı çıkmaz (s. 41). Fazla zeki olmayanların üstün zekâlıları kendi düşük düzeylerine çekip aldığını söyler. Duygusal şiddetteki artışın parlak düşünsel çalışmalar için olumsuz koşullar yaratmasından ötürü, üstün zekâlıların faaliyetinde bir kısıtlanmaya rastlanır; ayrıca kitle tarafından sindirilmiş durumda yaşar birey, düşünsel çabaları özgürlükten uzaktır, yaptığı işe karşı sorumluluk bilincinde azalma görülür.

Mc Dougall'ın «örgütlenmemiş» yalın kitlenin ruhsal kapasitesine ilişkin genel yargısı, **Le Bon**'unkinden daha yumuşak değildir. Böyle bir kitle, **Mc Dougall**'a göre (s. 45), son derece çabuk köpürür, içtepileriyle davranır, tutkuludur, bocalamalar içinde çalkanıp durur, bir tutarsızlık ve kararsızlık içinde yaşar, beri yandan eylemlerinde en aşırılığa dek vardırabilir işi, ancak kaba ve yalınkat duygulara açıktır; telkine olağanüstü yatkın, düşüncelerinde hoppa, yargılarında acelecidir; en basit ve yüzeysel sonuçlarla tanıtlamalardan başkasına akıl erdiremez; kolay yönetilebilip, sarsıntılara kolay uğratılabilir; özgüvenden, özsaygıdan ve sorumluk duygusundan yoksundur; ama güçlü olduğu bilinciyle kalkıp, bizim ancak mutlak ve sorumsuz bir otoriteden bekleyebileceğimiz eylemlere girişebilir. Yani daha ziyade arsız bir çocuk ya da başında bir gözeteni bulunmayıp yabancısı olduğu bir durumla karşı karşıya kalan tutkulu bir ilkel gibidir hareketleri; hattâ kimi iyiden iyiye azıtır, davranışı insanların değil de bir vahşi sürününkine benzer daha çok.

Mc Dougall ileri derecede örgütlenmiş kitlelerin

davranışıyla yukarıda tanımlanan kitle davranışı arasında bir karşıtlık saptandığından, bu örgütlenmenin içyüzünü ve onu sağlayan etkenleri öğrenmek bizim için özellikle ilgi çekici olacaktır. **Mc Dougall**, kitlenin ruh yaşamını yüksek bir düzeye çıkarmak için zorunlu bu etkenlerden beşini «principal conditions» * adı altında toplar

İlk temel koşul, kitlenin varlığında belli bir sürekliliğin bulunuşudur. Söz konusu koşul, maddî ya da biçimsel bir nitelik taşıyabilir; aynı bireyler uzunca bir zaman kitlede kalıyorsa maddidir; ama hayır, kitle içerisinde belli mevkiler doğmuş da bunlar birbirinin yerini alan bireylerce elde tutuluyorsa, biçimseldir.

İkinci koşul, kitlenin içyüzü, fonksiyonu, gördüğü işler ve kendilerine yönelttiği istekler konusunda bireylerde belli bir tasarımın gelişmesi ve bunun sonucu kitlenin bütününe karşı duygusal bir ilişkinin doğmasıdır.

Üçüncü koşul, bir kitleyle ona benzeyen, ama birçok noktalarda ondan sapma gösteren başka kitleler arasında bir ilişkinin kurulabilmesi, örneğin başka kitlelerle arada bir rekabet durumunun saptanabilmesidir.

Dördüncü koşul, kitlenin birtakım gelenekleri. âdetleri ve kurumları elinde bulundurması, bunların da daha çok bireylerin birbirlerine karşı ilişkilerinden kaynağını almasıdır.
Beşinci koşul, kitle bireylerinin şahıslarına düşen

---

* Temel koşullar (Ç. N.)

işde bir hiyerarşinin oluşması, bunun da bir uzmanlaşma ve farklılaşma biçiminde kendini açığa vurmasıdır.

İşte bu koşulların gerçekleşmesi, **Mc Dougall'a** göre kitle oluşumunun ruhsal sakıncalarını ortadan kaldırır. Düşünsel ödevlerin çözümünden kitleyi uzak tutmak ve bu işi kitle içerisindeki bireylere saklamakla entellektüel başarılardaki düşüklük önlenmeye çalışılır.

Bize göre, **Mc Dougall'ın** kitlenin «örgütlenmesi» diye nitelediği koşulu, bir başka türlü tanımlamak daha yerinde bir davranıştır. Burada karşılaşılan ödev, en başta, kitle yaşamına katılma sonucu bireyin yitirdiği karakteristik özelliklerle kitleyi donatmaktır. Çünkü birey —ilkel kitle dışında— daha önce bir sürekliliğe, bir özgüvene sahip olmuş, kendine özgü birtakım gelenekleri ve alışkanlıkları, kendine özgü bir işi ve mevkiyi elinde tutmuş, rekabete giriştiği başka bireylerden kendisini ayırmıştır. Ancak, kendine özgü bu durumu, «örgütlenmemiş» kitle içerisine girişiyle bir vakit için yitirmiştir. Kitlenin bireysel özelliklerle donatımı amaç diye benimsendi mi, insanın aklına kitle oluşturma eğilimine bütün yüksek organizmalardaki çok hücreliliğin biyolojik dışavurumu diye bakan **W. Trotter'in**[16] veciz sözleri gelecektir[17].

IV. BÖLÜM

TELKİN VE LİBİDO

Kitle içerisinde bireyin ruhsal etkinliğinin kitlenin etkisiyle geniş çapta bir değişiklik geçirdiği temel gerçeğinden yola koyulmuştuk. Bireyin duyguları olağanüstü güçleniyor, düşünsel başarılarında dikkati çeker bir kısıtlanma görülüyor ve anlaşılan her iki olay kitlenin öbür bireylerine benzeme doğrultusunda gerçekleşiyordu:, öyle bir sonuç ki, ancak her bireye özgü içgüdüsel kısıtlamaların ortadan kalkışı ve bireysel eğilimlerin bireye özgü karakterlerini yitirişiyle kendini açığa vuruyordu. Yine görmüştük ki, bu çokluk istenmeyen sonuçlar, «kitlelerin» yüksek düzeyde örgütlenmesiyle hiç değilse biraz engellenebilmekte, ama bu, kitle psikolojisindeki temel gerçeği, yani ilkel kitlenin duygusal şiddetindeki artışın düşünsel başarıları önlediği gerçeğini yadsımamızı sağlayacak bir durum oluşturmamaktaydı. Şimdi ise kitle içerisinde bireyin geçirdiği bu ruhsal değişikliğe yol açan ruhbilimsel nedenleri arayıp bulmaya çalışacağız.

Az önce sözünü ettiğimiz bireyin kitle tarafından sindirilmesi gibi ussal faktörler, yani bireydeki özyaşımı sürdürme içgüdüsünün etkinliği, şüphesiz gözlemlenen olayları açıklamaya yetmemektedir. Sosyoloji ve kitle psikolojisi alanında çalışan araştırıcıların bize sunduğu açıklamalar, değişik isimler taşısa bile her vakit belli bir nedene dayanmaktan öteye gitme-

mektedir: o sihirli «**telkin**» olayı. **Tarde**'de[18] **öykünme** diye geçer bu telkin; ancak, öykünmenin telkin kavramı içerisine girdiğini, onun bir sonucundan başka şey sayılamayacağını ileri süren bir yazara hak vermemek elde değildir[19]. **Le Bon,** toplumsal olaylardaki tüm yadırgatıcı özelliği, bireylerin birbirini karşılıklı telkin altında tutması ve önderlerin prestiji olmak üzere iki faktöre indirger. Ancak prestij de yine telkine yol açabilme yeteneğinde açığa vurur kendini. Mc Dougall'a gelince, «primer duygu endüksiyonu» ilkesini ortaya atarak telkin varsayımını benimsemek zorunluğundan bizleri kurtardığı izlenimini bir an için uyandırabilmiştir üzerimizde. Ama bir az düşününce, bu ilkenin o bildiğimiz «öykünme» ve «bulaşım» savları dışında bir şey söylemediğini, ama bunu duygusal faktörü kesinlikle vurgulayarak yaptığını görmezlikten gelemiyoruz. Bir başkasında bir heyecan belirtisi algılar algılamaz kendimizin de aynı heyecana kapılması gibi bir eğilimin içimizde yaşadığı kesindir. Ancak bu eğilime ne kadar sık başarıyla karşı koy, heyecanı ne kadar sık yanımıza yaklaştırmaz, çokluk ona taban tabana karşıt bir doğrultuda davranırız? Peki o halde kitle içerisindeki bu bulaşımın eline ne diye hep teslim eder dururuz kendimizi? Burada yine, kitleden kaynağını alan telkinsel etkinin bizi içimizdeki öykünme eğilimine uymaya zorladığı, içimizdeki heyecanı endüklediği (ateşlediği) gibi bir cevaba başvurulacaktır. Öte yandan, **Mc Dougall**'da da yine telkin sözcüğüne rastlamaktan kendimizi kurtaramaz, başka araştırıcılar gibi ondan da büyük bir telkin yatkınlığına kitlelerin karakteristik özelliği diye bakılacağı sözünü işitiriz. Bütün bunlar, telkinin, daha yerinde bir deyimle telkine açıklığın başka ö-

ğelere indirgenemeyecek bir ilk fenomen olduğu ve insanın ruh yaşamının bir temel gerçeği diye görülmesi gerektiği yolunda bir savı işitmeye hazırlar bizi. Şaşılacak hünerlerine 1889 yılında tanıklık ettiğim Bernheim'ın görüşü böyleydi; ne var ki, anımsadığıma göre, daha o zamanlar telkin istibdadına karşı içten içe bir düşmanlık da beslenmekteydi. Diyelim karşısında pek uysal davranmayan bir hastaya: «Şu yaptığınız da iş mi sanki?» **Vous vous centre suggestionnez!** * diye çıkışıldığını ne zaman işitsem, hep şöyle demiştim kendi kendime: Bu besbelli haksızlık ve zorbalıktan başka bir şey değil. Telkine başvurularak altedilmeye çalışıldığına göre, hastanın karşı telkinde bulunmak elbette hakkıydı. Bu konudaki diretişlerim sonunda, herşeyi açıklayan telkinin kendisinin açıklamadan uzak tutuluşuna karşı bir başkaldırıya dönüştü. Telkinle ilgili olarak şu eski şaka-soru'yu tekrarlayıp durdum boyuna:

Christoph[20] İsa'yı taşıdı
İsa tüm dünyayı
Söyle, Christoph'un
Nerdeydi ayağı.

Christophorus Christus, sed Christus sustulit orbem:
Constiterit pedibus dic ubi Christophorus?

Yaklaşık otuz yıllık bir süre uzak kaldıktan sonra yine telkin bilmecesi üzerine eğildiğim zaman, görüyorum ki, ortada değişen bir şey yok. Ancak psikanalizin etkisini tanıtlayan bir tek istisnayı bu sav dışında tutabilirim. Öyle anlaşılıyor ki, telkin deyimini

---

* Telkine karşı çıkıyorsunuz demek!

gerektiği gibi tanımlamak, yani bu kavramın kullanımını kovensiyonel yoldan saptamak için özellikle çaba harcanıyor[21] ve bu çaba boşuna değil; çünkü sözcüğün anlamı gitikçe yumuşatılarak uygulanma alanı gittikçe genişletilmekte; öyle ki, çok geçmeden İngilizce'deki gibi etkilemenin her çeşidini anlatan bir deyime dönüşeceğe benzemektedir. İngilizce'de de «**to suggest, suggestion**» bizim salık vermek» ve «uyarıda bulunmak» anlamlarını karşılar duruma gelmiştir. Ancak yukarıda sözü edilen çabaya rağmen, telkinin içyüzü, yani gerekli mantıksal nedenlerden yoksun etkilenmeleri doğuran koşullar bir açıklamaya kavuşturulmamıştır. Öne sürdüğüm bu savı son otuz yılın literatürüne başvurarak pekiştirmekten kaçınmak istemezdim; ancak, yakınımda birinin söz konusu ödevi yüklenen ayrıntılı bir araştırıyı sürdürdüğünü bildiğim için böyle bir işe kalkışmak istemiyorum[22].

Kitle psikolojisine bir aydınlık getirmek için, telkin yerine psikonevrozların incelenmesinde bize yararlı hizmetlerde bulunan **libido** terimini kullanmaya çalışacağım.

Libido, duygusallık (affektivite) öğretisinde geçen bir terimdir. Libido deyince, sevgi adı altında bir araya toplayabildiğimiz ne varsa hepsiyle ilişkili içgüdülerin henüz ölçülemeyen, ama nicel bir büyüklük gözüyle bakılan enerjisini anlamaktayız. Bizim libido dediğimiz şeyin çekirdeğini, genellikle sevgi diye nitelenen ve ozanlar tarafından işlenip durulan sevgi, yani cinsel birleşmeyi amaçlayan erotik sevgi oluşturmaktadır. Ancak sevgi sözünde pay sahibi diğer öğeleri, örneğin bensevi'yi, anne - baba sevgisini, evlât sevgisini, dostluğu, genel insanlık sevgisi-

ni, ayrıca somut nesnelere ve soyut düşüncelere teslimiyeti de libido'dan ayırmamaktayız. Böyle davranmakta da haklı olduğumuzu psikanalitik araştırılar ortaya koymaktadır; bu araştırıların tanıtladığına göre bütün yukarıda sayılan yönelimler ayrı cinsler arasında cinsel birleşme amacına yönelik içgüdülerin bir dışavurumudur; gerçi bu içgüdüler değişik koşullar altında cinsel amacından saptırılmakta ya da amaçlarına erişmeleri önlenmektedir; ama herşeye rağmen başlangıçtaki özünden yeteri kadar bir miktarı, kimliğini tanıtlayabilmek üzere, kendisinde saklayıp alıkoymaktadır (kendi kendini feda ediş, yaklaşım çabaları).

Yani bizim kanımıza göre, dil çok çeşitli kullanım yerleri bulunan «sevgi» sözcüğüyle düpedüz haklı bir özetlemeye kaçmıştır; bizim de yapabileceğimiz en iyi şey, bu sözcüğü bilimsel irdeleme ve anlatılarımıza temel almaktır. Böyle bir şeye karar vermekle psikanaliz, sanki canice bir yeniliğe kalkışmış gibi bir gazap fırtınasının kopmasına yol açmıştır. Oysa, sevgiyi böyle «yaygın» anlamda ele alarak orijinal bir iş yapmış değildir psikanaliz.

Filozof Platon'un **Eros**'u, çıktığı kaynak, gördüğü iş ve cinsel sevgiyle ilişkisi bakımından, **Nachmannssohn** ve **Pfister**'in ayrıntılı biçimde ortaya koyduğu gibi[23], psikanalizin sevi enerjisiyle, yani libido'yla tam bir çakışma gösterir ve Korinth'lilere yazdığı o ünlü mektubunda[24] sevgiye herşeyden çok bir övgü döşenen Havari Paulus[25] da bu duyguya hiç kuşkusuz aynı «geniş» anlamda bakmıştır;[26] bütün bunlardan anlaşıldığına göre, kendilerine pek büyük hayranlık besledikleri düşünürleri insanların her vakit ciddiye aldıkları söylenemez.

Sevi içgüdülerine psikanalizde a potiori ve çıktıkları kaynak göz önünde tutularak cinsel içgüdüler adı verilmektedir. Aydınlardan çoğunluğu bu niteleyişte bir horgörü kokusu hissetmiş, psikanalizin yüzüne **tüm cinsellik** (panseksüalizm) suçlamasını savurarak bunun öcünü almaya kalkmıştır. Cinselliğe insanı utandırıcı ve aşağılayıcı bir gözle bakanlar, buyurup Eros ve erotik gibi daha nazik deyimlere başvurabilirler. Ben de nihayet işin başından beri böyle davranabilir, dolayısıyla bir sürü itiraza hedef olmaktan esirgeyebilirdim kendimi. Ama bu yola sapmayı istemedim, çünkü pısırık insanlara taviz vermeye pek yanaşmayan biriyim. Bir kez bu yola gidildi mi, soluğun nerede alınacağı kestirilemez çünkü; ilkin sözcüklerde verilir taviz, derken sıra ucun ucun işin özüne gelir. Cinsellikten utanmanın insana sağlayacağı herhangi bir üstünlük bilmiyorum doğrusu; yüz kızartıcı durumu yumuşatacağı umulan Yunanca **Eros** sözcüğü de bizim Almanca Liebe (sevgi) sözcüğünün karşılığıdır. Hem beklemesini bilen, taviz vermek zorunluğundan kurtarır kendini.

Yani sevisel ilişkilerin, nesnel bir deyişle duygusal bağlanımların kitle ruhunun da özünü oluşturduğu varsayımına başvuracak, bu varsayımla çalışacağız. Anımsanacağı üzre, bu gibi ilişkiler daha önce sözünü ettiğimiz araştırıcılarda yer almamaktadır. Bunlar, besbelli bir perde, bir paravana arkasında, telkin gerisinde gizli tutulmaktadır. Başlangıçta varsayımımızı geçici iki düşünceye dayandıracağız. Bunlardan birincisi, hiç kuşkusuz kitleyi ayakta tutan bir gücün varlığıdır. Böylesine bir iş de, dünyadaki tüm nesneleri canlı tutan Eros'tan başka hangi güçten beklenebilir? İkinci düşünce de, kitle içerisinde birey

orijinalitisinden el çekiyor ve başkalarının telkinine kendini kaptırıyorsa, bunu, başkalarıyla uzlaşmazlıktan çok, onlarla bir uzlaşma havasında yaşamayı gereksindiği, belki gerçekten «kitle uğrunda», kitle için yaşamak gereksinmesini duyduğu için yapmasıdır.

V. BÖLÜM

İKİ YAPAY KİTLE : KLİSE VE ORDU

Morfoloji bakımından pek değişik kitle çeşitleri gözlemnebileceğini ve kitlelerin oluşumunda birbirine karşıt doğrultular saptanabileceğini anımsayalım. Pek gelip geçici kitleler, öte yandan alabildiğine uzun ömürlü kitleler vardır; birbirine benzer tarzda bireylerin yarattığı aynıtür (homojen) kitleler, öte yandan ayrıtür (heterojen) kitleler vardır. Doğal kitleler vardır; beri yandan yapay kitleler vardır, ortaya çıkış ve ayakta kalışları bir dış zorlamayı gerektirir, nihayet ilkel kitleler, kendi içerisinde iş bölümüne gitmiş ve enikonu örgütlenmiş kitleler vardır. Ama henüz kavrama yolundaki çabalarımızın üzerindeki örtüyü henüz kaldıramadığı kimi nedenler dolayısıyla diğer araştırıcıların da pek dikkate almadığı bir başka ayrım var ki, bizim için özel bir değer taşıyor, bu da önderli kitleler ve öndersiz kitleler diye yapılacak bir bölümlemedir. Alışılagelmiş yönteme tam karşıt bir yol izleyeceğimiz incelememizde de kendimize çıkış noktası olarak nisbeten yalın bir kitleyi seçmeyerek, enikonu örgütlenmiş ve kalıcı nitelikte yapay kitlelerden yola koyulacağız. Bu kitlelerin en ilginç örnekleri de klise, dinî cemaat ve ordudur.

Kilise ve ordu yapay kitlelerdir, yani bunları dağılmaktan korumak[27] ve yapısal değişikliklerden esirgemek için belli bir dış zorlamaya başvurulur. Böyle

bir kitleye katılıp katılmayacağı genellikle bireye sorulmaz ya da böyle bir katılma onun keyfine bırakılmaz; kitleden ayrılma yolundaki her girişim ise koğuşturmaya uğrar ya da şiddetle cezalandırılır, hiç değilse açık seçik belirlenmiş kimi koşullara bağlıdır. Bu yapay kitlelerin ne diye böyle özel güvencelere gereksinme gösterdiği sorunu, şimdilik ilgi alanımızın bütünüyle dışında kalmaktadır. Yapay kitlelerin dikkatimizi çeken bir yanı, enikonu örgütlenmiş ve yukarıda sayılan tedbirlere başvurularak dağılmaktan esirgenmiş bu kitlelerde, bazı durumları büyük bir açıklıkla gözlemleyebilmemizdir; oysa aynı durumlar öbür kitlelerde çok daha üstü kapalı özellik taşır.

Başka bakımdan birbirinden ne denli değişik bir durum gösterirse göstersin, gerek klise-kolaylık olsun diye Katolik kilisesini örnek alabiliriz —gerek ordu da aynı illüzyon yaşanır, yani kitlenin bütün bireylerini ayrım gözetmeksizin seven bir başın bulunduğuna inanılır, ki bu baş Katolik klisesinde İsa, ordu içinde başkomutandır. Herşey bu illüzyona bağlı bulunur; ondan el çekilir çekilmez, hem klise, hem ordu, dış zorlamanın müsaadesi ölçüsünde dağılıp dökülür hemen. İsa tarafından bu sevgi kesinlikle dile getirilmiştir: **Benim alabildiğine düşkün bu kardeşlerimden birine ne yaparsanız, bilin ki bana yaparsınız.** Müminler cemaatinin bireylerine karşı iyi yürekli bir ağbey gibi davranır İsa, onlar için baba yerini tutan bir kişi rolünü oynar. Dinsel cemaatin bireylerine yönelttiği istekler işte bu sevgiden alır kaynağını. Klisede demokratik bir hava esei, çünkü İsa karşısında bütün müminler eşittir, hepsi onun sevgisinde aynı ölçüde pay sahibidir. Dolayısıyla,

Hristiyan cemaatindeki aynı türdenliğin (homojenlik) hep bir aile örnek gösterilerek anlatılmasındaki nedeni öyle pek derinlerde aramamak gerekir; müminler **İsa'da kardeş** sözünü kullanırlar kendileri için, yani İsa'nın onlara gösterdiği sevgi aralarında bir kardeşlik yaratmıştır. Müminlerin İsa'ya bağlılığının, aynı zamanda onların birbirine bağlılığının da nedenini oluşturduğu şüphesizdir. Benzer bir durum ordu için de söz konusudur; başkomutan tüm askerlerini eşit bir sevgiyle seven bir babadır ve bu yüzden askerler kendi aralarında da arkadaştır.

Ordunun yapı bakımından kliseden ayrıldığı bir nokta varsa, aynı tip kitlelerin oluşturduğu basamaklardan doğmuş bir durum göstermesidir. Her yüzbaşı kendi bölüğünün, her gedikli erbaş kendi takımının başkomutanı ve babasıdır âdeta. Gerçi benzer bir hiyerarşi klisede de gelişmiştir; ancak, bu hiyerarşi klisede ordudaki ekonomik rolü oynamaz; çünkü kitlenin bireyleri konusunda İsa'nın bir insan olan başkomutandan daha çok bilgi ve ilgi sahibi olduğunu benimseyebiliriz.

Bir ordunun libido yapısına ilişkin bu görüşe karşı, vatan düşüncesine, ulusal şan ve şerefe ve ordunun ayakta tutulması için pek önemli daha başka kimi etkenlere bu görüşte yer verilmediği itirazı haklı olarak yöneltilebilir. Böyle bir itiraza verilecek cevap, orduda artık pek o kadar yalınkat sayılamayacak bir başka kitle bağlanımıyla karşılaşıldığıdır. Sezar, Wallenstein ve Napolyon gibi büyük ordu komutanlarının gösterdiğine göre, bu çeşit etkenler bir ordunun varlığını sürdürebilmesi için zorunlu değildir. Eğemen bir düşüncenin önderin yerini alabileceği sorununu ve önderle eğemen düşünce arasındaki

ilişkileri ilerde kısaca ele alacağız. Tek etkin faktör olmasa bile ordu içinde libido faktörünün gözden uzak tutuluşu, öyle görülüyor ki, yalnız kuramsal bir eksiklik değil, aynı zamanda pratik bakımdan bir tehlikedir. Alman bilimi gibi psikolojiden uzak Prusya militarizmi de sanırım bunu büyük dünya savaşında kendi üzerinde yaşamak zorunda kalmıştır. Nihayet, Alman ordusunun çözülüp dağılmasına yol açmış savaş nevrozlarını ortaya çıkaran başlıca nedenin, ordu içinde kendilerinden oynamaları beklenen role askerlerin yanaşmamasından doğduğu anlaşılmıştır. Bu konuda **E. Simmel**'in[28] açıklamalarına dayanarak, ordu içindeki astlara üstleri tarafından sevgiden uzak bir muamele gösterilmesinin hastalığı oluşturan etkenler arasında ön planda yer tuttuğunu ileri sürebiliriz. Bireylerdeki libido yönelimi daha iyi değerlendirilebilseydi, Amerika Başkanının 14 maddelik hayalî vaatlerine[29] kimse o kadar kolay kanmaz, o devcileyin savaş makinesi de Alman savaş üstatlarının elinde felce uğramazdı.

Unutulmaması gereken bir nokta, adı geçen iki kitlede de kitleyi oluşturan bireylerin hem önderin kendisine (İsa ya da başkomutan), hem kitledeki öbür bireylere libido bağlarıyla bağlılığıdır. Bu her iki yöndeki bağlanımın birbiriyle ilişkisini, eştür ya da eşdeğer bir nitelik taşıyıp taşımadıklarını ve ruhbilimsel bakımdan bunları nasıl tanımlamak gerektiğini sonradan inceleme konusu yapmak üzere şimdilik çaresiz bir yana bırakacağız. Ama daha şimdiden bu alandaki araştırıcılara, kitle psikolojisinde önderin önemini yeteri kadar vurgulamadıkları, oysa söz konusu önemin ilk inceleme objesinin seçimi bakımından bizim için elverişli bir özellik taşıdığı yolunda

hafif bir suçlama yöneltilebilir. Bize öyle geliyor ki, tutumumuzla kitle psikolojisinin ana fenomenini, yani kitle içerisinde bireyin özgürlükten yoksunluğu sorununu aydınlığa kavuşturacak doğru yolda bulunuyoruz. Eğer her birey için iki ayrı yönde bu kadar geniş bir duygusal bağlanım söz konusuysa, kitleye katılan bireyin kişiliğinde gözlemlenen değişiklik ve kısıtlamaları bu durumdan yola koyularak açıklamamız güçlük doğurmayacaktır.

Bir kitleyi kitle yapan öğenin, o kitle içerisindeki libido bağlanımları olduğunu, en güzel şekliyle askerî kitlelerde inceleyebileceğimiz panik fenomeni bize göstermekte, paniğin doğması, askerî bir birliğin dağılıp çözülmesi halinde gerçekleşmektedir. Paniğin karakteristik özelliği ise, artık üstlerin hiç bir buyruğuna kulak asılmaması, bireylerden her birinin ötekileri umursamaksızın kendi başının çaresine bakmak istemesidir.

Karşılıklı bağlar ortadan kalkmış, devcileyin saçma bir korku gemi azıya almıştır. Tabiî yine burada da daha çok tersi bir durumun söz konusu olduğu, ilkin korkunun alabildiğine büyüyerek hiç bir şeyi umursamaksızın tüm bağları çiğneyip geçtiği yolunda akla yakın bir itiraz yöneltebiliriz. **Mc Dougall** daha da ileri gider (s. 24), savaş durumundaki paniği değilse bile panik olayının kendisini, özellikle üzerinde durduğu **primary induction** (primer ateşleme) sonucu duygusal enerjideki yükselişin modeli diye değerlendirir. Ne var ki, söz konusu akılcı açıklama konuya hiç de uygun düşmemektedir. Bir kez, acaba korkunun böyle devcileyin boyutlar kazanmasına yol açan etken nedir? Sorusunu cevaplandırmak gereki-

yor. Tehlikenin büyüklüğü bundan sorumlu tutulacak gibi değildir, çünkü belli bir anda paniğe kapılan bir ordu daha önce benzer büyüklükte, hatta daha da büyük tehlikeleri bana mısın demeden yenmiş olabilir; zaten, pusuda bekleyen tehlikeyle hiç kıyas kabul etmeyişi, çokluk önemsiz nedenlerle patlak verişidir ki, paniği panik yapar. Eğer birey panik özelliği taşıyan bir korkuya kapılarak kendi başının çaresine bakmaya yöneliyorsa, o zamana kadar tehlikeyi kendisi için azaltıcı rol oynayan duygusal bağların çözüldüğünü anlayıp sezmiş ve şimdi bunu davranışıyla tanıtlıyor demektir. Mademki tehlike karşısında artık tek başına kalmıştır, tabiî onu eskisinden daha büyük görmekte haklıdır. Buradan anlaşıldığına göre, panik tarzındaki korkunun başgöstermesi, kitlenin libido yapısında bir gevşemenin varlığına bağlıdır ve haklı olarak bu gevşemeye karşı gösterilen bir tepkidir, yoksa bunun tersi değildir durum, yani kitledeki libido bağları tehlike korkusuyla kopup parçalanmamıştır.

Bu sözlerle kitledeki korkunun, endüksiyon (bulaşım) yoluyla aşırı boyutlara ulaşabileceği savı yadsınmak istenmemektedir. **Mc Dougall**'in görüşü, ortada reel büyüklükte bir tehlikenin varolduğu ve kitle içerisinde güçlü duygusal bağların bulunmadığı durumlar için düpedüz isabetli bir görüştür. Örneğin, tiyatro ya da bir eğlence lokalinde bir yangın çıktığı zaman, yukarıda adı geçen iki koşulun da gerçekleştiği görülür. Bizim bu incelemede güttüğümüz amaçlar bakımından ele aldığımız öğretici olay, daha önce değindiğimiz olaydır, yani tehlike çok vakit pekâlâ katlanılabilecek ölçüde kalmasına rağmen ordu komutanının kendini paniğe kaptırdığı durum-

dur. **Panik** sözcüğü kullanımının kesin sınırlarla açık seçik belirlenmesi herhalde beklenemez. Bazan kitlede patlak veren her türlü korku anlatılır bu sözcükle, bazan tüm boyutları aşan bireysel korkuyu dile getirmek için bu sözcüğe başvurulur; ama daha çok sözcük, patlak veren korkunun ona yol açan nedenle bağışlatılamayacağı kadar büyük olduğu durumlar için saklı tutulur. Panik sözcüğünü kitlesel korku diye alırsak, bu korkuyla bir başka korku arasında geniş çapta bir benzerliğin bulunduğunu öne sürebiliriz. Bireyde korkuya yol açan neden, ya onu tehdit edici tehlikenin büyüklüğü ya da duygu bağlarının (libido yüklemlerinin) çözülüşüdür; bunlardan ikincisi ise, nevrotik korkuda rastladığımız durumdur[30]. Panik de, kitledeki tüm bireyleri bekleyen tehlikenin artması ya da kitleyi ayakta tutan duygusal bağların kopması sonucu açığa vurur kendini, ki sonuncu durum nevrotik korkudaki duruma benzerlik göstermektedir. (Krş. **Bela v. Felszeghy**'nin 1920 de **Imago** dergisinin VI. sayısında yayınlanmış biraz fantastik olmakla beraber özlü yazısı.)

Eğer paniği **Mc Dougall**'ın daha önce adını ettiğimiz eserinde yaptığı gibi **group mind**'ın pek belirgin eylemlerinden biri diye görürsek, en dikkate çarpan dışavurumlarından biriyle kitle ruhunun kendi kendisini ortadan kaldırdığı gibi bir çelişik durumla karşı karşıya kalırız. Paniğe kitlenip dağılıp çöküşü diye bakılması gerektiğinin kuşkuya yer bırakacak yanı yoktur; kitle bireylerinin normalde birbirlerine karşı gösterdikleri kollayıp gözetişler panik durumunda ortadan kalkar.

Bir paniğin patlak vermesine yol açan tipik neden,

Hebbel'in[31] **Judith und Holofernes** dramına karşı Nestroy'un[32] yazdığı parodide anlatılana pek benzer. Söz konusu parodide şöyle haykırır bir savaşçı: «Başkomutanın kellesi gitti, başkomutanın kellesi gitti.» Bunu işiten Asurlular soluğu kaçmakta alır. Baştaki önderin herhangi bir bakımdan yitirilişi, önderin şahsına karşı güvende bir an bocalayış, tehlikenin derecesi değişmemesine rağmen bir panik durumunun patlak vermesini sağlar. Önderle aradaki bağların kopmasıyla genel olarak bireyler arasındaki karşılıklı bağlar da çözülüp dağılır. Başı koparılan bir Bologna şişesi gibi tuz buz olur kitle.

Dinsel bir kitlenin dağılışı ise o kadar kolay gözlemlenecek bir olay değildir. Bu yakınlarda Katolik yazarlardan birinin kaleme aldığı **When it was dark*** adında bir roman geçti elime; Londra piskoposu okumamı sağlık vermişti. Kitapta dinsel bir kitlenin dağılışıyla, bu dağılışın yol açabileceği sonuçlar isabetli bir biçimde dile getiriliyordu. Sanki günümüzde geçen bir olaymış gibi İsa'ya ve onun kurduğu dine düşman kişilerin hazırladığı bir komplodan söz açılıyor, komplocuların Kudüs'te bir mezar odasını sözde ortaya çıkardığı ve bulunan kitabelerin birinde, bir edep duygusuyla davranan Arimathaecalı Josef'in gömülüşünden üç gün sonra İsa'yı mezarından çıkarıp bu odaya getirerek defnettiğinin yazılı olduğu anlatılıyordu. Böyle olunca, İsa'nın dirilişi ve Tanrısal varlığı suya düşmüştür; söz konusu arkeolojik bulgu Avrupa uygarlığında bir sarsıntı doğurur ve tüm zorbalıkların olağanüstü artıp çoğalmasına yol a-

---

* Karanlık çöktüğü zaman (Ç. N.).

çar ve durum ancak kalpazanlar komplosunun içyüzü ortaya çıkarılınca son bulur.

Dinsel kitlenin romanda varsayımsal yoldan dile getirilen dağılışında kendini açığa vuran durum, bir nedene dayanmayan korku değil, o zamana kadar İsa'nın herkese karşı eşit beslediği sevgi sayesinde kendini dışavuramadan kalıp, başka kişilere karşı içte duyulmuş amansız ve düşmanca içtepilerdir[35]. Ancak, dinî cemaat dışında bulunup İsa'yı sevmeyen ve İsa tarafından da sevilmeyen bireyler İsa'nın saltanat döneminde de bu sevgi bağının dışında tutulur; bu yüzden, bir din, kendisini sevgi dini diye gösterse de, o dini benimseyenlere karşı sert ve sevgisiz davranmak zorundadır. Zaten gerçekte her din kendi kapsamına aldığı kişiler için böyle bir sevgi dinidir ve yine her dinde, o dinin dışında kalanlara karşı gaddarca ve hoşgörüsüz bir davranışa başvurulması, en yakın bir olasalıktır. Dolayısıyla, kişisel bakımdan her ne kadar böyle bir yola sapmamak kolay değilse bile, inananlara pek de ağır bir suçlama yöneltilmesi doğru karşılanamaz; inançsızların, inanç konusuna ilgi duymayanların işleri bu noktada tabiî çok daha kolaydır. Adı geçen hoşgörüsüzlüğün bugün geçmiş yüzyıllardaki kadar zorba ve zalim kendini açığa vurmadığına bakarak, insanların törelerinde bir yumuşamanın gerçekleştiği sonucu pek çıkarılamaz; bunun nedenini daha çok, dinsel duygularda ve bu duygulara bağlı libido ilişkilerinde başgösteren o yadsınmaz güçsüzleşmede aramak gerekir. Şimdilerde sosyalizmin üstesinden geldiği gibi, dinsel bağın yerini bir başka kitlesel bağ almaya görsün, aynı amansızlık kitle dışında kalanlara karşı tıpkı din savaşları dönemindeki gibi kendini açığa vuracak,

öte yandan bilimsel görüşlerdeki ayrılıklar kitleler için benzeri bir önem kazandığı zaman yine adı geçen nedenden ötürü aynı sonuçlarla karşılaşılacaktır.

VI. BÖLÜM

DAHA BAŞKA ÖDEVLER VE ÇALIŞMA DOĞRULTULARI

Şimdiye kadar yapay iki kitleyi incelemiş ve bu kitlelerin iki çeşit duygusal bağlanımın egemenliği altında bulunduğunu, bunlardan biri olan öndere bağlanımın —hiç değilse kitle için— ötekisinden, yani bireyler arasındaki bağlanımdan daha belirleyici nitelik taşıdığını saptamıştık.

Ama kitlelerin morfolojisinde daha bir sürü incelenecek ve tanımlanacak şey bulunmaktadır. Salt bir insan topluluğunun, yukarıda sözü edilen duygusal bağlanımlar gerçekleşmediği süre, bir kitle sayılamayacağı saptaması, yapacağımız çalışmalar için bir çıkış noktası sayılabilir; ancak, rasgele bir insan topluluğunda da psikolojik kitle oluşturma eğiliminin pek kolay etkinlik kazanabileceği itiraf edilmeli, kendiliğinden doğup çıkan kısa ya da uzun ömürlü değişik tür kitleler üzerine dikkat yöneltilerek, bunların doğuş ve çözülüş koşulları araştırılmalıdır. Özellikle bizi uğraştıracak konu, önderli kitlelerle öndersiz kitleler arasındaki ayrımdır. Acaba önderli kitleler en eski ve en olgun kitleler değil midir? Öndersiz kitlelerde. önderin yerine bir düşünce ya da başka soyut bir nesne geçmiş olamaz mı? Nihayet, başlarındaki önderin saptanamadığı dinsel kitlelere, önderli kitlelere geçişte ara kitleler gözüyle bakamaz mıyız? Acaba ortak bir eğilim, çok sayıda kimsenin duyabileceği bir istek de önderin yerini tutamaz mı?

Önderin yerini alan soyut nesne ise âdeta sekunder (ikincil) bir önderin şahsında yine bedenleşebilir ve düşünceyle önder arasındaki ilişkiden ilginç değişik durumlar ortaya çıkabilir. Önder ya da önderliği yüklenmiş düşünce nerdeyse olumsuz bir karakter de gösterebilir bazan; belli bir kişi ya da kuruma karşı duyulan kin ise birleştirici rol oynayarak, tıpkı olumlu duygusal bağlanımlara yol açabilir. Bu durumda bir kitlenin kitle kimliğini kazanabilmesi için bir önderin gerçekten gerekip gerekmediği ve benzeri başka birçok sorular sorulabilir.

Kısmen kitle psikolojisi literatüründe de şimdiye kadar ele alınmış olabilecek bütün bu konular, ilgimizi bir kitlenin yapısında karşılaştığımız ana psikolojik sorunlardan bir başka yöne saptıracak gücü bulamayacaktır. En başta bir düşünce bizi tüm ağırlığıyla kendine çekmekte, kitleyi belirleyen özelliğin libido bağlanımları olduğunu tanıtlama imkânını en kısa yoldan bize bağışlayacak görünmektedir.

Genellikle insanların birbirine karşı nasıl duygusal tutumla davrandığını düşünelim. **Schopenhauer**'in soğukta üşüyen kirpilere ilişkin ünlü benzetisinde[39] anlattığı gibi, hiç kimse bir başkasının kendi mahremiyet alanına fazla sokulmasını hoş karşılamaz.

Psikanalizin ortaya koyduğuna göre, iki kişi arasında örneğin evlilik, dostluk, anne - babalık ve çocukluk gibi uzun ömürlü hemen hiç bir mahrem ilişki yoktur ki, dipte yadsıyıcı ve düşmanca duygulardan bir tortu taşımasın. Ancak, bu tortu geriye itimler dolayısıyla algılamalara kapalı kalır. Kendisine refakat edilen kişinin refakatçisiyle didişmesinde, astın üstüne karşı homurdanmasında durum daha belirgin

açığa vurur kendini. İnsanların bir araya gelerek, büyücek topluluklar oluşturduğunda da yine aynı durumla karşılaşılır. Ne zaman bir evlilik akdi iki aileyi bir araya getirse, bunlardan her biri kendini ötekinden üstün ve soylu görür. Komşu iki kent birbirini çekemez, biri ötekine karşı rekabet duyguları besler içinde. Her kanton öbürsüne yukarıdan bakar. Pek akraba uluslar birbirini iter; Güney Almanyalı'nın Kuzey Almanya'lıyla barışmaz yıldızı; bir İngiliz bir İskoçyalının arkasından söylemediğini komaz; bir İspanyol bir Portekizliyi hor görür. Aradaki büyücek farkların örneğin Galyalılarda Cermenlere. Aryalılarda Semitlere, beyazlarda siyahlara karşı bir nefretin doğmasına yol açması, artık bizi şaşırtan olaylar değildir.

Düşmanlık duygularının normalde sevilen kişilere karşı yönelmesini duygusal çiftdeğerlik (ambivalens) diye nitelemekte ve bu durumu şüphesiz pek ussal bir tutuma başvurarak, çıkar uyuşmazlıklarını doğuran çeşitli nedenlere bağlamakta, bu uyuşmazlıkların özellikle gayet mahrem ilişkilerde kendini açığa vurduğunu benimsemekteyiz. İnsana fazla sokulmuş yabancılara karşı açıkça beslenen antipatileri ve bunları itip uzaklaştırmaları ise bir özsevinin, bir narsizmin belirtisi görmekteyiz; bu bensevi, varlığını korumaya çalışmakta, sanki bireysel özelliklerinde bir sapma bu özelliklere karşı bir eleştiriyi ve bunları değiştirmek yolunda bir çağrıyı da beraberinde getirecekmiş gibi davranmaktadır. Nasıl olup özellikle farklılaşmanın söz konusu ayrıntıları üzerine bu kadar büyük bir duyarlığın gelip yerleştiğini bilmiyoruz; ancak, insanların bu davranışında kaynağını bilmediğimiz bir nefret yatkınlığının, bir

agressivitenin (saldırganlık) kendini dışa vurduğu görülmeyecek gibi değildir; öyle bir saldırganlık ki, kökeni belli olup, bir ilkesellik özelliği taşıyor gibidir[35].

Ama bütün bu hoşgörüsüzlüğün, kitle oluşumu ve kitle içerisinde yaşamakla bir zaman için ya da büsbütün kaybolduğu görülür. Kitle ayakta kaldığı süre ya da kitlenin etkililiği ölçüsünde bireyler kendilerini aynıtür (homojen) varlıklarmış gibi hisseder, her birey ötekilerin özgünlüğüne (orijinalite) katlanır, ötekileri kendine eşit tutar, ötekileri kendisinden itip uzaklaştırmak gibi bir duyguya kapılmaz. Bensevi'deki böylesine bir kısıtlanma, bizim kurumsal görüşlere göre ancak tek bir etkenle açıklanabilir ki, o da bir bireyin başka bireylere olan libidosal bağlanımıdır. Bensevi için ancak yabancılara karşı sevgi, objelere karşı sevgi sınırlandırıcı bir faktördür[36]. Burada hemen şöyle bir soru uyanacaktır zihinlerde: Acaba belli çıkarların oluşturduğu bir kitlede yalnız başına bu çıkarlar, hiç bir libido katkısını gerektirmeden, kitledeki bireylerin birbirine katlanmasını ve davranışlarında birbirini dikkate almasını sağlamaz mı ister istemez? Tarafımıza yöneltilecek böyle bir itirazı, söz konusu çıkarların bensevi'de kalıcı bir kısıtlama sağlayamayacağı, çünkü böyle bir hoşgörünün ancak toplum üyelerinden her birinin ötekilerin çalışma ortaklığından dolaysız bir çıkar sağladığı süre ayakta kalabileceğini söyleyerek cevaplandırabiliriz. Ne var ki, bu konu üzerinde bir tartışmanın pratikte sağlayacağı yarar, umulduğu kadar büyük değildir; çünkü tecrübelerin ortaya koyduğu gibi, bir işbirliği durumunda işbirliğine katılan üyeler arasında her vakit libido bağlanımları gelişip ortaya çık-

makta ve bu bağlanımların üyeler arasındaki ilişkiyi çıkarlar ötesinde de sürdürüp pekiştirdiği görülmektedir. Psikanaliz araştırılarının bireysel libido gelişiminde saptadığı gerçekler, toplumsal ilişkilerde de karşımıza çıkmaktadır. Libido, büyük gereksinmelerin doyuma kavuşturulmasına yaslanmakta ve seçtiği ilk objeler bu doyumu gerçekleştirecek kişiler olmaktadır. Tek bireydeki gibi tüm insanlığın gelişiminde de yalnız sevgidir ki, kültür yaratıcısı etken rolünü oynamış ve bencillikten özgecilliğe dönüşüm sürecini yaratmıştır. Ve hem kadının şimdiye kadar değer verdiği herşeyi korumayı amaçlayan tüm gerekleriyle kadına karşı cinsel sevgi, hem ortak çalışmaya bağlı olarak başka bir erkeğe karşı beslenen cinsellikten arıtılıp yüceltilmiş (sublime) homoseksüel sevgi bu konuda aynı işi görmüştür.

Öyle anlaşılıyor ki, kitle yaşamında, narsistik sevgide, kitle dışında etkinliği görülmeyen kısıtlamalara gidilmesi, kitlenin özünü bireyler arası yeni tür libido bağlanımlarının oluşturduğunu gösteren yadsınamayacak bir tanıttır.

Ancak burada bir şeyi merak edip ısrarla öğrenmek isteyeceksiniz sanırım: Acaba bireyler arası bu bağlanımlar nasıl bir nitelik taşıyor? Şimdiye kadar psikanalizin nevrozlar öğretisinde hemen sadece, doğrudan doğruya cinsel amaç güden sevi içgüdülerinin obje bağlanımları üzerinde durduk. Kitle yaşamında besbelli bu tür cinsel amaçlar söz konusu değildir; bu yaşamda başlangıçtaki amaçlarından saptırılmış, ama saptırılma sonucu enerjilerinden bir şey yitirmemiş sevi içgüleri karşısında bulunmaktayız. Zaten daha önce bildiğimiz cinsel obje donatımında,

içgüdünün cinsel amacından saptırılmasına uyan olaylar saptamıştık. Bu olayları tutkunluğun **çeşitli aşamaları** diye görmüş. Ben'de belli bir sınırlandırılmaya yol açtıklarını bulgulamıştık. Şimdi söz konusu tutkunluk olayları üzerine daha bir dikkatle eğilecek ve bunu, adı geçen olaylarda kitlelerdeki bağlanımlar üzerine aktarılabilecek durumlarla karşılaşabileceğimiz gibi haklı bir umutla yapacağız. Böyle bir yola gitmemizin bir nedeni de, cinsel yaşamdan bildiğimiz gibi, bir obje donatımı başka bir kişiye karşı biricik bağlanım çeşidini mi oluşturuyor, yoksa daha başka mekanizmaları da göz önünde tutmamız gerekiyor mu, bunu merak etmemizdir. Gerçekten de psikanaliz duygu bağlanımlarında rol oynayan daha başka mekanizmaların varlığını da göstermiştir ki, bunlar da yeterince bilinmeyip anlatımı güçlükler doğuran, az sonra ele alacağımız, bizi kitle psikolojisi konusundan hayli bir süre uzak tutacak **özdeşleşmelerdir.**

VII. BÖLÜM

ÖZDEŞLEŞME

Özdeşleşme, bir başka kişiye duygusal bağlanımın zaman bakımından ilk dışavurumu olarak psikanalizce öteden beri bilinmektedir. Odipus kompleksinin gelişim serüveninde rol oynar; babasına karşı özel bir ilgi besleyen küçük oğlan, ilerde babasına benzemek, tıpkı babası gibi olmak, her bakımdan onun yerine geçmek ister. Rahatlıkla diyebiliriz ki, babasını kendisine ideal alır. Çocuktaki bu davranışın babaya, kısaca erkeğe karşı pasif ya da feminin (kadınsı) bir tutumla ilgisi yoktur; hattâ tersine, söz konusu davranış belirgin erkeksi bir karakter taşır, Ödipus kompleksinin gelişip oraya çıkmasına yardım eder ve bu kompleksle pekâlâ bir uzlaşma içerisinde bulunabilir.

Babasıyla özdeşleşirken, hattâ böyle bir özdeşleşmeden önce, oğlanlar, özyaşamsal obje seçim tipine uygunluk içinde annesine tastamam bir obje gözüyle bakmaya başlar. Yani biri annesine düpedüz cinsel obje gibi davranışı, ötekisi babasını kendisine ideal alıp onunla özdeşleşmeye gidişi olmak üzere psikolojik bakımdan iki değişik bağlanım gösterir. Her iki bağlanım, birbirini etkilemeksizin ya da birbirinin önüne durmaksızın bir süre yan yana varlığını sürdürür, ruhsal yaşamda gittikçe daha çok sesini duyuran o önüne geçilmez bütünleşme (entegrasyon) sürecinden ötürü sonunda bir araya gelir ve bu kaynaşma-

dan da Ödipus kompleksi doğar. Küçük oğlan annesine giden yolda babasının bir engel gibi karşısına dikildiğini farkeder, bu yüzden babasıyla özdeşleşmesi düşmanca bir havaya bürünerek annesinin yanında babasının yerini alma isteğine dönüşür. Yani babasıyla özdeşleşmesi ta başından beri çiftdeğerli (ambivalent) bir nitelik taşır, sevecen bir yaklaşımla kendini belli edebileceği gibi babasını ortadan kaldırmayı amaçlayan bir istek kılığında da açığa vurabilir kendini. Aşırı özlenip değer verilen objenin besiyle vücuda mal edilerek, sonra yok edildiği ilk libidosal örgütlenme evresinden, yani oral (ağızsal) evreden fışkıran bir sürgün niteliği taşır. Yamyam oğlan bilindiği üzre, bu noktadan ileri geçmez; düşmanlarını yeyip yutacak kadar sever; şu ya da bu nedenden sevemediği kimseleri ise yeyip yutma isteğini duymaz[37]. Baba özdeşleşmesinin izlediği bu seyri ileride gözden kaçırmak işten değildir. Hani ileride öyle olabilir ki, Ödipus kompleksi bir tersine dönüşüm geçirir, çocuk feminin (kadınsı) bir tutumla davranarak, babasını öbje seçer kendine ve ondan dolaysız cinsel içgüdülerine doyum sağlamasını bekler, yani baba özdeşleşmesi babaya objesel bağlanımın bir öncüsü kimliğini kazanır. Aynı şeyin uygun bazı değişikliklerle küçük kızlar için de geçerliğini öne sürebiliriz.

Bir baba özdeşleşmesinin, babayı obje seçmekten ayrıldığı noktayı bir cümleyle kolaycacık saptayabiliriz: İlk durumda baba kendisi gibi **olmak** istenen, ikinci durumda ise **ele geçirilmesi** dilenen nesnedir. Yani aradaki fark, bağlanımın, birinde özne, ötekisinde nesne (obje) üzerinde etkisini göstermesidir. Dolayısıyla, birinci çeşit bağlanım, her türlü cinsel

obje seçiminden önce açığa vurabilir kendini. Bu ayrılığı metapsikolojik yoldan somut biçimde anlatmak enikonu güçtür. Ancak şurası anlaşılmaktadır ki, özdeşleşmenin amacı «model» alınan başka bir Ben'e benzeyecek biçimi Özben'e kazandırmaktır.

Bize göre, özdeşleşme karmaşık ilişkiler örgüsünden çözüp yalıtabildiğimiz nevrotik bir semptomdur. Örneğin, küçük bir kızı alalım ele; kız annesi gibi aynı hastalık belirtisini göstersin, diyelim fena fena öksürmeye başlasın. Böyle bir durumun çeşitli yollardan gelişip ortaya çıktığı görülür. Özdeşleşme bazan Ödipus kompleksindeki özdeşleşmenin aynı bir durum gösterir, annenin yerini almak için duyulan düşmanca istek anlamını taşır ve hastalık belirtisi babaya karşı beslenen obje sevgisini açığa vurur; suçluluk bilincinin etkisi altında annenin yerini alma isteğini gerçekleştirir: Annen olmayı dilemiyor musun, bari şimdi hastalan, al onun yerini! Bu da işte isterideki araz oluşumunun tam bir mekanizmasıdır. Ama bazan da semptomun, sevilen kişideki semptoma tıpa tıp uyduğu görülür. Örneğin, **İsteri Analizinden Bir Parça**'da Dora'nın, babasının öksürüğüne öykünüşü bu tür bir semptomdur; dolayısıyla, durumu ancak, **özdeşleşme objeye yönelişin yerine geçmiş, objeye yöneliş özdeşleşmeye indirgenmiştir** diyerek tanımlayabiliriz. Özdeşleşmenin, duygusal bağlanımın en eski ve en ilk biçimi olduğunu söylemiştik. Semptomu doğuran koşullarda, yani geriye itimde ve bilinçaltı mekanizmaların eğemen duruma geçmesinde sık sık karşılaşılan bir durum var ki, o da objeye yönelişin yeniden özdeşleşmeye dönüşmesi, yani Ben'in objedeki özellikleri alıp kendisine maletmesidir. Bu özdeşleşmelerde

ben'in bazan sevilen, bazan da sevilmeyen kişiye öykünmesi dikkate değer bir noktadır. Her iki durumda da özdeşleşmenin kısmî bir özellik taşıyıp enikonu sınırlı kalması ve objenin yalnız tek bir özelliğini seçip benimsemesi de yine gözden kaçacak gibi değildir.

Semptom oluşumunda pek sık rastlanan üçüncü ve önemli bir yol, özdeşleşmenin, öykünme konusu kişiyle arada bir obje ilişkisinin bulunup bulunmadığını hiç dikkate almayışıdır. Örneğin, bir pansiyonda kalan kızlardan birinin herkesten gizli sevdiği yavuklusundan aldığı mektup, herhangi bir nedenden ötürü kızın içinde kıskançlık duygularının kabarmasına yol açsa ve kız da buna bir isteri nöbetiyle tepki gösterse, arkadaşları arasında durumu bilen birkaçı psişik enfeksiyon (ruhsal bulaşım) diyeceğimiz bir yolla söz konusu isteri nöbetini ondan kapacak, devralacaktır. Burada söz konusu mekanizma, kendini bir başkasıyla aynı duruma koyabilme ya da koymak isteme temeline dayanan özdeşleşme mekanizmasıdır. Kendilerinin de gizli saklı bir sevi ilişkisinin bulunması isteğini içlerinde yaşatan kızlar, suçluluk bilincinin etkisiyle böyle bir ilişkinin doğuracağı acıyı da benimser. Onların adı geçen isteri nöbetine, bu nöbeti yaşayan arkadaşlarıyla duygudaşlıktan ötürü kendilerini kaptırdıkları gibi bir savı öne sürmek yanlıştır. Tersine, burada duygudaşlığı doğuran özdeşleşmedir; bazan iki taraf arasında aynı pansiyonda kalanlar arasında normal olarak rastlandığından daha az bir yakınlık bulunabilmesi, ama böyle bir yakınlığın aynı şekilde bir bulaşıma (enfeksiyon) ya da öykünmeye kaynaklık edebilmesi bunu doğrulayan bir tanıttır. Bir taraf

öbür tarafla arasında bir noktada önemli bir benzerlik farketmiş, bizim deminki örnek üzerinde konuşursak, kendisinde aynı duygusal yatkınlığın varlığını sezinlemiş, derken söz konusu noktada bir özdeşleşme ortaya çıkmış ve özdeşleşme patojen (hastalandırıcı) durumun etkisiyle kayma göstererek ben'lerden birinin ürünü olan arazı doğurmuştur. Böylece, semptom aracılığıyla özdeşleşme, her iki tarafın ben'inde baskılanmış durumda tutulması gereken bir çakışmanın simgesi anlamını taşımaktadır.

Bu üç kaynaktan öğrendiklerimizi şöylece özetleyebiliriz. Birincisi: özdeşlik bir objeye duygusal bağlanımın ilk biçimidir. İkincisi: özdeşleşme regressiyonun yolunu izleyerek âdeta objenin Ben içerisine yansıtılmasıyla (introjeksiyon) libidosal obje bağlanımının yerini tutan bir nitelik kazanabilmektedir. Üçüncüsü: özdeşliğin cinsel içgüdü objesi seçilmemiş bir kişiyle arada bir ortaklığın her algılanışında doğabileceğidir. Bu ortaklık ne denli güçlüyse. doğacak kısmi özdeşleşme o denli başarıyla gerçekleşebilecek, dolayısıyla yeni bir bağlanımın temelini oluşturacaktır.

Daha işin burasında kitleyi yaratan bireylerde saptadığımız karşılıklı bağlanımların bir duygu ortaklığıyla sağlanan özdeşlik niteliği taşıdığını sezmekte, ortaklığın da öndere bağlanım biçiminde saklı yattığını tahmin etmekteyiz. İçimizdeki bir başka sezi, özdeşleşme sorununu tüm ayrıntılarıyla incelemekten çok uzak bulunduğumuzu, ruhbilimce «yaşantı birliği» diye nitelenen ve ben'imiz için yabancı kişilere gösterdiğimiz anlayışta en büyük rolü oyna-

yan olayla yüz yüze geldiğimizi bize söylemektedir. Ancak, burada incelemiemizi özdeşleşmenin en yakın duygusal sonuçlarıyla sınırlandıracak, hattá bunların düşünsel (entellektüel) yaşam için taşıdığı öneme bile değinmeden geçeceğiz.

Bugüne kadar psikozların ortaya çıkardığı hayli çetin sorunlar üzerine de zaman zaman eğilen psikanaliz, tarafımızdan öyle pek kolay kavranamayacak diğer bazı vakalarda da bir özdeşleşmenin varlığını tamtlamıştır. İlerde öne süreceğimiz düşüncelere malzeme oluşturmalarından ötürü bu vakalardan ikisini şimdi burada uzun boylu ele alacağım.

Erkeklerdeki homoseksüelliğin doğuşu (genez), vakaların büyük çoğunluğunda şöyledir. Oğlan normalin üzerinde uzun süre ve sıkı sıkıya Odipus kompleksinin bir gereği olarak bağımlı yaşar annesine, ama derken bulûğ dönemi kapanıp annenin bir başka objeyle değiştirileceği zaman gelip çatar. İşte bu evrede oğlanda birden bir değişiklik başgösterir; obje olarak annesinden el çekmeyip onunla özdeşleşme yoluna sapar, bir dönüşüm geçirerek annesinin yerini alır ve çevresinde bu kez kendi ben'inin yerini alacak, tıpkı annesinin kendisini sevdiği gibi şimdi kendisinin sevebileceği objeler aramaya koyulur. Oğlanların cinsel gelişiminde sık sık karşılaşılan ve sık sık doğrulandığı gözlemlenen bir olaydır bu ve pek tabiî o birden başgösteren değişiklikteki organik itici güçle bu değişikliğin nedenlerine ilişkin tüm varsayımlardan düpedüz bağımsız bir özellik taşır. Söz konusu özdeşleşmenin dikkati çeken yönü, boyutlarındaki genişliktir; çünkü alabildiğine önemli bir konuda, yani cinsel karakter bakımından,

o zamana kadar obje gözüyle baktığı kişiyi örnek alarak oğlanın ben'inde bir değişikliğe yol açar. Bunun sonucu oğlan, anne objesinden yüz çevirir; ancak, bu yüz çevirişin bütünüyle mi, yoksa varlığını bilinçaltında sürdürecek gibi mi gerçekleştiği tartışmasını bir yana bırakalım. Elden çıkarılan ya da yitirilen objeyle bu obje eksikliğini giderme amacı güden özdeşleşme, yani objenin Ben içerisine yansıtılışı (introjeksiyon), bizim için şüphesiz yeni bir şey olmaktan çıkmıştır; bu gibi fenomenleri bazan küçük çocuklarda dolaysız gözlemleyebilmekteyiz. Kısa bir zaman önce Uluslararası Psikanaliz Dergisi'nde böyle bir gözlem yayınlanmıştı; orada belirtildiğine göre, kediciğini kaybederek asla teselli bulamayan bir çocuk bir ara kendisinin bundan böyle kaybedilen kedicik olduğunu açıklamış, yerde emeklemeye koyulmuş, yemeğini masada yemek istememiş vb. davranışlara başvurmuştu[38].

Objenin bu tür içeyansıtımının bir başka örneğini ise melankolinin analizi sağlamıştır bize; bilindiği gibi, sevilen objenin gerçeksel ya da duygusal yitirilişi bu hastalığın en göze çarpan nedenleri arasında yer alır. Melankoli vakalarının ana özelliklerinden biri, hastanın Ben'inin acımasız bir özeleştiri (otokritik) ve kıyasıya bir özsuçlamayla işbirliği yaparak kendisini insafsızca alçaltması, küçültmesidir. Bu gibi vakalar üzerindeki psikanalitik araştırıların ortaya koyduğuna göre, bireyin kendi Ben'ini alçaltma ve suçlama çabaları gerçekte objeyi amaç tutmakta, Ben'in objeden öç alışını dile getirmektedir. Bir yazımda, objenin gölgesinin Ben üzerine düştüğünden söz açmıştım[39]. Objenin içeyansıtımı (introjeksiyon), melankoli vakalarında yadsınamayacak bir açıklık taşır.

Ancak melankoli vakaları incelememizin ilerdeki bölümü için önem taşıyacak daha başka öğeler de içermektedir. Bu vakalarda ikiye ayrılmış, dağılıp ikiye bölünmüş bir Ben buluyoruz; Ben'in bir parçası ötekisine ateş püskürür. Ateş püskürülen öteki parça içyansıtımla değişikliğe uğrayan ve yitirilmiş objeyi kapsayan bölümdür. Ancak bu parçaya öyle zalimce davranan öteki parça da yine yabancımız değildir; bu da, Ben'deki eleştiri mekanizmasını, yani vicdanı kendisinde barındıran, normal zamanlarda da Ben karşısına eleştirisel tutumla çıkan, ama şimdiye kadar hiç böyle amansız ve adaletsiz davrandığı görülmeyen parçadır. Zaten önceleri daha başka yerlerde de ('Narzissmus', 'Trauer und Melancholie') benimsemek zorunda kaldığımız bir varsayımda, Ben'imizde bir mekanizmanın gelişerek ondan ayrıldığını ve zaman zaman onunla çatışmaya girdiğini belirtmiş, bu mekanizmayı ise **Ben ideali** diye nitelemiş, içgözlemi, ahlâksal vicdanı. düş sansürünü bu mekanizmanın fonksiyonları diye göstermiş ve geriye itimi doğuran ana etken rolünü de yine bu mekanizmanın oynadığını belirtmiştik. Söz konusu mekanizma için, çocuksal Ben'in kendi kendisine yeterlik içerisinde yaşadığı o ilksel (primer) bensevi'den kalan bir mirastır demiştik ayrıca. Bu mekanizma yavaş yavaş çevrenin Ben'e yönelttiği istekleri alıp benimsemekte, dolayısıyla Ben'inin kendisinden memnun kalmadığı durumlarda bireyin Ben'inden farklılaşarak oluşmuş Ben idealinde bir doyum sağlayabilmekteydi. Ayrıca şunu da saptamıştık ki, söz konusu mekanizmanın gözetlenme hezeyanında çözülüp dağılışı açıkça saptanabilmekte, başta anne ve baba olmak üzere otorite rolünü oynayan kişilerin etkilerinden doğup çıktığı kendi-

ni açığa vurmaktadır[40]. Ancak, **Ben ideali**'nin güncel (aktüel) Ben'den uzaklaşma ölçüsünün bireyden bireye pek değiştiğine, Ben içerisinde bu farklılaşmanın birçok bireylerde çocuktakinden ileri bir düzeye çıkamadığına dikkati çekmeyi de unutmamıştık.

Ne var ki, bu malzemeden libido temeline dayalı kitle örgütlenmesini kavramada yararlanmadan önce, obje'yle Ben arasındaki karşılıklı ilişkilerden birkaçı üzerine daha eğilmemiz gerekecektir[41].

VIII. BÖLÜM

TUTKUNLUK VE İPNOZ

Dil, kaprislerinde bile gerçeğe sadakatten uzaklaşmaz. Örneğin, pek değişik duygusal ilişkileri «sevgi» sözcüğüyle niteler gerçi, ki biz de bütün bu ilişkileri kuramsal bakımdan sevgi adı altında toplarız; ama beri yandan bu sevgiye, asıl, doğru, gerçek sevgi gözüyle bakılıp bakılamayacağı konusunda yine kuşkuya kapılır; dolayısıyla sevgi görünümleri (fenomenleri) içerisinde akla gelebilecek olasılıkların o uzun hiyerarşik dizisine dikkati çeker. Nitekim biz de aynı hiyerarşiyi kendi gözlemlerimizde kolaylıkla saptayabilmekteyiz.

Birçok durumda, tutkunluk, kendilerine doğrudan doyum sağlamak için cinsel içgüdülerin belli bir objeye yöneltilmesinden başka bir şey değildir ve izlenen amaca varılır varılmaz silinip gider, orta malı ve maddî diye nitelenen sevgi de işte bu tür bir tutkunluktur. Ama bilindiği üzere, libidonun böyle bir yalınkatlıktan ileri geçemeyişine pek seyrek rastlanır. Az önce sönüp giden cinsel gereksinmenin ilerde yeniden organizmada uyanacağına kesin bir gözle bakıştır ki, libido objesine sürekli bir yönelmenin, özlenmediği anlar bile onu sevmenin ilk akla gelen nedeni olsa gerektir.

İnsanın sevi yaşamındaki pek tuhaf gelişim serüveninden kaynağını alan ikinci bir neden de bu durumda rol oynar. Çocuk beş yaşındayken kapanan

ilk yaşam evresinde anne ve babasından birini kendisine ilk libido objesi yapar, hepsi de doyum peşinde koşan cinsel içgüdüler bu obje üzerine yöneltilir. Bu ilk evreyi, geriye itimlerin yer aldığı ikinci bir evre kovalar; ilk libido objelerinin çoğundan el çekildiği bu evre, çocuğun anne ve babasıyla ilişkisini de enikonu değiştirir. Gerçi ilerde de anne ve babasına bağımlılığını korur çocuk; ama artık **engellenmiş** diye tanımlanması gereken içgüdülerle yapar bunu. Çocuğun bundan böyle sevdiği kimselere karşı duyguları «sevecenlik» diye nitelenir. Ama bilindiği gibi, eski «şehevî» yönelimler de bilinçdışında az çok kaybolmadan kalır, dolayısıyla başlangıçtaki o tüm libido gücü bir bakıma gelecekte de varlığını sürdürür[42].

Bilindiği üzere, buluğla beraber doğrudan cinsel amaçlara pek yoğun yeni yönelimler görülür. Şehevî bir sel karakteri taşıyan bu yönelimler öteden beri sürüp gelen «sevecenlik» duygularının izlediği doğrultuya aykırı bir yola saparlar. Dolayısıyla, her iki yüzü bazı edebî akımlarca idealize edilen bir tablo doğup çıkar ortaya: Erkek toplumda pek saygın tutulan, ama cinsel ilişki kurmak için kendisinde bir istek uyandırmayan kadınlara karşı romantik sevgi besler; ama **sevmediği**, küçümsediği, hattâ nefret ettiği[43] kadınlar karşısındadır ki, ancak cinsel iktidarına (potens) kavuşur. Ne var ki, yetişen oğlan, sık sık, şehevilikten uzak ilâhi sevgiyle şehevî bir nitelik taşıyan dünyevî sevgi arasında bir bireşim (sentez) sağlamanın üstesinden gelir; böylece cinsel obje karşısında takındığı tavır, amacına varması engellenmemiş dolaysız içgüdülerle amacından saptırılmış içgüdülerin ortak etkinliği ta-

rafından belirlenen bir durum gösterir. Söz konusu tutumda amacından saptırılmış cinsel içgüdüler olan sevecenlik içgüdülerinin katkısına bakılarak sırf şehevî yaklaşımın ve tutkunluğun derecesi saptanabilir.

Bu tutkunluk çerçevesi içerisinde ta başından beri dikkatimizi çeken bir şey varsa, cinselliğe verilen aşırı değer, sevilen objenin belli bir ölçüde eleştiriden bağımsız kalabilmesi, objedeki tüm özelliklerin sevilmeyen ya da sevilip de artık sevilmekten çıkan kişilerdekilerden daha çok takdir konusu yapılmasıdır. Bir dereceye kadar etkili geriye itimlerde ya da şehevî yönelimlerin arka plana atılmasında, objenin ruhsal üstünlüklerinden ötürü şehevî bakımdan da sevildiği yolunda bir yanılgıya düşüldüğü görülür; oysa durum bunun tersidir.

Ancak şehevî bir hoşlanmadır ki, objeye söz konusu üstünlükleri bağışlamıştır.

Burada yargı yeteneğimizi yanlış yollara sürükleyen **idealizasyon** çabasıdır. Ancak bunun da konuya ilişkin bir fikir edinmemizi kolaylaştırdığı görülür; birey objeye sanki öz beniymiş gibi davranmakta, yani hayli büyük ölçüde bir bensevisel (narsistik) libido, tutkunluk sonucu, objelere akıp gitmektedir. Bazı sevi objesinin seçiminde izlenen yol, sevilen objenin, bireyin benimseyip de erişemediği bir **Ben—ideali**'nin yerini tuttuğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bireyin kendi Ben'i için ele geçirmeye çalıştığı üstünlüklerinden ötürü obje sevilmekte, bu dolambaçlı yolu izleyerek birey bensevisi'ne bir doyum sağlamak istemektedir.

Cinselliğe ne kadar değer verilir ve tutkunluk ne kadar aşırılığa varırsa, ortaya çıkacak tablonun yo-

rumu o kadar kesin bir açıklık kazanır. Dolaysız cinsel doyum ardında koşmalar, örneğin ilk gençlik dönemini yaşayan erkeklerin romantik sevilerinde karşılaşıldığı gibi büsbütün geriye itilebilir; Ben gittikçe daha iddiasız ve alçakgönüllü bir durum alır; obje ise gittikçe görkemli ve değerli bir aşamaya ulaşarak, Ben'in kendine yönelik tüm sevgisini ele geçirir; bunun sonucunda da, Ben'e, başvuracağı en doğal eylem olarak kendi kendini feda etmek kalır. Obje Ben'i yiyip tüketmiştir âdeta. Gönül alçaklığı bensevi'nin sınırlanması, bireyin kendi kendine yönelttiği yıkımsal (destruktif) çaba her tutkunluk durumunda karşımıza çıkar; ne var ki, aşırı tutkunluklarda artar ve güçlenir bunlar, şehevî isteklerin gerilemesiyle eğemenliği tek başlarına ellerine geçirirler.

Karşılık görmeyen mutsuz sevgilerde kendini pek kolay açığa vuran bir durumdur bu; çünkü sağlanan her cinsel doyum cinselliğe verilen aşırı değerde her vakit bir düşmeye yol açar. Tutkunlukta Ben'in objeye gösterdiği ve soyut bir düşünceye karşı sublime bir teslimiyetten farkı kalmamış «teslimiyetle» beraber, **Ben ideali** kendisinden beklenen işlevlerden hiç birini yerine getirmez olur. Bu mekanizma tarafından yürütülen eleştiri faaliyeti susar, dolayısıyla objenin yaptığı ve istediği herşeye kusursuz bir gözle bakılır. Objeyi gözetip kayıran davranışların tümü vicdanın denetim alanı dışına kayar; gözleri objeden başka şey görmeyen birey, obje uğrunda işi cinayete bile vardırabilir ve bundan hiç de pişmanlık duymaz. Kısaca, durumu şöyle bir tanımlamayla dile getirebiliriz: **Obje, Ben ideali'nin yerini almıştır.**

Böylece özdeşleşmenin, en ileri dereceleri büyüleniş, sevgiden kul köle kesiliş diye nitelenen tutkunluktan ayrıldığı noktayı kolay belirleyebiliriz. Özdeşleşmede, Ben, objeden birtakım özellikler alarak kendini zenginleştirir, **Ferenczis**'in kullandığı bir deyimle objeyi **içe yansıtır** (inrojekte eder). Tutkunlukta ise, Ben'in yoksunlaştığı görülür; kendini objenin eline teslim etmiş, ruhsal aygıtındaki en önemli bir parçayı atarak objeyi onun yerine geçirmiştir. Gerçi daha bir dikkatle bakıldığında, böyle bir tanımlamanın bazı karşıt durumlar içerdiği gibi bir izlenim uyanabilir; ama gerçekte yanıltıcı bir izlenimdir bu. Ekonomik açıdan ortada ne bir yoksullaşma, ne bir zenginleşme vardır; aşırı bir **tutkunluk** da, Ben'in objeyi içeyansıtımı (introjeksiyon) diye tanımlanabilir nihayet. Belki bir başka ayırıma gitmek, sorunun özüne bizi daha çok yaklaştıracaktır. Özdeşleşmede, ilkin yitirilen ya da kendisinden el çekilen obje sonradan ve bu kez Ben içerisinde yeniden kurulur. Bu arada Ben, daha önce yitirilen obje örnek alınarak kısmen değişikliğe uğrar. Tutkunlukta ise, obje, varlığı korunan Ben tarafından ve Ben'in aleyhine olarak aşırı bir duygu yüküyle donatılmıştır. Ama böyle bir ayırım da yine içimizde bir tereddüdün doğmasını önleyememektedir: Peki ama, özdeşleşme mutlaka objenin duygusal donatımından el çekmesini gerektirir mi? Bir özdeşleşmenin gerçekleşip de buna rağmen objenin varlığını koruduğu durumlar yok mudur acaba? Bu çetin soruyu tartışmaya girmeden önce, içimizde uyanan bir sezgiyi açığa vurmadan duramayacağız: Belki sorunun özü şöyle bir alternatifte saklı yatmaktadır: **Obje'nin Ben yerine ya da Ben - idealinin yerine geçirilmesi.**

Belli ki, tutkunluktan ipnoza giden yol pek kısadır. Her ikisi arasında açık seçik benzerlikler bulunmaktadır. Birinde ipnotizöre, ötekisinde sevilen objeye karşı aynı alçakgönüllü sözdinlerliğe, uysallığa eleştiriden el çekişe rastlanır, her iki durumda da bireyin kendi inisiyatifinin (girişim önceliği) eriyip gittiği görülür. İpnozda Ben ideali'nin yerini hiç kuşkusuz ipnotizör alır. Ne var ki, ipnozda karşılaşılan durumların tümü daha göze çarpıcı ve daha belirgindir. Dolayısıyla, ipnozu tutkunlukla değil de, tersi yola başvurup, tutkunluğu ipnozla açıklamak daha uygun bir davranış görünmektedir. İpnoz durumuna sokulan kimse için ipnotizör tek objedir, onun yanında bir başka obje denek tarafından dikkate alınmaz. İpnotizörün yaşamasını istediği ve yaşadığını ileri sürdüğü şeyleri denek'in sanki bir düşteymiş gibi yaşaması, **gerçeklik kontrolü**'nün de Ben — idealinin fonksiyonları arasında bulunduğunu belirtmeyi unuttuğumuzu bize anımsatmaktadır[41]. Normal olarak gerçeklik kontrolüyle görevlendirilmiş ruhsal mekanizmanın gerçekliğini benimsediği bir algıya, Ben'in gerçek gözüyle bakmasının şaşılacak yanı yoktur. Engellenmemiş cinsel yönelimlerin büsbütün yokluğu da ipnotik olayların hayli bir açıklık kazanmasına yine katkıda bulunur. İpnotik ilişki cinsel doyum çabasının yer almadığı tutkunluk taşan bir teslimiyettir; oysa, böyle bir cinsel doyum çabası tutkunlukta ancak zaman zaman geleceğin muhtemel bir amacı olarak arka planda kalır. Ama öte yandan şunu söyleyebiliriz ki, ipnotik ilişki, deyim yerindeyse, iki kişi arasında bir kitle oluşumudur. İpnoz kitle oluşumuyla kıyaslanmaya elverişli bir obje değildir, çünkü kitle oluşumuyla özdeş bir durum gösterir daha çok. Kit-

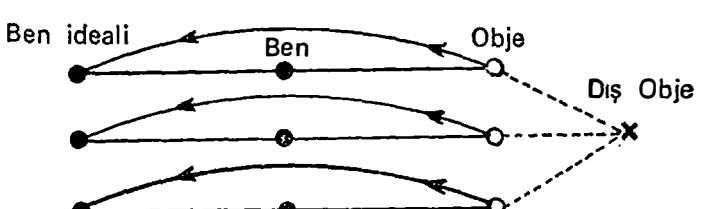
lenin karmaşık yapısından bir tek öğeyi, kitle bireyinin öndere karşı tutumunu yalıtıp önümüze koı bizim. Bu sayısal sınırlama, ipnotizmayı kitle oluşumundan, dolaysız cinsel yönelimlerin bulunmayışı ise tutkunluktan ayırır. Bu bakımdan, kitle oluşumuyla tutkunluk arası bir yeri elinde bulundurur ipnotizma.

Özellikle amaçlarına ulaşmaları önlenmiş cinsel çabaların insanlara kendi aralarında sürekli bağlar kurma olanağını vermesi ilginç bir noktadır. Ama bu tür cinsel yönelimlerin kendilerine tam bir doyum sağlamadığı, oysa engellenmemiş cinsel yönelimlerin cinsel amaçlarına her ulaşışta, boşalımdan (deşarj) ötürü güçlerinin alabildiğine azaldığı düşünülürse, kolayca anlaşılabilir bu durum. Doyumda sönüp gitmek, cinsel sevginin bir yazgısıdır; sürekliliğini koruyabilmesi için bu sevginin kaynağını bütünüyle sevcenlikten alan, yani amacından saptırılmış cinsel bileşenlerle (kompenent) başından beri karışması ya da kendisinin bir değişim geçirerek böyle bir sevecenliğe dönüşmesi gerekir.

Eğer şimdiye kadar akıl yoluyla yapılan açıklamaya, yani dolaysız cinsel yönelimleri dışarda tutan bir tutkunluk olduğu savına diretecek başka özellikler içermese, ipnoz, kitlenin libidoya dayanan yapısında saklı bilmeceyi bir çözüme ulaştırabilirdi. Ancak, ipnozun daha birçok özellikleri var ki, henüz anlaşılmamış olup, gizemsel (mistik) bir açıdan ele alınmayı gerektirmektedir. Aşırı güçte birinin gücünü yitirmiş bir kişiyle ilişkisinden bir felce uğratım olayı doğarak ipnoza gelip katılmakta, bu da bizi hayvanlarda gözlemlenen korku ipnozuna götürmektedir. Söz konusu felç durumunun nasıl gelişip çık-

tığı ve uykuyla arasındaki ilişki saydamlıktan uzaktır. Ayrıca bazı kimselerin ipnotize edilmeye elverişli bir durum göstermesi, oysa bazılarının hiç ipnotize edilmemesinde saklı yatan bilmece de ipnoz olayında rol oynayan, belki bireylerin libido yönelimlerindeki saflığı özellikle sağlayan bir etkenin varlığına işaret etmektedir. Yine dikkate değer bir nokta varsa, kendisi katıksız bir uysallıkla davranmasına rağmen, denek'teki ahlâksal vicdanın direnç gösterip, ipnotizöre karşı koyabileceğidir. Ama bu sık sık uygulanan durumuyla ipnotizmaya yalnız bir oyun gözüyle bakılacağı, bütün yapılanın çok daha hayati önemi bulunan bir başka durumun reprodüksiyonundan başka bir şey sayılamayacağı yolunda bir bilginin denek'te varlığını sürdürmesinden ileri gelebilir.

Buraya kadarki irdelemelerimizle, hiç değilse bizim şimdiye dek üzerine eğildiğimiz türden, yani bir önderi bulunup, pek ileri bir «örgütlenme» ile ikincil (sekunder) olarak bireysel özellikler kazanan bir kitlenin libidosal yapısı konusunda bir tanıma girişmeye hazırlandık. **Böyle primer (birincil) kitle tek ve aynı objeyi Ben ideali'nin yerine geçiren, dolayısıyla kendi Ben'lerinde birbiriyle özdeşleşen bir grup bireydir.** Bu durumu bir grafikle de gösterebiliriz:

IX. BÖLÜM

SÜRÜ İÇGÜDÜSÜ

Bu tanımlamayla kitle bilmecesini çözdüğümüz hayali bizi ancak kısa bir süre sevindirecek, derken genel olarak ipnoza başvurma yolunu benimsediğimizi, oysa ipnozun da bir bilmece niteliği taşıyıp henüz aydınlığa kavuşturulmamış birçok yönleri bulunduğunu anımsamak içimizde bir rahatsızlık duygusu uyandıracaktır. Ve nihayet bir başka itiraz, ilerde izleyeceğimiz doğrultuyu bize gösterecektir.

Saptadığımız bol ölçüde duygusal bağlanımların, kitlenin karakteristik özelliklerinden birini, yani kendisini yaratmış bireylerdeki bağımsızlık ve girişim gücünden (inisiyatif) yana yoksunluğunu, kitleyi yapan bireylerin tepkilerindeki aynı türdenliği, bu bireylerin adeta kitle bireyleri düzeyine indiğini açıklamaya haydi haydi yeteceğini belirtebiliriz. Ama işe bütün olarak baktık mı, kitlede daha başka özelliklere rastlarız; kitle bireylerini düşünsel başarılarında bir azalma, duygularında bir başını alıp gidiş, bunları yatıştırma ve erteleme konusunda bir güçsüzlük, duyguların dışavurumunda bütün sınırları aşıp, onları eylemlere dönüştürerek eksiksiz boşalıma kavuşturma yolunda bir eğilim; bunlar ve **Le Bon**'un etkileyici biçimde anlattığı benzeri daha birçok durumlar, ilkellerde ve çocuklarda görerek şaşırmadığımız gerilerde kalmış bir aşamaya ruhsal faaliyetin dönüşünü (regressiyon)

yadsınamayacak bir kesinlikle göz önüne kor. Özellikle yalınkat kitlelerin özünde saklı yatan böyle bir geriye dönüş, daha önce söylediğimiz gibi, hayli örgütlenmiş yapay kitlelerde enikonu bir engellemeyle karşılaşır.

Böylece kitledeki bireylerin duygularının ve düşünsel alandaki kişisel çabalarının tek başına söz sahibi olacak kadar güçlü bir karakter taşımadığı, bunun için öbür bireylerin aynı şeyleri aynı tarzda tekrarlama zorunluğu bulunduğu gibi bir izlenim doğmaktadır bizde. Dolayısıyla, toplumun normal yapısının ne kadar çok bireysel bağımlılığı gerektirdiği, ne kadar az orijinalitenin ve kişisel atılganlığın toplumda yer alabileceği, her bireyin kitle ruhu tarafından ne kadar çok eğemenlik altında tutulduğu, ve bu eğemenliğin ırksal özellikler, sınıfsal önyargılar, kamuoyu vb. kimliğiyle kendini açığa vurduğu dikkatimizi çekmektedir. Telkinsel etkinin yalnız önder tarafından kitledeki bireyler üzerinde değil, tek tek bireylerce yine tek tek bireyler üzerinde de gösterilebileceğini itiraf edersek, böyle bir etkinin oluşturduğu bilmece daha da çetinleşir. Beri yandan, önderle birey ilişkisine tek yanlı ağırlık verdiğimiz, oysa bireyler arası karşılıklı telkin faktörünü uygun görülmeyecek gibi arka plana ittiğimizden ötürü kendi kendimize ister istemez suçlamalar yöneltmek gerekiyor.

Böylece içerisine itileceğimiz alçakgönüllük, daha yalın temellerden yola koyulup, bizi aydınlığa çıkarmayı vadeden bir başka sese kulak kabartmak eğilimini uyandırıyor bizde. Böyle bir sesi de, **W. Trotter**'in sürü içgüdüsü üzerinde yazdığı (1916) o zekice

kitapta bulmaktayım; ancak, bu kitapta esefle karşıladığım bir şey var ki, son büyük savaşın zincirlerini çözüp ortaya salıverdiği antipati selinden kendini bütünüyle uzak tutamayışıdır[45].

Trotter, bizim kitlede daha önce anlattığımız ruhsal olayları, hayvanlar gibi insanlara da kalıtım yoluyla geçen bir **sürü içgüdüsü**'ne («gregariousness») götürüp bağlar. Bu sürüsellik biyolojik bakımdan bir benzeti, âdeta çok hücreliliğin bir sürdürülüşü, libido kuramı açısından ise aynıtür canlıların bir araya gelerek kapsamı gittikçe geniş topluluklar oluşturma yolundaki libido kaynaklı eğilimin bir dışavurumudur[46]. Tek birey yalnızken kendini bütünlükten uzak (incomplete) hisseder. Daha çocuğun korkusuna bile bir sürü içgüdüsünün belirtisi gözüyle bakılması gerektiğini ileri sürer **Trotter.** Sürünün istemine aykırı davranış ondan ayrılmakla bir tutulmakta. dolayısıyla böyle bir yola başvurmaktan korkuyla kaçınılmaktadır. Ancak tüm Yeni' ve Alışılmamış'ı da yadsır sürü her vakit. Sürü içgüdüsü primer (birincil) bir özellik taşır, yani daha başka parçalara ayrılamaz **(which can not be split up).**

Trotter, primer olarak benimsediği içgüdüleri (ya da doğal dürtüleri) şöyle sıralar: Özyaşamı sürdürme içgüdüsü, beslenme içgüdüsü, çiftleşme içgüdüsü ve sürü içgüdüsü. Sonuncu içgüdünün ise çok vakit ötekilerle uyuşmazlık durumuna düştüğünü belirtir. Suçluluk bilinci ve görev duygusu bir **gregarious animal**'de (sürü hayvanı) rastladığımız karakteristik öğelerdir. Psikanalizin Ben'de bulgulayıp ortaya koyduğu geriye itimi (refoulment) gerçekleştiren güçleri, dolayısıyla hekimin psikanalitik tedavide

karşılaştığı diretişleri de yine sürü içgüdüsüyle açıklar **Trotter.** Dilin, önemini, sürü içerisinde karşılıklı anlaşmaya elverişli araç olmasından aldığını, bireylerin birbiriyle özdeşleşmelerinin de büyük ölçüde bu elverişliğe dayadığını açıklar.

Le Bon'un karakteristik geçici kitle oluşumları üzerinde daha çok durmasına, **Mc Dougall**'ın ise stabil (oturmuş) kitleler üzerine eğilmesine karşılık, Trotter insanın, bu **politik hayvan**'ın[47] içerisinde yaşadığı en geniş kitleleri incelemesine temel almış ve bunların doğmasını sağlayan ruhbilimsel nedenleri açıklamıştır. Ancak, Trotter sürü içgüdüsü için bir kaynak aramanın yersizliğini belirtir, bu içgüdüye birincil (primer), yani çözülüp dağılarak başka öğelere ayrılamaz bir gözle bakar. **Boris Sidis**'in[48] sürü içgüdüsünün kaynağı olarak telkine yatkınlığı öne sürmesini kendisi Allaha şükür fuzulî bir çaba saydığını, bunun doyuruculuktan uzak malûm örnek'e uyan bir açıklama karakteri taşıdığını belirtir ve Boris Sidis'in açıklamasının tersini, yani telkine yatkınlığın sürü içgüdüsünden çıktığı tezini akla enikonu daha yakın bulduğunu söyler.

Ama Trotter'e, açıklamalarında önderin kitledeki rolünü pek dikkate almadığı yolunda bir itiraz yöneltilebilir ve bunda öteki araştırıcılara karşı yöneltttiğimiz itirazdakilerden daha haklı durumda olabiliriz; doğrusu biz Trotter'inkine karşıt bir kanıya eğilim göstermekte, önderin önemini göz önünde tutmazsak kitlenin özünü kavrayamayacağımıza inanmaktayız. **Trotter**'in sürü içgüdüsünde kısaca yer yoktur öndere, önder sonradan bir rastlantı eseri gelip sürüye katılır; dolayısıyla, sürü içgüdüsünden

kalkarak Tanrı gereksinmesine götüren bir yola rastlanmaz, yani sürüye bir çoban yoktur ortada. Ama, sürü içgüdüsünün her vakit özyaşamı sürdürme ya da çiftleşme içgüdüsü gibi parçalara bölünmez ve primer bir nitelik taşımadığını tanıtlayarak, Trotter'in açıklamasını ruhbilimsel bakımdan da çürütebiliriz.

Sürü içgüdüsünün gelişim tarihçesini (ontogenez) izlemek pek tabii kolay değildir. Yalnız kaldıkları vakit küçük çocukların duyduğu korkuya, Trotter, sürü içgüdüsünün bir dışavurumu diye sahip çıkmak ister; oysa bu korkuyu başka türlü yorumlamak akla daha yatkındır: Çocuğun duyduğu korku ilkin annesi. sonraları kendisine aşina başka kişilerle ilgilidir ve çocuğun içinde hissedip, karşısında nasıl davranacağını bilmeyerek korkuya dönüştürdüğü gerçekleşmemiş bir özlemi dile getirir[49]. Ayrıca, küçük çocuğun korkusu, «sürü içerisinden» rasgele birinin çıkıp gelişiyle yatıştırılamamakta, tersine böyle bir «yabancının» ortada belirişi korkuya yol açmaktadır. Zaten çocuklarda uzun zaman bir sürü içgüdüsünün ya da kitle duygusunun varlığına da rastlamamaktayız. Böyle bir içgüdü ya da duygu, evlâtlarının sayısı birin üzerine çıkan ailelerde çocukların anne ve babalarıyla ilişkisinden oluşmakta ve temelinde büyük çocuğun küçük kardeşine başlangıçta gösterdiği kıskançlıkla bu kıskançlığa bir tepki saklı yatmaktadır. Büyük çocuk şüphesiz kendisinden sonra doğan küçük kardeşini kıskanarak geri plana itmek, onu anne - babasından uzak tutmak ve bütün haklarından yoksun bırakmak ister; ama kardeşinin de, ilerde doğacak öbür kardeşleri gibi, anne ve babası tarafından sevildiğini görerek,

beri yandan kardeşine karşı düşmanca tutumda kendisine zarar gelmeksizin diretemeyeceğini anlayarak kardeşi ya da kardeşleriyle özdeşleşme zorunluğunu duyar, böylece çocuklar arasında bir kitle ya da topluluk duygusu belirir ve bu duygunun ilerdeki okul yaşamında gelişimini sürdürdüğü görülür. Bu tepkisel oluşumun ilk gereği herkese adil ve eşit davranılmasıdır. Söz konusu isteğin okulda ne denli gür ve yolundan saptırılmaz biçimde kendini açığa vurduğu herkesçe bilinmektedir: Mademki çocuğun kendisi başka çocuklara üstün tutulmamaktadır, hiç değilse başkalarına da kendisinden farklı davranılmamasını ister. Aynı olay sonradan daha başka koşullar altında yeniden karşımıza çıkmasaydı, başlangıçtaki kıskançlığın çocuk odasında ve okulda böyle bir dönüşüm geçirerek yerini bir kitle duygusuna bırakmasına pek ihtimal veremezdik. Okuduğu şarkıdan ya da çaldığı parçadan sonra bir şarkıcı ya da piyanistin çevresini saran gönülleri romantik sevgi dolu bir küme kız ya da kadın düşünelim. Elbet her biri için en akla yakın davranış, ötekileri kıskanmaktır; ne var ki, sayılarının çokluğu sevisel amaçlarına ulaşmayı engellediği için bu amaçlarından el çeker ve sevgileri yüzünden kalkıp saç saça baş başa geleceklerine bütünlük içinde bir kitle gibi davranır, ortak eylemlerle gözdelerine hayranlıklarını bildirirler; her biri gözdelerinin başını süsleyen buklelerden biri olsa sevinecektir hani. Yani başlangıçta birbirlerine rakip bu kız ve kadınların aynı objeye karşı duydukları aynı sevgi, aralarında bir özdeşleşmenin doğmasını sağlamıştır. Bir içgüdüde normal olduğu üzere değişik sonuçlara ulaşabilme yeteneği bulunduğundan, örneğimizde ortaya çıkan sonucun belli ölçüde doyum imkânı sağlayan bir so-

nuç niteliği taşıması, oysa çok olası bir başka sonucun realitedeki koşulların engellemesi sonucu gerçekleşmeden kalması bizi şaşırtmayacaktır. Ayrıca toplumda ortak zekâ, esprit de corps vb. olarak etkinliğini sürdüren gücün de yine başlangıçtaki kıskançlıktan kaynağını aldığı açıkça ortadadır. Toplumda hiç kimsenin ötekilerden öne çıkmak istememesi, herkesin aynı durumda olması, aynı durumu elinde bulundurması gerekmektedir. Sosyal adaletle anlatılmak istenen, bireyin birçok şeyleri kendi kendisinden esirgemesi ve böylelikle başkalarını da aynı şeylerden el çekmeye ya da bir başka deyişle aynı şeyleri ele geçirmek istemeye zorlamasıdır. Eşitlik koşulu, toplumsal vicdanın ve görev duygusunun köküdür. Bu kökün, frengililerin hastalıklarını başkalarına bulaştırma bakımından duydukları korkuda şaşılacak tarzda açığa vurduğu görülür kendini. Psikanalizin tanıtladığı gibi gerçekte bu zavallıların içlerindeki korku, hastalıklarını başkalarına bulaştırma yolunda bilinçaltında besledikleri isteğe karşı gösterdikleri şiddetli diretişten alır kaynağını, çünkü bu gibi kimseler ne diye yalnız kendileri frengiye yakalansınlar da bu kadar çok şeyden yoksun kalsınlar, oysa öbür insanların başına böyle bir hal gelmesin diye kendi kendilerine sorup dururlar. Hazreti Süleyman'ın adaletiyle ilgili o güzel anlatımda yine aynı öz saklıdır. Kadınlardan biri, mademki kendi çocuğu ölmüştür, öteki kadının da çocuğunun diri kalmamasını ister, bu istek de çocuğun gerçek sahibini açığa çıkarır. Buna göre, toplumsal duygu, düşmanca duygunun özdeşleşme karakteri taşıyan olumlu bir bağlanıma dönüşümüdür. Gelişim sürecini görebildiğimiz ka-

dar, bu dönüşüm, kitle dışındaki bir kişiye karşı ortak bir sevgi bağlantısıyla gerçekleşiyorsa benzemektedir. Özdeşleşmeyle ilgili çözümlememize biz kendimiz de dört başı mamur gözle bakıyor değiliz; ancak, kitledeki bir özelliğe, yani kitle bireyleri arasında eşitliğin hiç şaşmaksızın sağlanması isteğine dönmemiz, incelememizde şimdilik güttüğümüz amaç bakımından bize yetecektir.

Daha önce her iki yapay kitleyi, yani orduyla kliseyi incelerken bu kitlelerin varlığının, tüm kitle bireylerinin bir kişi, yani önder tarafından aynı şekilde sevildiği koşuluna dayandığını görmüştük. Ancak şimdi şurasını da unutmamak gerekiyor ki, kitlenin eşitlik isteği yalnız bireyler bakımındandır, önderin kendisi bunun dışında bulunur. Bütün bireyler birbirine eşit olmayı, ama hepsi de bir önder tarafından yönetilmeyi ister. Birbiriyle özdeşleşebilen birbirine eşit birçok birey ve bütün bu bireylerin üstünde bir kişi; işte yaşam gücüne sahip bir kitlede gerçekleşmiş gördüğümüz durum budur. Dolayısıyla, Trotter'in **İnsan bir sürü hayvanıdır** sözlerini, insan daha çok **insan sürüsünün hayvanı**, önder tarafından yönetilen sürünün bireyidir biçiminde düzeltmek yürekliliğini kendimizde bulmaktayız.

X. BÖLÜM

SÜRÜ VE İLK İNSAN TOPLULUĞU

1912 yılında ilk kitle biçimini güçlü bir erkekçe mutlak egemenlik altında tutulan insan sürüsünün oluşturduğu yolunda daha önce Ch. Darwin'in ortaya attığı varsayımı benimsemiş, bu sürünün zaman içerisindeki serüveninin kalıtımda yokedilmez izler bıraktığını, ama daha çok din, ahlâk ve sosyal örgütlenme yolunda ilk adımları içeren totemizmle, insan sürüsünün başındaki kişinin zorla öldürülerek baba— sürüsünün kardeşler topluluğuna dönüşümü arasında bir ilişki bulunduğunu açıklamaya çalışmıştım[50]. Benimkisi de tarih— öncesi bilginlerinin tarihöncesinin karanlığını aydınlatmak için başvurdukları varsayımlar gibi bir varsayımdır gerçi — sevimli bir İngiliz eleştirmeni espriy e kaçarak «**Just so story**» adını takmıştı buna —, ancak hep yeni alanlar arasındaki ilişkilerin kavranıp sorunların çözümlenmesine elverişli bir özellik taşıması böyle bir varsayım için sanırım onurlandırıcı bir durumdur. İnsan kitlelerinde de aşinası bulunduğumuz bir tabloyla karşılaşmakta, birbirinin aynı bireylerin oluşturduğu küme ortasında aşırı gücü elinde tutan tek bir kişi görmekteyiz, ki ilk insan topluluğuna ilişkin kafamızda yaşattığımız tasarım bu tabloyu da kapsamaktadır. Daha önce sözü edilen tanımlamalardan bildiğimiz bu kitlenin psikolojisi, yani bireylerde bilinçli kişiliğin yitimi, duygu ve düşüncele-

rin aynı doğrultuya yönelişi, duygusallığın ve bilinçsiz ruhsallığın ön plana çıkışı, kendini açığa vuran istekleri geciktirmeksizin yerine getirme eğilimi, bütün bunlar bizim özellikle ilk insan topluluğuna mal etmek istediğimiz ilkel ruh etkinliğine gerisin geri dönüşü yansıtan durumlardır[51].

Böylece, kitleyi, ilk insan topluluğunun yeniden bir dirilişi gibi görmekteyiz. Nasıl ki kitleyi oluşturan her bireyde, ilk insan, potansiyel bakımdan varlığını südürüyorsa, rasgele bir insan yığınından da ilk insan topluluğu yeniden doğup ortaya çıkabilmektedir. Kitlenin, bireyleri biçim ve davranış açısından etkileyişinde ilk insan topluluğunun varlığını sürdürdüğünü görmekteyiz. Buradan da, kitle psikolojisinin en eski insan psikolojisi olduğu sonucunu çıkarmak gerekiyor; tüm kitlesel artıkları görmezlikten gelerek bireysel psikoloji adı altında yalıttığımız şey, ancak geç olarak, yavaş yavaş ve nerdeyse hâlâ kısmen kitle psikolojisinden doğup çıkmış bir özellik taşıyor. İncelememizde bu gelişimin başlangıç noktasını da belirlemeye çalışacağız.

Biraz düşününce, böyle bir savın düzeltilmesi gereken yanını görmekteyiz. Hani bireysel psikolojinin de daha çok kitle psikolojisi kadar eskiliği gerekiyor; çünkü ta işin başından bu yana biri kitledeki bireylerin, ötekisi babanın, topluluğun başındaki kişinin, yani önderin psikolojisi olmak üzere iki çeşit psikoloji vardı. Kitlenin bireyleri bizim bugün gördüğümüz gibi bağımlı, ilk insan topluluğunun babası ise özgürdü. Düşünsel eylemleri yalıtık durumdayken bile bir güçlülük ve bağımsızlık özelliği taşıyordu; iradesi başkalarının iradesiyle güçlendirilmek

zorundaydı. Bundan da, mantık yolunu izleyerek, baba'nın Ben'inde pek fazla bir libidosal yönelim bulunmadığı gibi bir sonuç çıkarmaktayız; baba gerçekte kendisi dışında kimseyi sevmiyor, başkalarına ancak kendi gereksinmelerinin giderilmesine hizmet ettikleri ölçüde sevgi gösteriyordu. Kendisinden objelere verdiği fazla bir şey yoktu.

Baba, insanlık tarihinin başlangıcında, **Nietsche**'nin ancak gelecekten beklediği üstün insan gibiydi. Bugün bile kitlenin bireyleri önderlerince eşit ve adil biçimde sevildikleri gibi bir illüzyonun varlığına (hayal) gereksinme duyar; ama önderin kendisi kimseyi sevmek zorunda değildir, diktatör mizaçta bir kimse olabilir önder, mutlak bir bensevi (narsizm) ardında koşabilir, ama bir kendine güven ve bağımsızlık içinde yaşar. Başkalarına karşı sevginin narsizm'i sınırlandırdığını biliyoruz ve içerdiği bu etkiyle nasıl bir kültür yaratıcısı faktör durumuna geldiğini yine tanıtlayabilmekteyiz.

İnsan topluluğunun ilk atası henüz ölümsüz değildi, bu ölümsüzlüğe sonradan tanrılaştırılma yoluyla ulaştı. Öldüğünde yerini birinin alması gerekiyor, belki yerine geçen kimse o zamana dek kitle bireylerinden herhangi biri gibi yaşamış en küçük oğul oluyordu. Buradan anlaşılıyor ki, kitle psikolojisini bireysel psikolojiye dönüştürme bakımından şüphesiz bir imkân bulunmaktaydı ortada; dolayısıyla, darda kalan arıların bir işçi arı yerine sürfeden bir kraliçe arı çıkarabilmeleri gibi, kitle psikolojinden bireysel psikolojiye dönüşümü kolaycacık gerçekleştirecek bir koşul vardı ve şimdi bizim de yapmak istediğimiz söz konusu koşulu ele geçirmektir. Bu noktada da aklımıza gelen bir tek düşünce var ki,

o da şudur: İlk insan topluluğunun atası oğullarını direk cinsel içgüdülerine doyum sağlamaktan alıkoymuştur; onları cinsel yönden bir perhiz hayatı yaşamaya, dolayısıyla onların gerek kendisine, gerek birbirlerine ancak engellenmiş cinsel içgüdülerden doğup çıkabilen duygusal yönelimlerle bağlanmaya zorlamıştır. Âdeta zorlayarak, bir kitle psikolojisi içerisine itmiştir onları: Kendi cinsel kıskançlığıyla hoşgörüsüzlüğü, nihayet kitle psikolojisini yaratan etken rolü oynamıştır[52].

İlk-babanın yerine geçen kimse için de bir cinsel doyum olanağı varlığını sürdürmüş, böylece o da kitle psikolojisinin dışına çıkmasını sağlayan bir kapı bulmuştur kendine. Libidonun kadına takılıp kalması (fiksasyon), cinsel isteklerin erteleme ve biriktirme yoluna başvurulmaksızın anında doyuma kavuşturulması, amacından saptırılmış cinsel yönelişlerin önemine son vermiş ve bensevi'ye ancak belli bir düzeye kadar tırmanma olanağı tanımıştır. Sevgiyle karakter arasındaki bu ilişkiyi, incelememizin ek bölümünde yine ele alacağız.

Burada, gayet öğretici bir nitelik taşıdığı için, zorlayıcı tedbirleri bir yana bırakırsak, yapay kitlenin ayakta kalmasını sağlayan seremoninin ilk insan topluluğunun yapısıyla ilişkisi konusunu da ele almadan geçemeyeceğiz. Daha önce gördük ki, ordu ve klisede bu ayakta tutucu güç, önderin kendilerini eşit ve adil bir sevgiyle sevdiği yolunda bir illüzyonun kitle bireylerinde yaşamasıydı. Ama bu, bütün oğulların ilk-baba tarafından takibe uğrayıp, hepsinin de aynı şekilde ondan korktuğu ilk insan topluluğundaki durumların doğrudan doğruya ideal

yönde geçirdiği biçim değişikliğinden başka bir şey değildir. İlk insan topluluğunun bir sonraki biçiminde, yani totem temeline dayalı klanlarda bile bu değişiklik, klanın varlığının koşulunu oluşturur ve tüm sosyal yükümlülüklerin temelinde saklı yatar. Doğal bir kitle karakteri taşıyan ailedeki yokedilmez gücün kaynağı da, bir kitlenin ortaya çıkabilmesi için zorunlu koşulun ailedeki varlığı, yani baba tarafından tüm aile bireylerinin eşit sevgiyle sevilmesidir.

Ancak kitleyi götürüp ilk insan **topluluğuna** dayamanın sağlayacağı yararlar, bu kadarla bitmiyor. Böyle bir girişimin ipnoz ve telkin gibi bilmecemsi sözcükler gerisinde saklı yatan kitle oluşumundaki o henüz anlaşılmadık esrarengiz yöne de ışık tutmasını bekleyebiliriz. Ve öyle sanıyorum ki, bu umudumuz boşa çıkmayacaktır. İpnozda doğrudan doğruya tekinsiz bir taraf bulunduğu anımsanacaktır; bu tekinsizlik de, bir vakit insanın kendisine pek aşina bulunup şimdi geriye ittiği eski bir nesnenin varlığını gösterir[53]. Bir ipnoz olayının nasıl başladığını düşünelim. İpnotizör, denek karşısında esrarengiz bir güçle donatıldığını ileri sürer; öyle bir güç ki, denek'in istemini (irade) ortadan silip atmakta ya da, bir başka söyleyişle, denek ipnotizörün bunu yapabileceğine inanmaktadır. Halk arasında hayvansal manyetizma diye adı geçen bu esrarengiz gücün, ilkeller tarafından tabu'nun kökeni diye bakılan, kral ve kabile reislerinden kaynağını alıp, bu kişilere yaklaşacak herkes için tehlike yaratan güçten (mana) başkası olmaması gerekir. İşte kendi anlattığına göre, bu gücü elinde tutar ipnotizör. Peki, adı geçen gücü sergilerken nasıl bir yol izler? Kendi

gözlerinin içine bakmaya çağırır denek'i, onu bu karakteristik yoldan ipnoz durumuna geçirir. Ama kabile reisinin görünümü de kabile mensupları için yine öyle netameli ve katlanılmaz bir durumdur, ki daha sonraları Tanrı'nın görünümünün de ölümlüler için aynı özelliği taşıdığına tanıklık etmekteyiz: Tanrı'yı görmeye katlanamayacağı için, Musa bile kavmiyle Yehova arasında aracı rolünü oynar; Tanrı'nın yanından döndüğü vakit nurlanmış yüzü ışıl ışıl parlar, yani ilkellerdeki aracı kişilerde[34] karşılaşıldığı gibi Mana'nın birazı Musa'ya geçmiştir.

Bir kişiyi ipnotize için daha başka yollar da vardır; ama bunlar yanıltıcı olup, birtakım fizyolojik kuramların doğmasını hazırlamıştır. Adı geçen yollara örnek vermek istersek, ipnotizörün denek'i gözlerini dikip parlak bir nesneye baktırmasını ya da monoton bir sese kulak kubarttırmasını söyleyebiliriz. Gerçekte bir tek amacı vardır bu yöntemlerin: Bilinçli dikkatin oyalanması ve denetim altına alınması. Sanki ipnotizör denek'e: «Bundan böyle şahsımdan başka bir şey düşünmeyeceksiniz, benim dışımda bütün dünya artık ilginçliğini yitirmiştir sizin için!» yollu bir direktif vermiştir.

İpnotizörün kalkıp denek karşısında böyle konuşması, teknik bakımdan uygun düşmez elbet; böyle bir konuşma denek'i bilinçsiz tutumundan sıyırıp alır ve ipnotizöre karşı bilinçli bir direniş durumuna sokar. Ancak, ipnotizör, bir yandan denek'in bilinçli düşünüşünü kendi güttüğü amaçlar üzerine yöneltmekten sakınır; öte yandan denek'i öyle bir etkinlik içerisine daldırır ki, denek dünyayla tüm ilgisini yitirir ve bunun sonucu bilinçli bir çaba har-

camaksızın gerçekten tüm dikkatini ipnotizörün şahsında toplar, ipnotizör karşısında rapport denilen aktarımsal bir tutum içerisine sürüklenir. İpnotizmada izlenen dolaylı yöntemlerin tıpkı nüktede başvurulan teknikler gibi sağladığı yarar, ruhsal enerjide bilinçsiz olayın akışını sekteye uğratacak dağılışları önlemektir ve gözlerini dikerek denek'i belli bir nesneye baktırmak ya da elini onun vücudunun bazı yerlerinde gezdirmek gibi dolaylı yöntemlerin hepsi de nihayet bu amaca ulaştırır bizi[55].

Çok vakit ipnotizmanın başında denek'e verdiği uyuma buyruğuyla, ipnotizörün, anne ve babanın yerini aldığını **Ferenczi** doğru olarak bulgulamıştır. Biri anneyi model alan yüze gülücü ve gönül okşayıcı, ötekisi babayı model alan gözdağı verici diye ipnotizmayı ikiye ayırmak gerektiği kanısındadır Ferenczi. Ancak, ipnotizmada, denek'e yöneltilen uyuma buyruğu da, tüm ilgisini dünyadan çekip ipnotizörün şahsı üzerinde toplamaya onu davetten başka bir anlam taşımaz; nitekim, denek de söz konusu buyruğa böyle bir anlam verir: çünkü ilginin dış dünyadan çekilip alınışıdır ki, uykuya psikolojik karakterini kazandırır ve uykunun ipnoz durumuyla akrabalığı yine buradan gelir.

Demek oluyor ki, ipnotizör bazı çarelere başvurarak denek içrisinde saklı yatan arkaik mirasın bir parçasını aktif duruma geçirir. Bu miras çocuğun anne ve babasıyla ilişkisinde de kendini açığa vurur, babayla ilişkide bireysel bir dirilişe konu edilir; çocuk tarafından babaya, karşısında ancak pasif - masoşist bir tutum takınılabildiği, iradesi önünde

öz iradenin yitirildiği, tek başına «gözüne gözükmenin» tasalandırıcı bir cesaret örneği sayıldığı aşırı güçlü ve tehlikeli bir kişi gözüyle bakılır. İlk insan topluluğundaki bireylerin ilk-baba'yla ilişkilerini ancak bu tarzda tasarlayabilmekteyiz. Daha başka tepkilerden bildiğimiz kadar bireyler bu eski durumun diriltilmesine karşı değişken ölçüde kişisel bir yatkınlığı koruyagelmiştir içlerinde. Ama, denek'te, ipnotizmanın herşeye rağmen bir oyun karakteri taşıdığı, eski bireysel izlenimleri yalancıktan diriltmeye çalıştığı yolunda bir sezgi ipnoz durumunda da varlığını sürdürür ve onda ipnoza başvurularak iradesinin aradan çıkarılmasıyla başgösterebilecek ciddi sonuçları benimsemeye karşı bir dayatışın doğmasına yol açar.

Yani kitledeki, kitlenin telkinsel dışavurumlarında gözlemlenen o tekinsiz, zorlayıcı karakter şüphesiz haklı olarak kitlenin ilk insan topluluğundan çıkışıyla açıklanabilir. Kitlenin önderi hâlâ o ilk insan topluluğundaki korkulan ilk babadır, kitle hâlâ sınırsız bir güc tarafından eğemenlik altında tutulmak eğilimindedir, otoriteye alabildiğine düşkünlüğü vardır. **Le Bon**'un deyişiyle itaate bir susamışlık içerisinde yaşar. İlk-baba, Ben-ideali yerine Ben'i eğemenliği altında tutan kitle idealidir. Bu bakımdan, ipnotizmada ipnotizörle denek pekâlâ ikili bir kitle diye nitelendirilebilir; telkin için ise, algı ve düşünsel çabaya dayanmayıp, cinsel bağlanım temeline yaslanan bir inanmadır tanımını ileri sürebiliriz[57].

XI. BÖLÜM

BEN'DE BİR BASAMAK

Kitle psikolojisi üzerinde çalışan araştırıcıların birbirini bütünleyen tanımlarını dikkate alarak günümüz bireyinin yaşamı kuş bakışı gözden geçirilmek istendi mi, bunun ortaya çıkaracağı güçlükler karşısında özetleyici bir anlatıma kalkışmak cesaretini yitirmemek elde değil. Bugün her birey birçok kitlelerin aynı zamanda bir parçasıdır, özdeşleşme sonu çok yanlı bir bağlanım içerisindedir, kendi Ben - ideali'ni pek değişik modellere göre kurmuştur. Dolayısıyla, her birey mensup olduğu ırk, meslek sınıfı ve dini cemaat ruhu, vatandaşlık ruhu vb. birden çok kitle ruhunda pay sahibidir ve bunları aşarak ulaşacağı özgürlük ve özgünlük (orijinalite) hiç de yüksek bir düzeye çıkamaz. Ancak, araştırıcıların dikkatine kalıcı etkileriyle bu sürekli ve dayanıklı kitlelerden çok, bir anda doğuveren geçici kitleler çarpmaktadır, ki **Le Bon** da kitle ruhuna ilişkin o parlak tanımlamalarını bu çeşit kitlelere dayanarak yapmıştır. Ve yine kalıcı kitlelerin âdeta üzerine oturtulmuş bu gürültücü ve gelip geçici kitlelerde bizim bireysel özellikler diye gördüğümüz şeyin geçici süre için bile olsa geride iz bırakmadan silinip gittiği, böyle mucizemsi bir olayın gerçekleştiği görülmektedir.

Biz bu mucizeyi, bireyi kendi Ben-ideali'nden bir el çekişi, bu ideali verip onun yerine önderde be-

denleşmiş kitle idealini aldığı biçimde anladığımızı belirtmiştik. Şimdi söylediklerimizde bir düzeltmeye giderek şunu da ekleyelim ki, mucizenin büyüklüğü her defasında değişmektedir. Ben ve Ben - ideali'nden ayrılış birçok bireylerde ileri bir aşamaya ulaşmış değildir. Ben ile Ben - ideali'nin henüz bu bireylerde enikonu çakıştığı görülür. Ben, eski bensevisini çokluk elden çıkarmaz. Bu ise öndere yönelişi pek kolaylaştırır. Çokluk önderin bireylerdeki tipik özellikleri gayet açık ve arı bir belirginlikle şahsında toplaması, büyük bir güç ve libido özgürlüğüne sahip olduğu izlenimini uyandırması yeter; böyle bir kişilikle ortaya çıktı mı, duyulan güçlü önder gereksinesini karşılayan insan olarak bireyler tarafından seçilir, başka türlü belki hiç ulaşamayacağı bir otoriteyle donatılır. Kendi Ben - ideallerini önderin şahsında belki bütünüyle bulamayan bireyler çıkarsa, bunlar da «telkinsel» yoldan, yani özdeşleşme sonucu aynı eylem içerisine çekilip alınır.

Bir kitlenin libido yapısını aydınlığa kavuşturmak için yaptığımız açıklamaların, Ben'ideali'nden el çekişi sonucu biri özdeşleşme, ötekisi Ben-ideali'nin yerine objeyi geçirme olmak üzere ikili bir bağlanım imkânının doğuşuna dayandığı görülmektedir. Ben' de Ben analizinin ilk adımı diye böyle bir basamağı benimsemenin haksız bir davranış sayılamayacağı yavaş yavaş ruhbilimin alabildiğine değişik kesimlerinde kendini açığa vuracaktır. **Zur Einführung des Narzissmus**[56] adlı yazımda Ben'in Ben-ideali'nden el çekişi varsayımına desteklemek için eldeki patolojik malzemenin ilk planda ne kadarından yararlanılabileceğini sayıp döktüm ancak şunu söyleye-

yim ki, psikozların ruhbilimine ne kadar girilirse, bu malzemenin sanıldığından çok daha büyük bir önem taşıdığı o ölçüde anlaşılacaktır. Psikozlarda Ben'in, kendisini doğuran Ben-ideali karşısında bir obje durumuna dönüştüğünü ve dış objeyle tüm-Ben arasında nevrozlar öğretisinde gördüğümüz bütün etkileşimlerin Ben içerisindeki yeni sahnede tekrarlandığını unutmamalıyız.

Şimdi burada, yukardaki görüş açısından bakıldığı zaman akla gelebilecek sonuçlardan yalnız birini ele alacak, dolayısıyla daha önce incelemenin bir başka yerinde çözüme ulaştırmadan bırakmak zorunda kaldığım bir sorunun irdelemesini sürdüreceğim[59]. Şimdiye kadar bilip öğrendiğimiz ruhsal farklılaşmaların her biri, ruhsal fonksiyonun labilitesini artırmakta, fonksiyon yitimleri ya da hastalıklar için çıkış noktası oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bizler, daha doğar doğmaz kendi kendine yeter salt bir bensevi'den (narsizm) kalkıp değişken bir dış dünyayı algılamaya ve obje aramaya yönelik ilk adımı atmaktayız. Karşımıza çıkan yeni bir duruma sürekli katlanamayıp, onu periyodik (dönemsel) olarak ortadan kaldırmamız, uykuya yatıp uyarısız ve objesiz eski yaşamamıza dönmemiz de yine adı geçen olayın bir sonucudur. Şüphesiz bunu yaparken dış dünyanın bize verdiği bir işaretin peşinden gitmekteyiz; gündüz ve gecenin periyodik değişimiyle dış dünya, etkisini üzerimizde duyduğumuz uyarıların büyük çoğunluğundan belli süreler için bizi esirger. Şimdi sunacağımız patolojik önemi daha büyük ikinci örnek için benzeri bir kısıtlama söz konusu değildir. Geride bıraktığımız gelişim sürecinde ruhsal varlığımızı da, biri tutarlı Ben, ötekisi bu Ben dışında

bırakılmış bilinçsiz geriye itimler diye bir ayrıma gitmiş bulunuyor ve şunu biliyoruz ki, yeni bir bulgulamamız olan bu geriye itimlerin sağlamlığı sürekli sarsıntılarla karşı karşıyadır. Düşlerde ve nevrozlarda Ben dışında bıraktığımız bu nesneler, karşıkoyumların bekçilik ettiği kapıları döverek içeri girmeyi isterler. Uyanık sağlıklı yaşamımızda özel bazı hünerlere başvurarak ben'sel karşıkoymaların çevresini dolanır, geriye itilmiş nesnelere kapıları açıp onları Ben'imizden içeri alarak bundan kendimize birtakım hazlar sağlamaya bakarız. Nükte, mizah ve biraz da komik pekâlâ bu ışık altında ele alınabilir. Nevrozlar psikolojisine aşina herkesin aklına küçük çapta benzer örnekler geleceği muhakkaktır; ancak, izin verirseniz, daha önce amaçladığım uygulamaya bir an önce geçmek istiyorum. Ben-ideali'nin Ben'den ayrılışına da sürekli katlanılamadığını, dolayısıyla bu ayrılışın zaman zaman gerilemesi gerektiğini pekâlâ düşünebiliriz. Ben'in omuzlarına zorla yüklenen bütün vazgeçiler ve kısıtlamalar karşısında yasakların bir dönemsellik (periyodite) gözetilerek çiğnenişi, bayram ve şenliklerin de gösterdiği gibi bir kuraldır; nihayet, adı geçen bayram ve şenlikler başlangıçta yasaların engellediği cümbüşlerdir ve neşeli bir karakter taşımaları da her seferinde yeniden özgürlüklerine kavuşuyor olmalarından ileri gelmektedir.[50] Romalıların **Saturnalien*** leriyle bizim bugün kutladığımız karnaval, adı geçen önemli özellik bakımından, ge-

---

* Romalılar zamanında yer tanrısı Satürn adına her yıl kış mevsimi gündüzle gecenin birbirine eşit olduğu gün düzenlenen şenlik.

nel olarak alabildiğine kutsal yasaların çiğnenmesi ve her türlü sefahate sapılmasıyla sonlanan ilkellerin şölenlerinin bir eşidir. Ben-ideali, Ben'in sineye çekmesi gereken bütün kısıtlamaları kapsar; dolayısıyla, bu idealin Ben tarafından içe yansıtılması, Ben için olağanüstü bir bayram anlamı taşıyıp, Ben için yine kendi kendisiyle bir uzlaşma olanağı sağlar[61].

Ben'de Ben-ideali'yle çakışacak bir nesnenin varlığı her vakit Ben'in bir zafer duygusuna kapılmasına yol açar. Suçluluk bilinciyle aşağılık duygusunu da Ben ve Ben-ideali arasındaki bir gerginliğin belirtisi diye yorumlayabiliriz.

Bilindiği üzere öyle insanlar vardır ki, bunların ruh durumu periyodik bir dalgalanma gösterir. Aşırı bir bunalmayı belli bir ara durum, onu da enikonu bir rahatlık duygusu izler. Hem bu dalgalanmalar da büyüklüğü pek değişebilen amplitüdler halinde açığa vurur kendini, zor farkedilebilir bir ölçüden aşırı uçlara dek varabilir, mani'yle melankoli kılığında hastanın yaşamına karışarak ona son derece eza ya da rahatsızlık verir. Bu periyodik depresyonun tipik vakalarında dış etkenler kesin bir rol oynamıyor gibidir; iç nedenler bakımından ise bu hastalarda ötekilerden daha çok ya da değişik bir bulguya rastlanmaz; dolayısıyla bu vakalar psikojen olarak göstermeye alışılmıştır. Ancak, ruhsal travmalara bağlanmalarında güçlük çekilmeyecek pek benzeri depresyonlar var ki, bunlardan ileride söz açacağız.

Yani ruh durumundaki bu kendiliğinden dalgalanmaların nedeni bizce bilinmemektedir. Bir melan-

kolinin yerini bir maniye bırakışına yol açan mekanizmayı anlamaktan bugün uzak bulunmaktayız. Dolayısıyla, söz konusu hastalar için belki şöyle bir sanıyı ileri sürebiliriz: Bu hastalarda Ben-ideali gayet sert bir yönetimin arkasından bir süre Ben içeri sine alınmakta ve burada dağılıp çözülmesi sağlanmaktadır.

Durumun tam bir açıklıkla ortaya konulabilmesi için bir noktanın belirtilmesi gerekiyor. Yaptığımız. Ben analizlerinin kuşkuya yer bırakmayacak gibi tanıtladığına göre, manililerde Ben ile Ben-ideali birleşip kaynaşmakta, bunun sonucu manili hasta hiç bir özeleştirinin bulandırmadığı bir zafer ve mutluluk havasına kapılmakta, daha önce yüklendiği bir takım kısıtlamaların, gözetişlerin, özsuçlamaların üzerinden kalktığını görerek, bundan bir kıvanç duymaktadır. O kadar açık seçik değilse bile pek büyük bir olasılıkla melankolilerin içerisine düştüğü acınacak durum, Ben'deki iki ayrı mekanizma arasında patlak vermiş derin bir uyuşmazlığın belirtisidir; bu uyuşmazlıkta aşırı hassas Ben-ideali, Ben'e karşı suçlayıcı tutumunu, onu bir küçüklük hezayanına sürükleyerek ve kendini horlamasını sağlayarak insafsızca dışa vurur. Ben ile Ben-ideali arasındaki ilişkide başgösteren değişiklik yeni duruma karşı yukarıda varsayımsal yoldan öne sürülmüş başkaldırılardan mı ileri geliyor, yoksa değişikliğin nedeni daha başka koşullarda mı saklı yatmakta, burası henüz açıklığa kavuşmuş değildir.

Melankolinin mani'ye dönüşümü melankolik depresyonun hastalık tablosunda mutlaka rastlanan bir özellik değildir. Yalınç, bir kezlik, ayrıca dönemsel

tekrarlanan öyle melankoliler vardır ki, asla böyle bir dönüşüm göstermez; beri yandan öyle melankoliler de vardır ki, dış etkenler besbelli etiyolojilerinde rol oynar. Bunlar ya objenin ölümü ya da koşulların gereğine uyularak libidonun objeden çekilip alınma sonucu sevilen objenin yitirilmesiyle ortaya çıkan melankolilerdir. Böyle psikojen bir melankoli tıpkı görünürde spontan bir melankoli gibi mani'yle sonuçlanabilir ve periyodik olarak aynı durum birçok kez tekrarlanabilir. Yani bu konuda açıklıktan enikonu uzak durumlarla karşı karşıya bulunmaktayız. Zaten şimdiye kadar fazla bir melankoli çeşidi ve vakası da psikanalitik araştırı konusu yapılmış değildir[62]. Halen anlayabildiklerimiz, objenin el çekildiği ya da bir noktadan sonra objenin artık sevilmeye lâyık olmaktan çıktığı vakit başgösteren melankoli vakalarıdır. Bu vakalarda, obje, özdeşleşme yoluyla Ben'de yeniden yaratılmakta ve Ben-ideali tarafından sert bir davranışa konu edilmekte, objeyi amaçlayan suçlama ve saldırılar melankolide özsuçlamalar kılığına bürünerek kendini açığa vurmaktadır[63].

Bu tür melankoliyi de mani'ye bir dönüşüm izleyebilir, dolayısıyla adı geçen ihtimal öbür karakteristik özellikler yanında hastalık tablosunun bir başka özelliğini oluşturur.

Buna rağmen Ben'in Ben-ideali'ne karşı periyodik başkaldırısının gerek psikojen, gerek spontan olmak üzere her iki melankoli çeşidi için de rol oynadığını güçlük çekmeden tanıtlayabileceğimiz kanısındayım. Spontan melankolilerde Ben-ideali'nin zamanla gayet sert bir davranışa saptığı, bunun da otomatik

olarak bir süre için Ben-ideali'nin ortadan kaldırılmasına yol açtığı görüşünü benimseyebiliriz. Psikojen melankolilerde ise, Ben-ideali tarafından kendisine kötü davranılması, bayağı bir objeyle özdeşleşmesi halinde uğrayacağı türden kötü bir davranışa konu edilmesi, Ben'i kışkırtmakta, kendi Ben - idealine karşı başkaldırıya sürüklemektedir.

XII BÖLÜM

EKLER :

Şu anda geçici bir sona ulaşmış bu incelemizi yaparken karşımızda çeşitli yan sokakların belirdiğini gördük, ilkin kaçındık, bu yollara sapmadık, ama sağda solda bu yollar üzerinde bazı yakın sezişlerin bize el salladığını da görmezlikten gelemedik. Dolayısıyla, o zaman arka plana ittiğimiz sorunlardan kimini şimdi burada ele alıp telafi yoluna gideceğiz.

A) Ben'in özdeşleşmesiyle objenin Ben-ideali yerine geçişi arasındaki ayrımı, incelememize başlarken ele aldığımız iki büyük yapay kitle, yani ordu ve Hristiyan klisesine dayanarak ilginç bir açıklamaya kavuşturabiliriz.

Astın üstünü, yani gerçekte ordu komutanını kendisine ideal aldığı, öte yandan kendi durumundaki bireylerle bir özdeşleşmeye gittiği, bu ben ortaklığından da karşılıklı dayanışma ve elindekini başkalarıyla paylaşma gibi arkadaşlık yükümlülüklerinin doğduğu açıktır. Ama bir asker tutar da başkomutanla özdeşleşmeye kalkarsa, gülünç bir iş yapmış olur.

Öksürdü, tükürdü baktınız alık alık
Öykündünüz, aman, üstünüze sağlık!

Katolik klisesinde ise bir başka durumla karşılaşmaktayız. Her Hristiyan İsa'yı ideal diye benimseyip sever ve özdeşleşme yoluyla öbür Hristiyanlara bağ-

lı hisseder kendini. Ancak klisenin ondan beklediği bu kadar değildir; ayrıca, İsa'yla da özdeşleşmesi ve kendi dışındaki Hrıstiyanlara İsa gibi sevgi elini uzatması istenir. Yani klise her iki zorunluğu karşılarına çıkararak, kitle yapısındaki libidonun rolünü sağlamlaştırmaya çağırır müminleri. Yani objesel yönelişe özdeşleşmenin, özdeşleşmeye ise obje sevgisinin gelip katılmasını ister. Bireylere yöneltilen isteklerdeki bu aşırılık besbelli kitle yapısını aşan bir şeydir. İyi bir Hrıstiyan olabilir bir kimse, ama İsa'nın yerini alma ve onun gibi tüm insanları sevgiyle kucaklama düşüncesinin pekâlâ uzağında bulunabilir, güçsüz bir yaratık olarak Kurtarıcı İsa'nın ruh büyüklüğü ve sevgi yeteneğini nihayet kendisinde görmeyebilir.

Yüce bir ahlâk anlayışı getirdiği yolunda Hrıstiyanlıkça ileri sürülen sav, belki de kitledeki libido dağılımının gösterdiği bu ileri aşamadan almaktadır kaynağını.

B) İnsanlığın ruhsal gelişim sürecinde rastlanan ve bireyin de kitle psikolojisinden bireysel psikolojiye geçişini sağlayan ileri adımın ne zaman gerçekleştiğini saptayabileceğimizi söylemiştik daha önce[64].

Bunun için yine ilk insan topluluğunun babası konusundaki bilimsel efsaneye kısaca döneceğiz. Zamanla bu ilk-baba evrenin yaratıcısı durumuna yüceltilmiş, bunda da haklı davranılmıştır; çünkü ilk insan kitlesini oluşturan tüm oğullar nihayet onun sulbünden dünyaya gelmişti; oğullardan her biri babalarına bir ideal gözüyle bakıyor, hem kendisinden korkup, hem kendisine saygı gösteriyordu ki, bu da ilerde Tabu kavramının doğmasına yol açtı.

Derken oğullar toplanıp bir araya geldi, ilk-baba'yı öldürdü, onu parça parça etti. Ama galip oğullardan hiç biri ilk-baba'nın yerine geçip oturamadı ya da bunu yapan birinin çıkması üzerine yeniden savaşlar başladı, sonunda babalarının mirasından el çekmeleri gerektiğine hepsinin aklı yattı. Bunun üzerine totemistik kardeşler topluluğunu kurdular; her birey aynı hakkı elde bulunduruyor toplulukta, öte yandan işledikleri cinayetin anısını ayakta tutup, bu cinayetin kefaretini ödemek için konmuş totem yasaklarına uyma yükümlülüğü taşıyordu? Ama kazanılan şeyden bir hoşnutsuzluk varlığını sürdürdü ilerde ve yeni gelişmelere kaynaklık etti. Bir araya gelip kardeşler topluluğunu kuran oğullar, eski durumu ayrı bir düzeyde tekrar egemen kılmayı yavaş yavaş benimser oldular.

Yeniden aile başkanlığına getirilen erkek, babasız dönemde egemenliğini sürdürmüş kadın saltanatının ayrıcalıklarını ortadan kaldırdı. Belki kadınların uğradıkları zararı telafi için o zamanlar ana tanrıçalar doğmuş, erkekler tarafından da bu tanrıçalar benimsenmiş, ancak tanrıçaların hizmetine ayrılmış rahipler, anneyi güvence altına almak üzere, ilk-baba'dan kalma örneğe uyularak iğdiş edilmişti. Ne var ki, yeni aile herşeye rağmen eski ailenin bir gölgesi olmaktan ileri geçememişti; çünkü birden çok baba vardı şimdi ortada ve her babanın hakkı bir ötekinin hakkıyla sınırlandırılmıştı.

O vakitler içinde yaşanılan yoksunluk ve bunu ortadan kaldırmak için duyulan özlem bireyde kitleden sıyrılıp çıkarak, baba rolünü oynamak gibi bir düşünceyi uyandırmış olabilir. Bunu da ilk kez epik ozan gerçekleştirmiş, zorunlu adımı bu ozan haya-

linde atmış, kendi özlemi doğrultusunda düzmece bir gerçek yaratıp ortaya koymuş, kahraman efsanesini uydurmuştu kafasından. Kahraman, efsanenin henüz totemistik bir canavar kılığında belirlediği babayı tek başına öldürmüş kişiydi. Nasıl ki baba oğullar için ideal rolünü oynamışsa, ozan da şimdi babanın yerini almak isteyen kahramanla ilk Ben-idealini yaratıyordu. Hani belki ozan, efsane kahramanı olarak, annenin en çok sevip babanın kıskançlığından koruduğu en küçük oğlu seçmişti. Babaya karşı savaşın ödülü ve iştah açıcı ganimeti olan kadın, tarih öncesi ilk zamanın sanat tarafından düzmece yansıtılışında ihtimal baştan çıkarıcıya ve eylemin ele başısına dönüşmüştü.

Efsanede, kahraman şüphesiz kitlenin bütün olarak göze alabileceği bir eylemi yapmış gösterilir. Ama **Rank**, masallarda, yadsınmış gerçek duruma ilişkin açık seçik izlere rastlandığını açıklar. Çünkü masallarda sık sık karşılaşıldığına göre, çetin bir ödevin üstesinden gelmesi istenen kahraman — çokluk oğulların en küçüğüdür bu, seyrek olmayarak da baba yerini tutan düşman karşısında saf, yani kimseye zararı dokunmaz görünen biridir — bu ödevi ancak arılar ve karıncalar gibi bir küme küçük hayvanın yardımıyla başarır. Bu hayvanlarla da Rank'a göre ilk topluluktaki kardeşler anlatılır, nitekim düş sembollerinde de böcekler ve haşeratla kardeşler (küçümser anlamda: küçük kardeşler) belirtilir. Ayrıca, efsane ve masallardaki ödevlerden her birinin, ilk insan topluluğunda gerçekleştirilen baba katli eyleminin yerini tuttuğu kolaylıkla görülür.
Demek oluyor ki, efsane (mitos) bireyin kitle psikolojisi dışına çıkmasını sağlayan bir adımdır. İlk

efsane, kuşkusuz psikolojik bir karakter taşıyordu; yani kahramanlar efsanesiydi; doğa üzerine açıklayıcı efsane herhalde çok daha sonraları doğdu. Sözü geçen adımı atarak hayalinde kendisini kitleden koparan ozan, Rank'ın yine bir açıklamasında belirttiği gibi, gerçekte ayrıldığı kitleye gerisin geri dönebiliyordu. Çünkü kalkıp kitleye varmakta, ona kafasından uydurduğu kahramanının başardığı işleri anlatmaktaydı. Bu kahraman da aslında kendisinden başkası değildi. Dolayısıyla, ozan, bulunduğu aşamadan gerçeğe inerek dinleyicilerini kendi hayal yaşamına çekip almaktaydı. Dinleyiciler ise ozanın ne dediğini anlıyor, ilk - baba'ya karşı ortaklaşa besledikleri imrenişe dayanarak ozanın kahramanıyla bir özdeşleşmeye gidebiliyordu[65].

Kahraman efsanesindeki düzmecilik, onun tanrılaştırılmasında doruğuna ulaşmaktaydı. Belki tanrılaştırılmış kahraman, baba - tanrı'dan daha eskiydi ilk - baba'nın Tanrı olarak yeniden sahnede görünüşünün öncüsüydü. Buna göre tanrılar zaman bakımından şöyle bir dizi içerisinde yer almaktaydı. Ana - tanrıça, kahraman, baba - tanrı. Ama asla unutulmamış ilk - baba'nın zamanla yüce bir aşamaya çıkarılmasıyladır ki. tanrı bugün bizim hâlâ kendisinde rastladığımız özelliklere kavuştu[66].

C) Bu incelememizde dolaysız (direkt) ve amacından saptırılmış içgüdülerden bol bol söz açtık. Öyle umarız ki, cinsel içgüdüler bakımından böyle bir ayrıma gitmemiz bir direnişle karşılaşmaz. Ama bu konuyu enine boyuna irdelemek, söyleyeceklerimizden pek çoğu daha önce bazı yerlerde söylediklerimizin bir tekrarından ileri geçmese bile, yine yararlardan uzak kalmayacaktır.

İnsan yaşamında engellenmemiş içgüdü bakımından ilk ve en güzel örneği, çocuğun libido gelişiminde bulmaktayız. Anne ve babasıyla bakıcılarına karşı beslediği bütün duygular cinsel yönelimine dışavurum sağlayan isteklere dönüşerek hiç bir engelle karşılaşmaksızın çocukta varlığını sürdürür. Çocuk sevdiği bu kişilerden daha önce gördüğü tüm sevisel yaklaşımları bekler; onları öpmek. onlara dokunmak, oralarını buralarını seyretmek, cinsel organlarına bakmak, mahrem çıkartı eylemlerinde bulunurken onların yanlarında olmak ister. Annesine ya da bakıcısına ilerde kendisiyle evleneceğine söz verir; ama evlenmek deyince kafasında ne tasarladığı bilinmez. Babası için bir çocuk doğurmayı kor aklına vb. şeyler yapar. Gerek dolaysız gözlemler, gerek sonradan çocukluk kalıntıları üzerindeki aydınlatıcı psikanaliz çalışmaları sevecen-kıskanç duyguların ve cinsel amaçların doğrudan doğruya birbirleriyle kaynaştığını kuşkuya yer bırakmayacak gibi göz önüne serer ve çocuğun sevdiği kişiyi henüz gerektiği gibi bir merkezde toplanmamış tüm cinsel yönelimlerine ne kadar köklü bir obje yaptığını ortaya kor. (Krş. Cinsel Kuram.)

Taşıdığı tipik özellikler bakımından Odipus kompleksi içerisine sokulan bu ilk çocuksal sevi etkinliği, bilindiği üzere uyuklama evresi (latent evre) başlar başlamaz, bir geriye itim saldırısı karşısında silinip gider. Bu etkinlikten artakalan, aynı kişilere yönelmekle beraber artık «seksüel» diye nitelenemeyecek katıksız sevecen duygulara dayalı bir bağlanımdır. Ne var ki, ruh yaşamının derinliklerine ışık tutan psikanaliz için, ilk çocukluk yıllarındaki cinsel bağlanımların bu yeni evrede de varlığını sür-

dürdüğünü, ancak şimdi bunların geriye itilmiş ve bilinçsiz bir karakter taşıdıklarını bulgulamak zor değildir. Sevecen bir duyguyla nerede karşılaşıyorsak, orada bu duygunun ilgili kişi ya da örneğe (İmago) karşı bir vakit gösterilmiş düpedüz cinsel bir yönelimin yerini aldığı savını ileri sürme cesaretini psikanaliz bize vermektedir. Ne var ki, öncelerde kalan cinsel bir bağlanım hâlâ geriye itilmiş olarak varlığını sürdürüyor mu, yoksa artık ortadan silinip gitmiş midir, burasını tek tek somut vakalar üzerinde özel bir araştırmaya başvurmaksızın açıklayacak durumda değildir Psikanaliz. Daha yalın bir dille söylemek istersek, şöyle diyebiliriz: Geride kalmış cinsel bağlanım biçim ve olasılık yönünden bireyde varlığını sürdürerek, her vakit bir geriye dönüşe (regressiyon) konu yapılabilmekte. bu geriye dönüşle etkin duruma geçirilebilmektedir; ancak cinsel bağlanımın artık bir yüklem ve etki gücü içerip içermediği sorusunu ortaya atabiliriz ve bu sorunun cevaplandırılması da her zaman kolay değildir. Bunu yaparken, biri geriye itilmiş **bilinçsiz** öğeleri küçümseme, öbürü Normali düpedüz patolojik ölçütlerle belirleme eğilimi olmak üzere iki yanılgı kaynağından aynı ölçüde sakınmamız gerekmektedir.

Geriye itim alanının derinliklerine sokulmak istemeyen ya da sokulmayan bir psikoloji muhakkak ki sevecen duygulara cinsellikten uzak yönelimlerin dışavurumları diye bakacaktır; oysa söz konusu yönelimler gerçekte cinsel amaçlar ardında koşan yönelimlerden doğup çıkar.[65]

Bunların cinsel amaçlardan saptırılmış yönelimler olduğunu, böyle bir saptırılmanın açıklanmasında

metapsikolojik gereklere uymak karşımıza birtakım güçlükler çıkarmasına rağmen, ileri sürmekte haksızlık etmeyiz. Kaldı ki, amacından saptırılmış içgüdüler başlangıçtaki seksüel amaçlarından bazısını ilerde de kendilerinde alıkor; sevecen bir bağlılık gösteren kimsede, bir dost, bir hayrankâr da bundan böyle ancak «Paulus» sevgisiyle sevdiği kişinin bedensel yakınlıklarını arar nihayet, onu görmeyi diler. İstersek, bu amaçtan saptırılışa cinsel içgüdülerdeki yüceltmenin (sublimasyon) bir ilk adımı diye bakabilir, ama bu başlangıç noktasını daha ileri bir tarihe de kaydırabiliriz.

Amacına varması engellenmiş içgüdülerin amacından saptırılmamış içgüdülere göre fonksiyon yönünden büyük üstünlüğü vardır. Amacından saptırılmış içgüdülerin, kendilerine aslında tam bir doyum sağlama gücünü gösteremediklerinden, sürekli bağlanım lar kurma konusunda özel bir elverişliği vardır. Oysa, dolaysız içgüdüler, her doyuma ulaşışlarında taşıdıkları enerjiyi yitirir, bu yüzden cinsel libidodaki birikim sonucu enerji yükünün yenilenmesini beklemek zorunda kalırlar. Tabii bu arada da cinsel obje değiştirilip, yerine bir başkası konulmuş olabilir. Engellenmiş içgüdülerde, engellenmemiş içgüdülerle her oranda bir karışıma gitme yeteneği bulunur; engellenmemiş içgüdülerden doğdukları gibi, yeniden onlara dönüşebilirler. Takdir ve hayranlık temeli üzerine kurulmuş dostane duygusal ilişkilerden erotik isteklerin ne kolay gelişip çıktığı bilinmektedir. **Moliere** şöyle der bir yerde: **Embrassez-moi pour l'amour du Grec***. Öğretmenle kız öğ-

* Grek aşkına beni kucaklayınız! (Ç. N.)

rencisi, sanatçıyla kendinden geçmiş bir hanım dinleyicisi arasında, özellikle kadınlarda bu tür ilişkilerin kolaylıkla oluştuğu görülür. Hattâ denebiir ki, cinsel obje seçiminde çokluk izlenen yolu doğruca birey karşısına çıkaran, başlangıçta amaçlanmamış bu tür duygusal bağlanımlardır. **«Die Frömmigkeit des Grafen von Zinzendorf»** (Kont Zindendorf'un Dindarl'ğı) adlı yazısında **Pfister** derin bir dinsel bağlanımın da bir regressiyon sonucu ateşli cinsel uyarılmışlığa dönüşebilmesinin ne büyük olasılık taşıdığını gösteren bir örnek sunar bize ve bunun da tek örnek olmadığına hiç kuşku yoktur. Beri yandan, gerçekte kısa ömürlü dolaysız cinsel yönelimlerin de yalnız sevecen karakterde sürekli bir bağlanıma dönüşmesi her vakit gözlemlenegelen bir durumdur. Kimi ateşli aşk izdivaçları dağılmıyor, bir oturmuşluğa (istikrar) kavuşuyorsa, bu da yine daha çok söz konusu olaydan dolayıdır.

Cinsel amaçlara ulaşmalarını ancak iç ya da dış engeller önlediği zaman, amacından saptırılmış içgüdülerin dolaysız cinsel içgüdülerden doğup çıkacağını işitmek tabiî bizi şaşırtmayacaktır. İşte uyuklama evresinin geriye itimsel etkinliği de böyle bir iç, daha doğrusu içleşmiş bir engelden başka bir şey değildir. İnsan topluluğunun ilk - babasıyla ilgili varsayımımıza göre, bu baba seksüel hoşgörüsüzlüğüyle oğullarını cinsel perhize (abstinenz) zorlamakta, dolayısıyla onları engellenmiş içgüdü bağlanımları içerisine itmekte, cinsel hazları tatma özgürlüğünü ise şahsı için saklı tutmakta ve böylece kendisi bir bağlanımdan uzak kalmaktadır. Kitle oluşumunun temelinde saklı yatan bütün bağlanımlar, engellenmiş içgüdü bağlanımları grubu çeşidi içerisine gi-

rer. Böylece, dolaysız cinsel içgüdülerin kitle oluşumuyla ilişkisi gibi yeni bir konunun incelenmesine yaklaşmış bulunuyoruz.

D) Son iki cümle, dolaysız cinsel yönelimlerin kitle oluşumu için elverişsiz bir özellik taşıdığı sonucunu çıkarmaya bizi önceden hazırladı. Gerçi ailenin gelişim tarihçesinde de cinsel sevi bakımından kitlesel ilişkilere rastlamaktayız (grup evliliği); ama cinsel sevginin Ben için taşıdığı önem ne kadar büyümüş, bu sevgi zamanla ne kadar büyük bir tutkunluğu içerir duruma gelmişse, onu iki kişiyle sınırlandırma —una cum uno— zorunluğu da o kadar güçlenmiştir. Zaten cinsel organların doğasında da bu zorunluğu gösteren bir durum vardır. Çok evliliğe (poligami) yönelik eğilimler ise, söz konusu gelişim sonucu, cinsel objenin değiştirilmesiyle kendine bir doyum sağlamaya itilmiştir.

Cinsel doyum sağlama amacıyla birbirini gereksinen iki kişi, cinsel birleşme için yalnızlığı arar, dolayısıyla bu davranışları sürü içgüdüsüne ve kitle duygusuna karşı bir protesto özelliği taşır. Birbirlerine tutkunlukları ölçüsünde, birbirlerine yeterlikleri dört başı mamur bir düzeye ulaşmıştır. Aralarındaki ilişkide kitlenin etkisinin yadsınışı utanç duygusu kılığında kendini açığa vurmuş, seçilen cinsel objeyi kitlesel bağlanımla herhangi bir kısıtlamaya karşı korumak için son derece şiddetli kıskançlık duyguları savaşa sokulmuştur. Erotik ilişkideki sevecen, yani kişisel etkenin cinsel etken karşısında büsbütün geri plana itildiği zaman, bir çiftin başka çiftler önünde cinsel birleşimi ya da sefahat âlemlerinde (orgie) görüldüğü gibi bir toplulukta birden çok

çiftin cinsel birleşim eylemine kalkışması mümkün olmaktadır. Bu ise cinsel ilişkilerde tutkunluğun henüz rol oynamadığı, cinsel objelerin birbirlerine henüz eşdeğer görüldüğü, örneğin **Tutkunluk, bir kadınla bir başkası arasındaki farkı yakışık almayacak gibi abartmaktır** diyen Bernard Shaw'un bu sevimsiz sözüne uygun davranıldığı eski duruma bir dönüştür.

Tutkunluğun erkekle kadın arasındaki cinsel ilişkilere ancak sonradan girdiğini, dolayısıyla cinsel sevgiyle kitle bağlanımı arasındaki düşmanlığın da sonradan gelişip ortaya çıktığını gösteren bol sayıda kanıt bulunuyor elimizde. Ancak böyle bir şeyi varsayışımız, ilk aileye ilişkin efsanemizle (mitos) bağdaşmaz bir izlenim uyandırabilir. Nihayet kardeşler topluluğunu baba katline iten, annelerine ve kızkardeşlerine karşı duydukları sevgi değil midir efsanede. Bu sevgiyi de doğal ve ilkel olmaktan, yani sevecenlik ve cinselliğin sımsıkı bir karışımından başka türlü tasarlamak doğrusu güçtür.

Ancak üzerinde biraz düşününce, bu itirazın itiraz özelliğini yitirip bir onaylamaya dönüştüğü görülür. Nihayet baba katlinin yol açtığı tepkilerden biri, totemistik dışevliliğin (eksogami) kuruluşu, oğulların aile içinde çocukluktan beri kendilerine sevecenlik duygusuyla bağlı bulunulan kadınlarla tüm cinsel ilişkilerinin yasaklanmasıydı. Böylece, erkeğin sevecen ve cinsel duyguları, aralarına bugün bile onun seksüel yaşamında olduğu gibi duran bir kama çakılarak birbirinden ayrılmış, dışevlilik erkeği cinsel gereksinmelerine yabancı ve sevmediği kadınların sağlayacağı duyumlarla yetinmek zorunda bırakmıştı.

Büyük yapay kitleler gözüyle bakılacak kliseyle orduda cinsel obje olarak kadına yer bulunmaz. Erkekle kadın arasındaki sevi ilişkileri bu örgütlerin dışında kalır. Ayrıca, nerede kadın ve erkek karışımı kitleler oluşuyorsa, bu kitlelerde de yine cinsiyet ayrımı hiç bir rol oynamamaktadır. Kitleleri ayakta tutan libido'nun homoseksüel mi, yoksa heteroseksüel karakter mi taşıdığını sormanın pek bir anlamı yoktur; çünkü libido cinsiyete göre bir farklılaşma geçirmiş değildir ve özellikle genital örgütlenme evresindeki amaçlarını pek umursamaz.

Dolaysız cinsel yönelimler, genel olarak kitlede eriyip giden birey için de biraz kişisel etkinliği kendisinde barındırır. Aşırı güçlenmeleri halinde, bu yönelimlerin her türlü kitleyi dağıtıp parçaladığı görülür. Kendi müminlerine evlilikten uzak durmayı öğütleyen ve rahiplerine evliliği yasaklayan Katolik klisesinin bu davranışı gayet haklı nedenlere dayanıyordu; gelgelelim, karşı cinsiyettekilere tutkunluk, din adamlarının da sık sık kliseden atılmasına yol açan bir etken olmuştur. Ve yine ırk, ulus ve sosyal sınıf gibi kaynaklardan gelen kitle bağlarını sevgi koparıp atmakta, dolayısıyla uygarlık gelişimine önemli katkılarda bulunmaktadır.

Öyle görülüyor ki, engellenmemiş cinsel yönelimler kılığında kendini açığa vursa bile, homoseksüel sevginin kitlesel bağlarla çok daha iyi uzlaşabildiğine kuşku yoktur; doğrusu açıklığa kavuşturulması uzun boylu araştırıları gerektirecek dikkate değer bir durumdur bu.

Psikonevrozlar üzerinde yürütülen psikanalitik araştırılar, bu hastalardaki arazların, geriye itilmekle

beraber etkinliğini yitirmemiş dolaysız cinsel yönelimlerden kaynağını aldığını ortaya koymuştur. Ancak bu tanıma, engellenmiş cinsel yönelimlerin de aynı arazlara yol açabileceğini ekleyerek bir bütünlük kazandırabiliriz. Engellenen cinsel yönelimlerde sürekli başarı sağlanamamış ya da bu yönelimler geriye itilen seksüel objeye bir dönüş eylemine bırakmıştır yerini. Nevrozun nevrozlu kişiyi asosyal (toplumdışı) bir duruma sokması, onu bildiğimiz kitlelerden çıkarıp alması da sözü edilen duruma uygun düşmektedir. Hani nevrozun da tıpkı tutkunluk gibi kitle üzerinde dağıtıp parçalayıcı bir etki gösterdiğini söyleyebiliriz. Öte yandan, kitle oluşturma yolunda nerde güçlü bir neden başgösterirse, orada nevrozlar gerilemekte, hiç değilse bir süre ortadan kaybolmaktadır. Nevrozla kitle arasındaki bu karşıtlığı tedavi açısından değerlendirmeye haklı olarak çalışılmış bulunuluyor. Bugünkü uygarlık dünyasında dinsel illüzyonların elden çıkmasına açıklanmayan kimseler bile, söz konusu illüzyonların, bu illüzyonlar geçerliğini koruduğu süre onlara inananlar için nevroz tehlikesine karşı alabildiğine güçlü kaleler sağladığını itiraf edecektir. Mistik — dinsel ya da filozofik—mistik tarikat ve topluluklara bağlanımların tümünde de çarpık iyileşmelerin dışavurumlarını bulmak güç değildir. Bütün bunlar, dolaysız ve engellenmiş cinsel yönelimler arasındaki karşıtlıkla ilgili durumlardır.

Yalnız başına kalan nevrozlu kapı dışarı edildiği büyük kitleler yerine kendi hastalık belirtilerini geçirmek, böylece bir giderim sağlamak zorunda kalır. Kendisi kendi hayal dünyasını, kendi dinini, kendi hezeyan sistemini yaratır ve böylece insanlığın bu

kurumlarını dolaysız cinsel yönelimlerin aşırı güçteki katkısını açıkça ortaya koyan bir eciş bücüşlük içerisinde tekrarlar[69].

E) İncelememizin sonunda üzerine eğildiğimiz konuları, tutkunluğu, ipnozu, kitle oluşumunu ve nevrozu libido kuramı açısından karşılaştırmalı bir değerlendirmeye konu yapmak yerinde olacaktır.

Tutkunluk dolaysız ve engellenmiş cinsel yönelimlerin bir arada varlığından alır kaynağını, bensevisel (narsistik) libidonun bir bölümünü tutkunluk durumunda obje kendi üzerine çeker. Bir tutkunlukta yalnız Ben ve objeye yer vardır.

İki kişiyle sınırlılığı tutkunluk gibi **ipnoz'un** da bir özelliğidir, ama ipnoz tümüyle engellenmiş cinsel yönelimlere dayanır ve objeyi alıp Ben-ideali'nin yerine kor.

Kitle bu olayı bir çoğaltımdan geçirir, kendini ayakta tutan içgüdülerin karakteri ve Ben - ideali'nin yerine objelerin geçirilmesi bakımından ipnoz'la ortak bir yanı vardır, ama öbür bireylerle belki başlangıçta objeye karşı aynı ilişkinin sağladığı bir özdeşleşme katar işin içine.

Gerek ipnoz, gerek kitle oluşumu, her ikisi de insan libidosunun soyyaşamından gelen kalıtımsal çökeltilerdir; ipnoz yalnız bir yatkınlık olarak sürdürür insanda varlığını, kitlede ise bunun dışında dolaysız bir kalıntı oluşturur. Engellenmiş cinsel yönelimlerin yerine geçirilmesi gerek kitle, gerek ipnozda, Ben ile Ben - ideali arasında gerçekleşen ve ilk belirtilerine tutkunlukta rastlanan bir ayrım işlemini kamçılar.

Nevroz'a gelince, her üçünden de ayrı bir karakter gösterir. Gerçi o da insandaki libido gelişiminin bir

özelliğinden, yani dolaysız cinsel fonksiyonun uyuklama evresiyle kesintiye uğramış ikili bir başlama durumundan alır kaynağını[70]. Bu bakımdan ipnoz ve kitle oluşumunda görülüp tutkunlukta rastlanmayan regressiyon (geriye dönüş) karakteri nevrozda da vardır. Dolaysız cinsel içgüdülerden engellenmiş içgüdüler yönünde bir ilerleyişin doğru dürüst başarılamadığı bütün durumlarda karşımıza çıkar bu regressiyon ve sözü geçen gelişim sürecini geride bırakarak Ben içerisine alınmış içgüdülerle bunların geriye itildiği bilinçdışından çıkıp, tüm geriye itilmiş içgüdüler gibi kendilerine dolaysız doyum sağlamak isteyen parçalar arasındaki **çatışma**'dan doğar. İçerik açısından alabildiğine zengin bir tablo gösterir; çünkü objenin Ben'de yeniden kurulduğu durumları, yani Ben ile obje arasında akla gelebilecek tüm durum ve ilişkileri kapsar.

DİP NOTLARI :

1) Le Bon, Gustave; Fransız hekimi, antropologu ve sosyologu; kendisine özellikle **Psychologie de foules** (Kitle Psikoloji) adlı eseriyle ün sağladı. (Ç. N.)

2) Dr. Rudolf Eisler'in Almanca çevirisi, ikinci baskı 1912. [Eserin Fransızca orijinali 1895'de yayınlanmış olup, **Psychologie des foules** adını taşımaktadır. — Freud gerek Le Bon'un Foule'ini, gerek Mc Dougall'ın group'unu Almancada Masse (kitle) terimiyle karşılamaktadır (bkz. bir sonraki bölüm). Yanlış anlamaları önlemek için şurasını da belirteliim ki, Mc Dougall'ın kendisi de Le Bon'un foules'ini crowd sözcüğüyle karşılamakta, dolayısıyla crowd ile kapsamı onun kadar geniş olmayan group arasında bir ayrıma gitmektedir.]

3) [Toplu Eserlerin Yayımlayıcıları (1940) bir dip notunda Fransızca orijinalde **bilinçli** yerinde inconscient (bilinçsiz) sözcüğünün bulunduğuna dikkati çekmişlerdir.]

4) Le Bon'un görüşüyle bizim görüşümüz arasında, Le Bon'un bilinçaltının psikanalizin benimsediği bilinçaltıyla pek çakışmaması gibi bir ayrım bulunmaktadır. Le Bon'un bilinçaltı, ırksal ruhun en derin özelliklerini içerir; oysa bireysel psikanaliz, bu özellikler üzerinde pek durmaz. Gerçi biz de insan ruhundaki arkaik miras'ı bünyesinde barındıran Özben'in daha sonraları verdiğim bir isimle Es'in bilinçsizliğini yadsıyor değiliz; ancak, biz söz konusu mirasın bir bölümünden gelişip çıkan bilinçsiz geriye itimleri'n varlığını benimseriz; oysa Le Bon'da böyle bir deyime rastlanmaz.

5) Krş.: Schiller'in aşağıdaki beyti:
Herkes tek başına hayli zeki ve akıllı
Başkalarıyla oysa, hemen bir kazkafalı.

6) Bilinçsiz deyiminde Le Bon tarafından bilinçsiz'in yalnız «geriye itilmiş» anlamına gelmediği bir tanıma uygun olarak yerli yerinde kullanıldığı görülmektedir.

7) Krş.: **Totem ve Tabu**, 3. bölüm; Animizm, Maji ve Düşünsel Herşeyegücüyeterlik.

8) Bilinçsiz ruhsal yaşama ilişkin bilgilerimizin en seçkin bir bölümünü kendisine borçlu bulunduğumuz düş yorumunda izlenen bir kural vardır; buna göre, düş anlatımındaki şüphe ve kesinsizlikler dikkate alınmaz, manifest (açık) düşün bütün öğelerine aynı derecede kesin bir gözle bakılır; düş yorumu, düş anlatımında düşü görenin şüphe ve tereddütlere kapıldığı yerlerin varlığını, düşsel uğraş'ın caresiz sineye çektiği sansürün etkisine bağlar; primer düş düşüncelerinin şüphe ve tereddüt diye bir şey bilmediği, böyle eleştirisel bir çabayı göstermediği kanısını benimser. Diğer şeyler gibi, bu şüphe ve tereddütlere de günlük yaşamın düş oluşumuna yol açan kalıntılarında muhteva olarak rastlayabiliriz tabiî. (Bkz.: Düş Yorumu, 7. baskı, 1922, s. 386).

9) Tüm duyguların aşırılık ve ölçüsüzlük doğrultusunda bir şiddetlenme kaydedişine çocukların duygusal yaşamında da rastlar, düş yaşamında yine aynı olayla karşılaşırız; düş yaşamında, bilinçaltında egemenliğini sürdüren **duyguları yalıtma** (tecrit) kuralı gereğince bilinçaltında hafif bir öfke, öfkeye konu yapılan suçlu kişinin ölmesini dileyiş kılığında açığa vurur kendini ya da ufak bir şeytana uyma eğilimi düşte sahnelenen canice bir eyleme kaynaklık edebilir. Bu gerçekle ilgili olarak Dr. Hans Sachs şu sevimli açıklamada bulunmuştur: «Düşün hal (realite) ile ilişkisi konusunda bize sunduğu içeriği sonradan da aramaya kalkar ve analizin (çözümleme) büyüteci altında gördüğümüz canavarı bu kez haşlamlılar (infusorien) kılığında karşımızda bulursak, bu bizi şaşırtmamalıdır.» (Bkz. Düş Yorumu, 7. baskı, 1922, s. 457.)

10) Örneğin küçük çocuklarda kendilerine en yakın kişilere karşı çiftdeğerli (ambivalent) duygusal tutumlar uzun zaman bir arada varlığını sürdürür, bunlardan biri kendisine karşıt öbür tutumu asla

dışavurumdan alıkoymaya çalışmaz. Ama yine de ikisi arasında bir uzlaşmazlığın doğması önlenemedi mi, çocuk obje değişikliğine başvurarak çiftdeğerli duygulardan birini bir yerdeş objeye kaydırır ve uzlaşmazlık da böylece çözüme kavuşturulur. Öte yandan, yetişkinlerde bir nevrozun gelişim serüveninden öğreniyoruz ki, baskılanmış bir içtepi, muhtevaları ben'de hakim eğilime düpedüz karşıt bilinçsiz, hattâ bilinçli düşlemlerde (fantazyalarda) uzun zaman varlığını sürdürmesine rağmen, bu karşıtlık, aşağılayıp kapı dışarı ettiği içtepiye karşı Ben'in harekete geçmesine yol açmamaktadır. Düşlem'e (fantazya) karşı Ben tarafından hayli vakit aşırı hoşgörüyle davranılmakta, nihayet normal olarak duygu yükündeki bir artış sonucu bir içtepiyle Ben arasında bütün komplikasyonlarıyla bir çatışma durumu birden doğup ortaya çıkmaktadır.

Gelişim süreci çocuktan olgun yetişkine doğru ilerledikçe bireyin kişiliğinde yavaş yavaş daha geniş bölgeleri içerisine alan bir bütünleşme (entegrasyon) gerçekleşir; birbirinden bağımsız yeşerip büyümüş ayrı içgüdüsel isteklerin ve yönelimlerin bu kişilikte bir araya toplandığı görülür. Cinsel yaşamda da bunun benzeri bir olayla karşılaşıyor, bütün cinsel içgüdülerin zamanla bir araya gelerek nihaî bir genital örgütlenmeye gittiklerini hanidir öğrenmiş bulunuyoruz. Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme (1905). Öte yandan, Ben'deki bütünleşmede de tıpkı libido bütünleşmesindeki bozukluklara rastlanabileceğini, herkesçe bilinen pek çok örnek ortaya koymaktadır; sözgelişi Kitab-ı Mukaddes'e inançlarını yitirmeyen doğabilimciler bu örneklerden biridir ve bu konuda daha başka örnekler verebiliriz. Ben'de daha sonraları kendini açığa vuracak yıkım bakımından çeşitli ihtimaller, psikopatolojinin özel bir bölümünü oluşturmaktadır.

11) Bkz.: «Totem ve Tabu».

12) Krş.: B. Kraskovic jun. 'un Die Pyschologie der Kol-

lektivitaeten adlı kitabıyla sonundaki literatür. Hır vatça'dan çeviren: Siegmund von Posavec, Vukuvor, 1915.

13) Bkz. Walter Moede, Die Massen-und Sozialpsychologie im kritischen Überblick. Zeitschrift für paedagogische Pyschologie und experimentelle Pâdagogik von Neumann und Scheibner, XVI, 1915.

14) Cambridge, 1920.

15) Mc Dougall, William (1871 — 1936); Kuzey Amerikalı sosyolog ve psikolog (Ç. N.)

16) **Instincts of the Herd in Peace and War**, London, 1916.

17) Ben Hans Kelsen'in (Imago VII/2, 1922) normal olarak ince bir anlayış ve keskin bir zekâ eseri eleştirisinde savunduğu görüşe karşıyım, yani «örgütlenmiş» kitle ruhunu bu çeşit özelliklerle donatmanın, bu ruhun hipoztazlaşması, yani bireydeki ruhsal olaylardan bir bağımsızlığın bu ruha mal edilişi anlamını taşıyacağı kanısında değilim.

18) **Brugeilles, L'essence du phénomène sacial**: La suggestion Revue philosophique, XXV, 1913.

19) Tarda. Gabriel (1843 — 1904); Fransız sosyoloğu; toplumda öykünmenin rolünü inceleyen «Le lois L'imitation» (Öykünme yasaları) adlı eseriyle tanındı. (Ç. N.)

20) Hristiyan din şehitlerinden; bir efsaneye göre İsa çocukken onu bir ırmağın azgın sularından kurtarmıştır.

21) Örneğin Mc Dougall, «Journal of Neurology and Psychopathology» dergisindeki (c. 1, sayı 1, mayıs 1920) **A note on suggestion** başlıklı yazıda bunu yapmaya çalışır.

22) (Ek 1924) Ne yazık ki, bu çalışma bitirilemeden kalmıştır.

23) Nachmansohn, **Freuds Libidotheorie verglichen mit der Eroslehre Platos** Zeitschr. f. Psychoanalyse. III, 1915; Pfister, aynı yerde VII, 1921.

24) Paulus (Saul): Güney Anadolu'nun Tarsus kentinde doğup Bünyamin soyundan gelen ve başlangıçta Hıristiyanların amansız bir düşmanıyken, İ. Ö. 33 yılında Kudüs önlerinde bir vizyonla İsa'nın bir havarisi durumuna yüceltilerek Hıristiyanların safına geçen Romalı komutan. Hıristiyanlığa geçişinden yaklaşık 15 yıl sonra hummalı bir misyonerlik faaliyetine koyuldu ve bu arada Önasya ve Yunanistan'a üç büyük gezi yaptı, çok sayıda Hıristiyan cemaatinin kurulmasını sağladı. 55 yılında Romalılar tarafından yakalandı ve 64 yılında Roma'da başı kesilerek idam edildi. Kendisine Hıristiyanlığın ilk tanrıbilimcisi gözüyle bakılır. (Ç. N.)

25) Havari Paulus'un Korinth'teki Hıristiyan cemaatine yazdığı ve İncil'de yer alan iki mektup. Birincisi İ. Ö. 54 ya da 57 yılında Efes'te, ikincisi 55 ya da 57 de Makedonya'da kaleme alındı. (Ç. N.)

26) «Eğer ben insan ve melek diliyle konuşsam da, bir sevgiden yoksun bulunsaydım, çın çın öten bir madenden ya da şıngır şıngır bir zilden başka bir şey olmazdım vd.» Korinthlilere 1. mektup, bap 13 (Ç.N.)

27) Oturmuş (stabil) ve yapay özellikleri kitlelerde birbiriyle çakışıyora benzemekte ya da sıkı bir ilişki içerisinde bulunuyor gibi görünmektedir.

28) Kriegsneurosen und «Psychisches Trauma» (Savaş Nevrozluları ve Psişik Travma), Münih 1916. Bkz. Vorlesungen, XXV.

30) Amerika Birleşik Devletleri'nin 27. başkanı Thomas Woodrow Wilson (1856 — 1924) Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdirmek ve çeşitli ulusları bir Birleşmiş Milletler Topluluğu içerisinde bir araya getirmek amacıyla 14 maddelik bir barış planı hazırladı. Bu

maddeler özgürlük ve adalet ilkelerinden geniş çapta kaynağını alıyordu. (Ç. N.)

31) Avusturya'lı oyun yazarı (1813 — 1863); **Judith** adındaki dramı Nestroy tarafından **Judith und Holofernes** adındaki bir parodiye konu yapılmıştır. Holofernes, Asur kralı Nabukadnezar'ın baş komutanıdır; Tevrat'a göre, Bathulia'nın kuşatılmasında kentte, yaşayan Judith adındaki bir kız tarafından kafası kesilerek öldürülür. (Ç. N.)

32) Johann Nestroy (1801 — 1862); Avusturyalı oyun yazarı ve oyuncusu; çeşitli parodiler yazdı. (Ç. N.)

33) Krş. **P. Federn'in Die vaterlose Gesellschaft** (Viyana 1919) adlı eserinde ülkenin babası rolünü oynayan otoritenin yıkılışından sonra ortaya çıkan benzeri olaylara ilişkin açıklaması.

34) «Bir yığın kirpi soğuk bir kış günü karşılıklı birbirlerini ısıtarak, ayazda donup kalmamak için birbirlerine iyice sokulmuştu. Gelgegelim, çok geçmeden, biri ötekilerin dikenlerini kendi vücudunda hissetti; bu da onları yine birbirlerinden uzaklaştırdı. Isınma gereksinmesi onları ne zaman birbirlerine yaklaştırsa, hep dikenlerinin birbirlerinin vücuduna batmasının oluşturduğu tatsız durumla karşılaşıyorlardı. Böylece bir süre musibetlerin biriyle ötekisi arasında savrulup durdular, derken sonunda birbirlerinin yakınlığına en çok katlanabilecekleri bir uzaklık keşfettiler, bunun sağladığı az buçuk bir ısıyla yetindiler ister istemez.» (Parerga ve Paralipomena, 2. bölüm, XXXI. Benzetiler ve Parabeller.)

Anneyle oğul arasındaki bensevi (narsizm) üzerine kurulan ve daha sonra başgösterecek rekabetle sarsıntıya uğramayıp cinsel obje seçimine geçişle bir güçlülük kazanan ilişki, belki burada ayrıca (istisnaî) bir durum oluşturabilir.

35) Bu yakında (1920) yayınlanan **Jenseits des Lustprinzips** (Haz İlkesinin Ötesinde) adındaki bir yazımda

sevgi ve nefret karşıtlığını varsayımsal bir yaşam ve ölüm içgüdüsü karşıtlığına bağlamaya ve cinsel içgüdüleri yaşam içgüdülerinin en saf temsilcileri olarak göstermeye çalıştım.

36) Bkz. Zur Einführung des Narzissmus, 1924.

37) Bkz. «Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme» ve Abraham'ın «Libido'nun En Eski Pregenital Gelişim Evresi Üzerinde Araştırılar» (Uluslararası Psikanaliz Dergisi, IV, 1916 ve yine aynı yazarın «Psikanalize Klinik Katkılar» (Uluslararası Psikanaliz Kitaplığı, c. 10, 1921.

38) Markuszewicz, Beitrag zum autistischen Denken bei Kindern, (Çocuklarda Otistik Düşünü Üzerine), Uluslararası Psikanaliz Dergisi, VI., 1920.

39) Hüzün ve Melankoli, Nevrozlar Öğretisi Üzerinde Yazılar Topluluğu. IV. Dizi, 1918.

40) Bkz. Zur Einführung des Narzissmus, 1924

41) Patolojiden aldığımız bu örneklerle özdeşleşmenin (identifikasyon) içyüzünü tüm boyutlarıyla aydınlığa kavuşturamadığımız, dolayısıyla kitlesel oluşum bilmecesinin bir parçasını el sürmeden bıraktığımızı pekâlâ bilmekteyiz. Bunun için çok daha köklü ve geniş bir analize başvurulması gerekmektedir. Özdeşleşmeden kalkan bir yol öykünme'den geçerek, bizi yaşantı birliği'ne, başka bir deyişle diğer bir ruhsal yaşam karşısında kısaca bir tutum takınmamızı sağlayan mekanizmanın anlaşılmasına götürmektedir. Ayrıca, varolan bir özdeşlemenin dışavurumlarında da aydınlatılacak daha birçok noktalar bulunmaktadır. Bu tür br özdeşleşmenin sonuçlarından biri de, özdeşleşilen kişiye karşı saldırıyı (agressiyon) amaçlayan davranışları sınırlaması, özdeşleşen kişinin özdeşleşilen kişiyi kollayıp ona yardım elini uzatmasıdır. Örneğin, Klan'ların temelinde saklı yatan bu çeşit özdeşleşmeleri inceleyen Robertson Smith, bunların ortak bir nesnenin klan üyele-

rince benimsenmesinden ileri geldiği (**Kinship and Marriage**, 1885), dolayısıyla hep beraber yenen bir yemekle de yaratılabileceği sonucuna varmıştır. Bu özellik, benim böyle bir özdeşleşmeyi **Totem ve Tabu**'da insan soyunun en eski tarihi konusunda ortaya attığım konstrüksiyon'a bağlamamı mümkün kılmaktadır.

42) Bkz. **Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme.**

43) Sevi Yaşamının Genel Olarak Hor Görülmesi Üzerine; Sammlung, 4. Folge, 1918.

44) Bkz. **Düş Öğretisine İlişkin Metafizik Ek**, Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre, vierte Folge, 1918. Ancak, enine boyuna bir tartışmayı gerektiren böyle bir eki düş yorumuna eklemenin yerindeliği üzerinde haklı olarak kuşkuya kapılabiliriz.

45) W. **Trotter**, Instincts of the Herd in Peace and War. Londra 1916, ikinci baskı.

46) Bkz. benim **Haz İlkesinin Ötesinde** (Jenseits des Lustprinzips) adlı yazım, 1920.

47) Aristoteles'in **politik** adlı eserinde geçen bir deyim.

48) Amerikalı Psikolog; Freud'a hararetle karşı çıktı. (Ç. N.)

49) Bkz. **Psikanalize Giriş Dersleri**, Korku üzerine XXV. ders.

50) **Totem ve Tabu**, 1912/1913, **Imago** dergisi («İlkellerle Neurotiklerin Ruhsal Yaşamında Bazı Paralellikler»), Kitap halinde 1923, 4. baskı.

51) Özellikle daha önce insanın genel karakteristiğine ilişkin yaptığımız açıklamaların, ilk insan topluluğu için de geçerli olması gerekiyor. Bireyin iradesi fazla güçsüzdü, eyleme girişmeyi göze alamadı. Kolektif dürtüler dışında hiç bir dürtü doğup ortaya çıkamıyordu; ortak bir irade vardı yalnız, tek tek iradeler-

den söz açılacak gibi değildi. Tasarılar kitle içerisinde genel bir yaygınlık gösterdiğinin algılanmasıyla güçlülük kazanmadığı süre, isteme dönüşmeyi göze alamıyordu ve tasarılardaki bu güçsüzlüğün medeni, kitledeki ortak duygusal bağlanımın gücünden ileri gelmekteydi; ama, yaşam koşullarının aynı oluşu ve özel mülkiyet hakkının yokluğu da bireylerdeki ruhsal eylemlerin birörnekliğini belirleyen faktörlerdi. — Çocuklarla askerlerde farkedileceği üzre, çıkartısal gereksinmelerde de bir ortaklık gözlemlenebilmektedir. Bu bakımdan bir tek güçlü istisna var ki, o da cinsî münasebet eylemidir, adı geçen eylemde üçüncü bir kişiye en azından yer yoktur, en iyi ihtimalle böyle bir kişi eza verici bir bekleyişe mahkûm edilir. Cinsel gereksinmenin (cinsel doyum) sürüselliğe karşı tepkisi için aşağıya bakınız.

52) Örneğin, babaları tarafından kovulmuş, babalarından ayrı yaşayan oğulların birbirleriyle özdeşleşmeden homoseksüel obje sevgisine geçerek, babalarını öldürmek için gerekli özgürlüğe kavuştuklarını kabul edebiliriz.

53) **Das Unheimliche.** Imago, V (1919).

54) Bkz. **Totem ve Tabu** ve burada adı geçen kaynaklar.

55) Deneğin kendisi bilinçli olarak değişmeden kalan ve ilginç bir yanı bulunmayan algılarla oyalanırken, bilinçaltının tüm dikkatini ipnotizör üzerinde toplamasının bir eşi psikanalitik tedavi kapsamına giren olaylarda karşımıza çıkmakta ve şimdi burada üzerinde durmamızı haklı gösterecek kadar bir önem taşımaktadır. Her analiz sürecinde hasta en azından bir kez, aklına gerçekten artık bir şey gelmediğini ileri sürer. Serbest çağrışımları duraklar ve bunları harekete geçirmek için başvurulan teşviklerin hiç bir yarar sağlamadığı anlaşılır. Arkası bırakılmaz, diretilirse, hasta o anda aklının, tedavinin yürütüldüğü salonun penceresinden görünen manzarada ya da karşısındaki duvarı kaplayan kâğıtta ya da ta-

vandan sarkan gaz lâmbasında olduğunu itiraf eder. Hemen buradan anlaşılır ki, hasta artık bir aktarım (rapport) havası içerine girmiştir; henüz bilinçsiz düşünceler hastanın dikkatini kendi üzerinde toplamıştır; kendisine içerisinde bulunduğu durumla ilgili bir açıklama sunulur sunulmaz, akla gelimler deki duraklayışın ortadan kalktığı görülür

56) Ferenczi, **İçeyansıtım ve Aktarım** (Introjektion und Übertragung), Psikanalitik ve Psikopatolojik Araştırılar yıllığı, 1, 1909.

57) Bu bölümdeki irdelemelerin bizi **Bernheim**'ın görüşünden ipnotizma konusundaki o eski safdil görüşe götürdüğünü belirtmeye değer bir nokta bulmaktayız. Bernheim'ın kanısınca bütün ipnotik olayların kaynağı telkindir, ama telkinin kendisi Bernheim'da açıklanmaz bir nitelik taşır. Bizim vardığımız sonuca göre, telkin ipnotik durumun parçasal bir belirtisidir ve ipnotik durumun kendisi ise, insanlık ailesinin ilk tarih öncesi yaşamından kalıp, bireylerin bilinçaltında varlığını sürdüren bir yatkınlıkla (dispozisyon) pekâlâ açıklanabilir.

58) Psikanaliz Yıllığı, IV, 1924, Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre, 4. Folge.

59) **Hüzün ve Melankoli** (Trauer und Melancholie), Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse, IV, 1916/1918, Sammlung der kleiner Schriften zur Neurosenlehre, 4. Folge.

60) **Totem ve Tabu.**

61) **Trotter** geriye itimi sürü içgüdüsüne bağlar. Zur Einführung des Narzismus adlı yazımda ideal oluşumunun Ben açısından geriye itimin koşuludur demişsem, bu bir çelişkiden çok, bir başka dışavurum tarzına yapılmış bir çeviridir.

62) Karş: **Abraham**, Ansaetze
forschung und Behandlung des manisch - depressi-

ven Irreseins usw, 1912, in «Klinische Beitrage zur Psychoanalyse» 1921.

63) Daha yerinde bir deyişle, bu suçlama ve saldırılar bireyin kendi Ben'ine karşı yönelttiği suçlamalar gerisinde saklı yatmakta. bu suçlamalar melankoliklerin öz suçlamalarını karakterize eden bir sağlamlık, dayanıklık ve yadsınmazlıkla donatmaktadır.

64) Aşağıdaki satırlar Otto Rankla bir fikir alışverişinin etkisi altında doğmuş bulunmaktadır. (Bkz. «Die Don Juan — Gestalt», Imago, VIII, 1922); daha sonra kitap halinde çıkmıştır, 1924.

65) Krş. Hans Sachs, Gemeinsame Tagträume, Autoreferat eines Vortrages auf dem VI. Psychoanalitischen Kongress im Havag, 1920. Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse, VI, (1920); sonradan kitap halinde yayınlanmıştır. (Imago - kitapları, c. 3).

66) Bu kısa anlatımdaki düşünceleri pekiştirmek için efsane, mitoloji, masal, ahlâk tarihi gibi malzemeye başvurulmaktan bütünüyle vazgeçilmiştir.

67) Düşmanca duygular şüphesiz biraz daha çapraşık bir yapı göstermektedir.

68) Bkz. Über die allgemeinste Erniedrigung des Liebeslebens, 1912.

69) Bkz. **Totem ve Tabu**; Tabu ve Çiftdeğerlilik adındaki 2. bölümün sonu.

70) **Cinsel Kuram**, 5. baskı, 1922, s. 96

Kitapta gecen bazı kavramlara ilişkin açıklamalar

a potiori : Lât. çoğunlukla.

Ben - ideali : Ben'in idealizasyonu olan narsizm ve anne-baba, onların yerini tutan kişiler ve kolıektif ideallerle özdeşleşmelerin kaynaşmasından doğan bir kişilik mekanizması; öznenin kendisine yaklaşmaya çalıştığı örnek. Ben-ideali kavramı Freud'da çeşitli zamanlarda çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. 1914'de kaleme alınan **Zur Einfuhrung des Narsissmus**'da (Narsizme Giriş) bu kavram Freud tarafından güncel (aktüel) ben'i ve onun etkinliklerini kişiliğin gelişimi sırasında doğmuş bir **ideal ben'i** ölçüt alıp buna göre değerlendiren ruhsal bir mekanizma diye gösterilir. «İnsanın kendi ideali olarak dışa yansıttığı şey, çocuklukta kendisini kendisine ideal aldığı narsizmin zamanla kaybolup gidişinin yerine geçer.» **Das Ich und das Es**'te (1923) ben ideali ile üst-ben eş anlamlı kavramlar gibi kullanılır. Diğer bazı inceleme ve araştırmalarda ben-ideali kavramı üst-ben içerisinde, üst-ben fonksiyonlarının bir parçası diye gösterilir. **Massenpsychologie und Ich Analyse** adlı araştırmada ise ben-ideali ben'den açık seçik ayrılarak ön plana çıkarılır.

Düşlem : Fantazya; Freud pek somut bir anlatımla düşlemi «tabiî park»a benzetir. Yersel (topolojik) bakımdan ilkel «hazza yönelik ben» ile ilerdeki «reel ben» arasında bir yere oturtur. Hazza yönelik ben'de algılama henüz davranışlardan ayrılmamıştır. Bu dönemde «hoş» ve «hoş olmayan» karşıtlığına göre yargılara varılır. Zamanla düşünü yeteneğiyle donatılan **reel ben** algıyla davranış arasına yeni bir ilke yerleştirir; bundan böyle «doğru» ve «yanlış» karşıtlığına göre yargılara varılır. Ancak bu gerçeklik ilkesinin çalışmaya başlaması, eski haz ilkesine sunulan bir taviz sonucu olur: Yeni düşünme yeteneğinin bir bölümü ayrılarak haz ilkesinin buyruğuna sunulur, yani gerçeklik ilkesinden kaçırılır. Bu ayrılan parça da düşlemlerde bir dışavurum sağlar kendine. Daha çocukların

oynadıkları oyunlarla, yani mantıksal yargı gücünün gelişmesinden önce başlar düşlemleme ve sonradan gündüz düşlerin kılığında varlığını sürdürür.

Gerçeklik Kontrolü : Ben'de varolup, bireye dış dünyadan gelen uyarıları kendi iç dünyasına bağlı uyarılardan ayırma olanağı veren, dolayısıyla onun kendi tasarladığı şeyle algıladığı şeyi birbirine karıştırmasını önleyen ve böylece onu hallüsinasyon durumlarına sürüklenmekten alıkoyan bir mekanizma.

Heterogen : Aynı türden.

Homogen : Aynı türden.

İllüzyon : Duygu aldanışı; gerçek bir nesnenin duyular üzerindeki izlenimlerinin yanlış değerlendirilmesi; hallüsinasyon, yalancı hallüsinasyon gibi bir duygu yanılsaması. Algılamada realitedeki fiziksel olaylar salt bir nesnellik içerisinde kayda geçirilmez, olaylar sürekli değiştirmelere konu yapılır, kimi düzeltim ve bütünlemelerden geçirilir, örneğin okunan bir kitaptaki kimi dizgi yanlışlarının farkına varılmaması bu yüzdendir. Ama algılamalarda başvurulan değiştirmeler, örneğin bir çalılığın yırtıcı hayvan olarak görülmesi gibi öznede yanlış bir bilgi ya da yanlış bir yargının doğmasına yol açıyorsa, gerçek anlamda bir illüzyondan söz açılır. Nedenleri öznel ya da nesnel olabilip, bütün normal insanlarda zaman zaman görülebilir. Ancak, dış koşullar bir düzeltme olanağı sağlıyor da, birey daha önce kapıldığı illüzyonda bir düzeltmeye başvurmuyorsa, illüzyon patolojik bir özellik kazanır. Bunun sonucu hallüsyonlar ve hezeyanlar doğabilir.

Kast : Eskiden Hindistan'da, İran'da, Mısır'da ve Japonya'da görünen ve bugün de Afrika'nın birçok yerlerinde ve Kızılderililerde rastlanıp meslek temelinden ve diğer bazı nedenlerden kaynağını alan halk grupları. Etnolojik, dinsel ve mesleksel ayrılıklarla sayısı gün geçtikçe artan kastlardan her birinin yemek ve temizlik bakımından kendine özgü kuralları, evlenme bakımından kendine özgü yasaları vardır.

Kollektif : Lât. Ortak.

Majik : Yunanca **magela** (büyü, sihir) sözcüğünden gelmektedir. Türkçe karşılığı : sihirsel. Maji (sihir), doğal çarelerin yardımına başvurmadan nesneler, insanlar, hattâ cinler ve ruhlar üzerinde etki yapabilmek için başvurulan esrârengiz güç.

Majik : Sihirsel.

Narsizm : Terim bir Yunan efsanesinde suda hayalini görerek kendi kendisine âşık olan ve aşkının bir türlü gerçekleşmeyişinden ötürü canına kıyan Narkissos'tan kaynağını almaktadır. Çocuğun yaşamının erken döneminde libidosuna kendi ben' ini obje seçtiği primer (birincil), ve bireyin dış objelerden libido yüklemlerini gerin geri çekip alarak kendi B'nini libidosuna obje yaptığı sekunder (ikincil) narsizm olmak üzere ikiye ayrılır. Primer ve sekunder narsizm deyimleri gerek psikanaliz literatüründe, gerek Freud'un kendi eserlerinde değişik anlamalara konu yapılmış ve yapılmaktadır. Freud bir yazısında (**Zur Einführung des Narsissmus**, 1914) sekunder narzismi şizofrenik narzism yerine kullanır, libidosal obje yönelimleriyle doğan narsizmi sekunder narsizm olarak anlamak gerektiğini bu narsizmin değişik etkiler tarafından açıklığını yitirmiş bir primer narsizm temeli üzerinde yükseldiğini belirtir. Freud için sekunder narsizm yalnız aşırı geriye dönüş (regresyon) durumlarını değil, aynı zamanda öznenin sürekli bir yapısını oluşturur. Bir kez ekonomik açıdan obje yönelimleri ben yönelimlerini ortadan kaldırmaz, bu yoldan iki yönelim çeşidi arasında energetik bir denge sağlanır, topik açıdan ise ben ideali asla ortadan kaldırılamayan narsistik bir oluşumdur. Primer Narsizm'e verilen anlam değişik yazarlarda birbirinden hayli ayrılmaktadır. Burada çocuksal (infantil)libidonun varsayımsal bir dönemi tanımlanmaya çalışılmakta, çeşitli araştırıcılar arasındaki ayrılıklara da böyle bir durumun anlatımı, zaman bakımından belirlenmesi yol açmakta, hatta bazı yazarlar tarafından varlığı bile tartışma konusu yapılmaktadır.

Freud'da perimer narsizm'le genel olarak ilk narsizm, yani çocuğun daha dış objelere yönelmediği ve kendi kendini sevi objesi yaptığı narsizm anlatılır. Böyle bir durumun oluşum anı titizlikle belirlenmek istenirse, Freud'da bile birbirinden sapma gösteren açıklamalara rastlanır. 1910-1915 çalışma döneminde bu durumun oluşumunu Freud çocuksal yaşamın başlangıcındaki otoerotizmle sonraki obje sevgisi arasına yerleştirir. Bir başka açıklamada ise Freud yerel (topik) bakımdan primer Narsizm'i, yaşamın ben'in oluşumundan önceki bir durumu ve rahim iç yaşamı da bunun modeli diye gösterir; otoerotizmle (bensevi) narsizm arasındaki ayrım da böylelikle

ortadan kalkar. Bugün psikanalitik düşünüde, primer narsizm'le ilgili son görüş daha çok benimsenmektedir. Ancak böyle bir görüşe karşı iki itiraz yöneltilebilir. Birincisi terimle ilgilidir. Primer narsizm teriminde, narsizm deyiminin etimolojisinin gerektirdiği ayna ilişkisi gozden ırak tutulmaktadır. Öte yandan, primer narsizm terimi objesiz diye tanımlanan bir dönemi anlatmaya elverişli değildir. İkinci itiraza gelince, gerçek açısından çocukta böyle bir dönemin varlığı pek şüphelidir; kimi yazarlara göre süt çocuğunda daha baştan beri obje yönelimleri, yani primer bir obje sevgisi bulunur. Melanie Klein'a göre çocukta narsistik bir dönemden söz açılamaz, çünkü daha başından beri çocukta obje yönelimlerine rastlanır, dolayısıyla çocukta ancak libidonun içe aktarılmış objelere dönüşü diye tanımlanacak narsistik durumlar söz konusudur.

Otistik (benyönelik) düşünü, otizm : Bireyin çevresini pek dikkate almaksızın kendi istekleri doğrultusunda düşünüp davranması, şu ya da bu tutumu benimsemesi. Karşıtı : Nesne ve olaylarıyla çevrenin göz önünde tutulduğu **gerçeksel düşünü**'dür.

Özdeşleşme : İdentifikasyon; bilinçdışında kendi şahsını bir başkasının şahsıyla bir tutma, yabancı bir kişiyi düşünü, ve davranış biçimleri bakımından kendine bir model olarak benimseme.

Panseksüalizm : T. tümcinsellik; insanların tüm davranışlarını cinsellikle açıklayan öğreti. Günümüzde böyle bir öğretiyi benimseyen bir psikanaliz ekolübulunm amaktadır. Freud, tümcinsellikle psikanaliz arasında bir ilişkinin varlığını içtenlikle yadsımıştır.

Psikonevrozlar : Ruhsal nedenlere dayanan ve kaynağını geçmiş yaşantılardan alan bir nevroz çeşidi.

Sublimasyon : Lât. sublimo=yukarı kaldırmak, yüceltmek, T. yüceltme; Freud tarafından psikanaliz diline sokulan bu terim, uygarlığın bireyleri cinsel içgüdü doyumlarından vazgeçmelere zorlaması karşısında cinsel içgüdü amacının cinsel olmayan ve toplumsal bakımdan benimsenmeye elverişli bulunan daha yüce bir amaca dönüştürülmesini anlatır. Freud'un varsayımına göre, sanatın, bilimin, her türlü idealin, yaratıcı ve düşünsel etkinliğin kaynağını yüceltmede aramak gerekir.

BOZAK YAYINLARI'NDAN ÇIKAN ESERLER

1. ASABİYETTEN KURTULUN *(2. Baskı)* 15. TL.
Yazan D. Harold Fink Türkçesi Mehmet Mahir

2. ÇAĞDAŞ AVUSTURYA EDEBİYATI ANTOLOJİSİ 15. TL.
Hazırlıyan B. Arpad Önsöz H. E. Kasper

3. GENÇ TÖRLESS 15. TL.
Yazan Robert Musil Türkçesi Kâmuran Şipal

4. İPNOTİZMA ve TELKİNLE TEDAVİ 10. TL.
Yazan Prof. Dr. Alfred Brauchle Türkçesi Kâmuran Şipal

5. FREUD ve PSİKANALİZ 15. TL.
Yazan Sigmund Freud Türkçesi Kâmuran Şipal

6. ÇOCUKTA OYUNLA TEDAVİ 15. TL.
Yazan Hans Zulliger Türkçesi Kâmuran Şipal

7. AMATÖR PSİKANALİZİ 10. TL.
Yazan Sigmund Freud Türkçesi Kâmuran Şipal

8. Dilimizde Kullanılan FARSÇA Sözcükler ve Anlamları
Hazırlayan Suat İsmail GÜRKAN 6. TL.

9. PSİKANALİZ NEDİR 25. TL.
Yazan Sigmund Freud Türkçesi Kâmuran Şipal

10. ÇOCUKLARIMIZIN KORKULARI 15. TL.
Yazan Hans Zulliger Türkçesi Kâmuran Şipal

11. EVLİLİKTE CİNSEL UYUMSUZLUK 25. TL.
Yazan Michael Courtenay Türkçesi Mehmet Mahir

12. EYUB 15. TL.
Yazan Joseph Roth Türkçesi Burhan Arpad

13. KİTLE PSİKOLOJİSİ 15. TL.
Yazan Sigmund Freud Türkçesi Kâmuran Şipal

B O Z A K Y A Y I N E Vİ
Divanyolu, Biçkiyurdu Sk. 12 A, B, C.

Kitap isteme adresi ;
P. K. 53 BEBEK — İSTANBUL

Genel Dağıtım :

BATEŞ - Bayilik Teşkilâtı — Cağaloğlu - İstanbul

Freud'un bütün eserlerinin yayınlanmasına, Türk dili okuru çoktan gereksinme duyduğu halde yayınevlerince, yüklenilecek mâli külfetten dolayı, bu güne kadar ne yazık ki, girişilememiştir.

Çeşitli yayın evleri bunun yerine Freud'un bir iki eserini, pek bölük-pörçük ve çoğu kez başka dildeki çevirisinden kısıntılarla aktarabilmiştir.

Freud'un bütün eserlerinin türkçeye tam olarak kazandırılması amacıyla BOZAK YAYINLARI, çok gecikmiş olan bu girişimi Freud'un Bütün Eserleri Dizisi'nin dördüncü cildi olarak "KİTLE PSİKOLOJİSİ" kitabıyla gerçekleştirmektedir.

Bu amaca, titiz çalışması, almanca ve türk dilindeki yetkinliği ile çoğu psikoloji kavramına türkçede açık-seçik karşılıklar da getiren Sayın Kâmuran Şipal katkıda bulunmaktadır.